

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

THOMAS UHRE FENGER

EFTERÅRSGENSYN

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

EFTERÅRSGENSYN

THOMAS UHRE FENGER

EFTERÅRSGENSYN

*Tidsbilleder fra drenge- og ungdomsår
på Aabenraa-egnen
i 1950'erne og 1960'erne*

Sønderjyske Levnedsløb
nr. 31
HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
Aabenraa 2004

Udgivet med støtte fra
Dansk Kultursamfund af 1910
Gunder Nissen og Mattes Mathiesen Nissens Fond

Redaktion: Hans Schultz Hansen og Henrik Skov Kristensen

© Forfatteren og Historisk Samfund for Sønderjylland

Omslag: Akvareller af Lone Sarus Essendrop

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev
Bogbinder: J. P. Møller Bogbinderi A/S, Haderslev
ISBN 87-7406-087-2
ISSN 0109-7199

Indhold

Mojn	7
Edens Have	12
Et sogn og en tid	18
Ensted kirke	27
Far	36
Knud	46
Laurids	52
Naboer	57
Fra karusser til havørred	65
Lazise	72
Mor	80
Det andet køn	91
Skole og lærere	99
Jul	110
Teløk	118
Pele og Harald	124
Engelsk vals	131
Pot	137
Ældst	140
Tomsen	148
Forsømte forår på Statsskolen	153
Aabenraer	163
Efterårsgensyn	170

Mojn

Mojn er noget af det mest sønderjyske, som findes. En hilsen både til goddag og farvel, men kun for artsfæller og særligt indviede. Ikke alle og enhver er berettiget til dén gunst at blive tiltalt med et *mojn*. Kommer man nordfra og snakker på en helt anden måde, må man nøjes med et venligt *go'daw* og *fa'væl*, iblandet en snert af *distance*.

Mojn derimod signalerer et tilhørsforhold til alt det særlige ved denne landsdel. Engang var det et selvfølgeligt ord i mit liv. Senere flyttede jeg fra landsdelen. Men jeg siger stadig *mojn* i selskab med sønderjyder, og bliver lidt stolt hver gang nogen siger ordet til mig.

En gang skete dét helt uventet omme på den anden side af jorden, da jeg var sømandspræst i Tokyo i slutningen af 80'erne. Vi var næsten lige ankommet og omgivet af millioner af japanere i denne ufattelige gigantby, og alt var fremmed og mærkeligt. Indtil en aften telefonen ringede, og en stemme sagde i den anden ende: *Mojn. Æ hæje Uwe å stamme' fra Stollig ve' Affenraa*. Han havde hørt, at den nye præst kom fra de samme kanter. Det viste sig, at vi boede med få gaders afstand. Uwe var udsendt af Lego og havde familien med. Vi sås tit og holdt juleaftener sammen med fjerkræ og brun sovs, og havde det grint. Uwes forældre tilhørte det tyske mindretal, og Uwe havde gået på Det tyske Gymnasium i Aabenraa. Der var nok at snakke om. Og Uwe havde heldigvis beholdt sit Løjt-sønderjyske uspoleret, selvom han omgikkes erhvervslivets udsendte gulddrenge.

En anden episode med *mojn* handlede om én, som ikke fattede en brik. Det var lige inden Japan, vi boede i Arrild ved Toftlund. Engang kom et par ærkekøbenhavnere på besøg til dette fjerntliggende udsted. Kvinden var en, jeg kendte fra gamle dage, fra et kollektiv på Amager. Hun havde sin kæreste med, som satte pris på at byde dagen velkommen med to guldøl. Han var derfor en tur hos købmanden, mens vi andre endnu børstede tænder. Han kom tilbage, lettere rystet. *Det er edderma'me en negativ livsindstilling de har herovre i Jylland lige fra morgenstunden. Alle folk går rundt og sir »møj« til hinanden.*

Jeg har valgt at indlede denne bog med *Mojn* for at hilse mine

Aabenraa fjord

Udsigten fra Enstedværket ned over stranden ved Hostrupskov med skrænter og træer og pæle ud i vandet. Typisk østjysk fjordlandskab – smukt, varieret, bakket, frodigt. I forgrunden Laksmøllepynten. Udad mod vest derimod ændrer sognet karakter. Landskabet flader ud og jorden bliver sandet og dårligere. Foto i Institut for Sønderjysk lokalhistorie.

læsere og signalere det indforståede, samt fordi kapitlerne i bogen handler om at sige goddag og farvel til nogle fjerne år. Overordnet er det en erindringsbog.

I mine forældres og bedsteforældres reoler befandt sig en del erindringsbøger. De fleste forfattet af skole- og højskolefolk, samt præster, men også bønder og andet godtfolk med talent for at skrive var repræsenterede. Nogle er kendte endnu i dag, andre er gået ind i glemselen.

Da mine forældre døde, og mine brødre og jeg skulle dele bogsamlingen, var der flere sådanne erindringsbøger, der lå i

bunken til sidst, efter at de attraktive var sorterede fra. Hvad skulle vi stille op med dem? Mange blev sendt på lossepladsen med god samvittighed. Vi havde ikke noget forhold til de gamle bind og deres historier.

Men det lærte mig, at erindringsgenren for et par generationer siden var udbredt og folkelig. Mennesker med noget på hjerte og et livs erfaringer at øse af skrev til glæde for sig selv og andre. Det gjaldt om at formidle livsvisdom.

Den slags erindringer af »mennesker på gulvet« udgives stadigvæk. Samtidig er en ny type mere kommercielle erindringer kommet til. Mediekendte berømtheder – politikere, skuespillere, sportsidoler - får i disse år udgivet karriereerindringer i store oplag med hjælp fra professionelle journalister, som tygger stoffet igennem og skærer det til.

Den foreliggende bog opfatter sig som i familie med den første type erindringer.

Erindringer handler i sagens natur om gamle dage og levet liv. Og mens man selv er ung og på fuld fart fremad, er det gamle og bagudrettede temmelig uinteressant. Anderledes når man bliver ældre. Umærkeligt svækkes den stærke orienterethed mod fremtiden og afløses af en voksende søgen tilbage mod det forgangne. Det gælder i éns eget liv, men det gælder også i det hele taget. Hvem er det, som er aktive omkring lokalarkiver og småmuseer rundt omkring? Det er ikke de unge, men de ældre!

Hvorfor skriver jeg denne bog og har brugt i hundredvis af timer på den?

Ligger berettigelsen i, at jeg har haft en særlig dramatisk eller på anden måde opsigtsvækkende barndom?

Svaret er nej. Jeg er vokset op på livets solside, og har hverken været udsat for incest eller haft en alkoholiseret og voldelig far eller andre traumer. Jeg har heller ikke været berømt eller været en spændende éner eller levet under unikke omstændigheder. Jeg har i næsten alle henseender været ganske almindelig og ikke særlig interessant. Idet min pointe er, at det netop er det almindelige og det som også andre kan spejle deres liv i, der er det interessante.

Derfor er sigtet med denne bog ikke *min* person og *mit* ego. Jeg er kun hovedpersonen, forsåvidt stoffet er gået igennem mine sansers og min eftertankes filter. Og for så vidt det er ydre omstændigheder omkring mit liv, der har leveret dette stof.

Bogens ambition og fokus er at give et tidsbillede af et barns og ungt menneskes opvækst i en præstegård i et sønderjysk landsogn ved Aabenraa i 1950'erne og 1960'erne. Herunder de personer, som befolkede denne opvækst. Min familie må nødvendigvis indgå med vægt i fremstillingen. Aldersmæssigt omhandler det tiden fra mit femte år, og til jeg i en alder af nitten bliver student.

Det er samtidig min hensigt at give et billede af et miljø, som nu er fortid, men ikke mere, end at det er levende hukommelse og vil være det længe endnu.

Skrivearbejdet har været båret af kærlighed til stedet og tiden og menneskene. Men som i ethvert kærlighedsforhold er der både lyse og mørke sider.

Jeg har skrevet denne bog også med tanke på mine børn og efterkommere.

Samt for min egen skyld.

Det var været spændende og lystbetonet at gennemarbejde mit livs første kapitler under dé stramhedens vilkår med hensyn til udvælgelse og prioritering, som en skreven fremstilling kræver.

Der er også et gran af forfængelighed på spil. Jeg elsker bøger, og vil gerne efterlade mit fingeraftryk på en af slagsen.

At skrive erindringer er i en vis forstand at dyste med døden. Processen handler om at kalde tilbage og kalde til live, hvad tiden har dækket til, og hvad allerede bor i de dødes rige. Stærkest opleves det med mennesker, som ligger i gravene. De genopstår i ordene, der fæstnes på papiret. Og det er privilegeret og vigtigt at give liv til de døde. Men også give liv til en svunden tid og epoker i ens eget liv, som er dækket af tid og jord.

Martin A. Hansen har givet udtryk for, at det enkelte menneske i store træk har en livstidshorisont, der strækker sig to generationer bagud og to generationer fremad. Hvad der ligger forud er glemt eller foreligger som meget brudstykkeagtig overlevering og er således ikke for alvor vedkommende. Og tilsvarende gælder, hvad der ligger udover to generationer frem i tiden. Kun dén fortid, som jeg selv husker og har oplevet, er levende. Og kun den nutid og fremtid, som ligger indenfor børnenes og børnebørnenes horisont, kan jeg engageret og medlevende forholde mig til.

Jeg er fuldt vidende om, at hvad jeg her skriver, holder sig indenfor de to generationers levetid bagud og fremad. Engang

vil sikkert også ordene i denne bog blive kørt ud på lossepladsen, fordi verden og livet har flyttet sig.

Historisk Samfund for Sønderjylland har bedt mig forsyne teksten med et udvalg af billeder. Det har ført til en fornøjelig granskning af private fotos. Ikke i alle hjem brugte man at fotografere i den omhandlede periode. Fotografering snerpede af luksus! Heldigvis hørte mor og far til dem, der ganske tidligt ejede et lille kasseformet kamera til små og simple billeder. Senere forbedredes kamera og kvalitet. Skulle det være ekstra godt, sendtes bud efter fotografen fra Aabenraa, eller vi kørte ud til ham. Mit liv er således rimeligt dækket ind med fotos. Derudover har jeg studeret og fundet egnede billeder i arkiverne i Stubbæk og Aabenraa af diverse lokalhistorisk karakter. Med mindre der henvises hertil, befinder billederne sig i privat eje. Overordnet set har jeg lagt vægt på, at billederne i bogen fungerer som en visuel ledsager til det skrevne, og viser noget tidstypisk.

Hvad angår personnavne har jeg som hovedprincip valgt de kaldenavne, jeg dengang kendte og brugte. Også hvor et sådant navn intet har med det virkelige navn at gøre. Jeg forholder mig i det hele taget frit til stavemåden, som derfor i mange tilfælde adskiller sig fra det virkelige navn. Jeg betragter dette som forfatterens ret. Enkelte undtagelser gøres dog. Således vil under enkelte af billederne de fulde og præcise navne være angivet.

Tak til min kone og børn samt mine to brødre for medleven og værdifuld respons. Tak til min gode ven Lone Sarus Essendrop fra Aabenraa, som udover at være organist ved Sct. Jørgens kirke og leder af kirkens pigekor, også tegner og maler. Lone har lavet omslaget til bogen samt de små vignetter fra Ensted kirke. Tak til bror Ole for scanning af fotografier. Og tak til de mange enkeltpersoner, som undervejs i forløbet har bistået med oplysninger og svar på mine spørgsmål. Tak til Historisk Samfund for Sønderjylland, fordi man sagde ja til projektet og påtog sig udgivelsen. Tak til især Hans Schultz Hansen for fin sparring undervejs. Også tak til Dansk Kultursamfund af 1910 samt Gunder Nissen og Mattes Mathiesen Nissens Fond, som har støttet udgivelsen økonomisk.

Edens have

Det er Steen Steensen Blicher, der i verset *Min fødestavn er lyngens brune land* erklærer sin kærlighed til den jyske hede. Han går endog så vidt som til at sammenligne den med paradishaven, som Gud plantede ude i øst. *Min brune hede er en Edens have.*

Dette udtryk må have skurret slemt i samtidens ører, hvor guldaldermalere og digtere var dybt optagne af at skildre det idylliske Østdanmark. Hvis der var noget som lå langt fra Bibelens opmaling af Edens frodige have med alle slags dejlige træer, var det den golde jyske sandørken ude vestpå. Men kærligheden beror for Blicher da også på en anden type frodighed end den botaniske. Den har at gøre med udtryk som *fødestavn*, og at *min barndoms sol har smilt på mørken hede*. Det er hans barndomsland, der er en Edens have.

Jeg tror, at det hører til menneskelivets gådefulde indretning at bære på erindringer om en lyksalighed, fra den gang verden var stor, og jeg selv var lille. Vi smagte i begyndelsen – om også blot glimtvis – en renhed, troskyldighed, uspoletethed af næsten helleg art, som aldrig siden glemtes helt. Der lyste engang en velsignelse over min lille verden. Her mødte et menneske også første gang det farlige og onde, som noget både frastødende og dragende. Men en dag var der ikke længere nogen vej tilbage til det lyksalige land. Keruberne spærrede for adgangen. Jeg stod udenfor hegnet.

Det nærmeste, jeg i mit eget liv kan komme en stedfæstelse af Edens have, er Ensted præstegård.

Her voksede virkelig alle slags dejlige træer, planter og blomster. Der var ældgamle, knortede stammer, som i eventyret. Én stod tæt ved indkørslen og havde en spalte ind til det hule indre. Den mindede om *Fyrtojet* med den grimme heks. Om aftenen, når det var mørkt og jeg var alene, gav det hjertebanken at skulle forbi. Tænk om en trolld stak sit fjæs frem og sagde *Bøh* eller noget andet forskrækkeligt. Jeg løb, hvad jeg kunne forbi det uhyggelige gespenst, efter at have sikret mig, at der ingen vidner var. Først vel inde på gårdspladsen satte jeg farten ned. Men om dagen smilede vi til hinanden.

Et sted midt i haven voksede en anden ejendommelighed.

Fire-fem store stammer sad fast på den samme mægtige trærod på en sådan måde, at der inde i midten var en snæver plads, hvor jeg kunne stå og forestille mig, at jeg var kaptajn på et sørøverskib med høje master og vind i kronerne ude på det vilde hav. Eller stammerne forestillede et prægtigt kirkeskib, hvor jeg var præsten. Og højt oppe i bladhanget kimede klokkerne.

Et andet sted i haven var en frugtlund med æbler, pærer, blommer og mirabeller. Her var ingen træer og frugter forbudte. Aldrig glemmes smagen af solmoden frugt på sensommerdage, når duggen lå tungt langt op ad formiddagen i det høje bløde græs, som af samme grund kun blev slået et par gange om året med le. Manden med leen var far.

Og der var *skoven*, som vi kaldte den, ud mod vest. Absolut kun en miniskov, men med lidt god vilje dog en slags skov, velegnet til bandeaktivitet og hulebyggeri og krigeriske lege. Her rejste høje bøgestammer sig, som om foråret med solens hjælp sprang ud i lysegrønt. Træerne var som skabte til at klatre i. Og i barken lod sig indridse frække ord eller hemmelige betroelser om den første kærlighed.

Nogle steder var der tætte buskadser. Sådan et sted stenede jeg engang sammen med en anden dreng på brutal vis et pindsvin til døde. Detaljer i den grimme dyremishandling huskes, herunder en grum sødmefølelse. Men også, hvordan samvittigheden ikke lod tankerne i ro, før der var fortalt om ugeringen til far.

Nede i baghaven bag et læbælte af høje grantræer fandtes en lavning, som om efteråret og vinteren kunne være oversvømmet. Her gjordes de første erfaringer med tømmerflåde.

Der var køkkenhave og bærbuskhave og drivhus. Der var mors staudebede med de mørkerøde roser og tulipanerne i en mangfoldighed af kulører. Og den skyggefulde stengrotte, hvor vi på sommerdage spiste til middag eller drak kaffe. Og der var hele to græsplæner. Den ene med en gynge fastgjort til en kraftig æblegren. På den anden spilledes bold. Et årligt sommermøde på grundlovsdag fandt sted i haven. En talerstol var sat op. Bagefter spilledes op til folkedans på plænen.

Der var alt hvad drengehjertet kunne begære af plads og natur. Et rent kongerige!

Et stengærde afgrænsede haven til to af siderne ud mod grusvejen. Mod nord stødte haven op til et lille landbrug. Og mod

Roerne køres hjem

Nabo til præstegården boede Jens Kjær. Jens Kjær drev et lille landbrug. Han var god til børn, og vi kom der ofte og gjorde erfaringer med dyr og afgrøder. Her har han fyldt hestevognen med roer og småfolk, og er lige et vend inde for at blive fotograferet af mor. Fra venstre Jø'n, Jekke, Paul, Sven, mig og Jens Kjær. Samt hunden Bella.

vest lå de åbne marker. Buske og træer voksede rundt om hele herligheden og udgjorde et tæt hegn. Inde bag dette hegn var det forundt mig at leve. Som i Edens have var alt åbent og sorgløst. Først da livet i haven var forbi, voksede torn og tidsel op og lærte én om tilværelsens ubønhørlige vilkår.

Var haven et kongerige, så var selve præstegården et slot. Måske ikke udseendemæssigt, men så i størrelse. Det rummede en overflod af plads. Der var ligesom på et rigtigt slot så mange rum, at det var umuligt at bebo dem alle. Adskillige værelser lå kolde og ubenyttede hen. Udover et mægtigt tørreloft øverst oppe under taget var der syv almindelige værelser, derudover to rummelige stuer, samt fars studereværelse og konfirmandstuen. Stort køkken, hvor vi spiste til daglig, og bagved et lille spise-

kammer. Og i kælderens fyrrum og to forrådsrum. Badeværelse samt et lille toilet. Og lange gange, og mange trappetrin. Den blev bygget i 1912, i tyskertiden, og før 1. verdenskrig. Og det blev fortalt, at bygningen skulle kunne omdannes til lazaret i nødsfald. I hvert fald var dén mulighed nærliggende, med de lange gange og værelserne på række. Som sådan havde den nu aldrig været i brug!

Huset var alt i alt så stort og fyldt med skunke og kroge og afsatser og trapperum og skjulesteder, at det var fortrinligt til indendørs *gemmeleg*. Allerbedst om aftenen i mørke, hvor man måtte føle sig frem, og det var gysende uhyggeligt på en tryk måde.

Fortrinligheden gjaldt også, hvis man havde noget at gemme for de voksne. Som for eksempel, da jeg i 8-10 års alderen antændte mine første cigaretter og cigarer inde i sådan en mørk skunk.

En anden gang havde jeg lirket fem kroner ud af sparegrisen. Det var før, jeg anede noget om beløbets købekraft. Det fandt jeg dog ud af, da jeg gik op i Brugsen og købte slik for alle pengene. Tungt belæsset kæmpede jeg mig hjemad, men var allerede klar over, at jeg havde betrådt veje, som ikke tålte dagens lys. Det var derfor klogest at fordele rigdommen på gemmesteder rundt i huset. Besidderglæden varede også kun kort. Brugsuddeleren anede uråd og kontaktede mor. Hele herligheden blev konfiskeret, og det meste måtte bæres den tunge vej tilbage til Brugsens hylder.

Udover selve beboelsen var der udhus og tilbygninger med tilsvarende mange rum. Der var vaskerummet med gruekedelen, som brugtes, når der var storvask. Der var redskabsrum og forrådsrum og brænderum. Samt hele to hønsehuse, hvoraf vi havde gang i det ene.

Der var en gammel hestestald med krybbe og båse, hvor vi havde cykler stående. Og der var garagen, som vi kaldte den, hvor Opel Olympiaen stod de første mange år, og senere den mere prestigefyldte Opel Kaptajn.

Garagens endemur havde desværre en revne, som til dels skyldtes mig. Engang længe før enhver lovlighed havde far og jeg det lille private ritual, at jeg under yderste forsigtighed og med ham siddende ved siden af fik lov at køre bilen de få meter fra gårdspladsen og ind i garagen. Dette gik også godt lige indtil

dén dag, far af en eller anden grund blev grebet af panik og jog foden ned på dét, han mente var bremsen, men uheldigvis var speederen. Med det resultat, at den stærke og tunge vogn accelererede voldsomt, indtil det sagde *bang*, og man kan tænke sig til resten. Hvad jeg dernæst husker, er stilheden lige efter – med pudset dryssende ned på forruden, og far lidt i vildrede om, hvad hans reaktion skulle være.

Præstegården og haven ligger der endnu, og andre præster og familier har boet der siden os. Jeg har gennem årene været indenfor og også gået rundt i haven. Men eventyrligheden og fortryllesen er væk. Måske det er en følge af at være fordrevet. Og alligevel skal der kun kradses lidt i overfladen, før der melder sig glemte billeder. Der er muren, hvor jeg hundredvis af

Præstegården

– som den tog sig ud fra luften en tilfældig og døsigt sommerdag, omgivet af køkkenhave, plæner, frugtland og træer. Bagdøren står åben, og måske skimtes et par mennesker tæt ved indkørslen. I forgrunden den åbne græsmark med lilledammen. Et bedre sted at vokse op kunne ikke tænkes! Øverst i billedet mellem træerne et glimt af barakken, som omtales i kapitlet Naboer.

Hvem kommer først?

*Heldigvis viser skyggen i græsset, at jeg ikke mangler halvdelen af det ene ben!
Præstegårdshaven var vidunderlig at boltre sig i. Den rummede alt, hvad et drengeherte kunne begære..*

gange har stået og sparket bolden imod og kendt hver ujævnhed. Dér omtrent var det, at jeg en dag satte mig og med dunkende puls åbnede og læste det første brev fra en sød pige. Og dér højt oppe i kvistvinduet var det, jeg en grå decemberdag stod og kiggede ud i landskabet og syntes, at tiden gik alt for langsomt.

Det gør den ikke længere!

Et sogn og en tid

Jeg var 5 år, da far i 1952 fik embedet som præst i Ensted.

Flytningen må være sket ved vintertide. I hvert fald er noget af det første, jeg husker, at jeg kælkede på en stor dejlig bakke overfor præstegården. En udmærket anledning til, i øvrigt, at lære nogle nabobørn at kende, hvilket også skete. Jeg må for dem have været et spændende bekendtskab, de stod nærmest lidt i kø for at hjælpe mig til rette.

Det var i dette møde med legekammerater og deres sønderjyske dialekt, at det for alvor gik op for mig, at jeg var kommet til et nyt sted.

Dialekten er en slags *Affenraa-synnejysk*, og den er for mig blevet den flotteste af alle sydjyske dialekter. Selvfølgelig fordi den taler til hjertet, hvad dialekter altid gør for den, der har fået den i gave fra lille. En dialekt signalerer samtidig så meget andet omkring folks omgangsformer og væsen og humor end det rent sproglige. Nogle finder vestjysk sindigt og tungt, og københavnsk hurtigt og overfladisk. For mig signalerer sønderjysk en stemning af noget let og lattermildt, som måske allerbedst karakteriseres ved det i landsdelen meget brugte ord *gemytle*.

Det sønderjyske er i øvrigt forblevet en levende dialekt op til nyeste tid! Går man i Aabenraas gader, lyder det sønderjyske lystigt i gader og butikker. Modsat eksempelvis i Vestjylland. I Skjern og Herning er ægte vestjysk dialekt undtagelsen.

Lidt dramatik var der også ved kælkeriet! Lige nedenfor bakken var der ud mod grusvejen i den ene side noget væmmeligt stikkende pigtråd, som man risikerede at brase ind i. I den anden side et lille vandhul, *æ lille dam*, som det gjaldt om at undgå – bortset fra frostperioder, hvor isen kunne bære. Og hvor det blev en sport at se, hvor langt man kunne få slæden til at glide henad isen.

Idag er disse vinterherligheder forlængst væk. Den dejlige bakke forvandlet til parcelhuse, vejen asfalteret, og vandhullet udfyldt. Men det bakkede anes stadig. Og færdes man rundt i sognet, kører man rundt i bakker, i hvert fald i den nordlige og østlige del. Morænebakker fra sidste istid. Ler, med tung og skorpet jord. Man glemmer ikke sådan en nypløjet lermark. Farve-

spillet i de skarpt skårne glatte jordlag. Lokalnavne som Hostrupskov, Lundsberg, Styrtom, Årup er forbundet med bakker, og også bøgeskove. Enhver, der har cyklet frem og tilbage til skole i Aabenraa, husker disse bakker. Den ene vej nedad, let og flyvende, i fuld fart. Hjemad sejt og tungt opad. Hårdt trampende og forpustet over de forbandede stigninger. Men smukt, hvis solen lyste, og bøgen lige var sprunget ud, og man var i humør til at løfte blikket og nyde udsigten over fjorden.

Ude i den vestlige og sydlige del af sognet forsvinder det bakkede, det er fladere. Her omkring gik isgrænsen under sidste istid. Herfra breder det flade land sig videre vestpå. Jorden er mere sandet, og dårligere, velstanden mindre. Engang samlede jeg herude kartofler hos en landmand til en eftermiddagshyre på 5 kroner. Det var en fin forretning for begge parter. En anden gang hakkede jeg roer hos en anden landmand. Det var en mindre fin forretning for ham. Pludselig kom han løbende og råbte op over, at jeg havde ladet en bestemt ukrudtsplante stå, og hakket alle roerne væk.

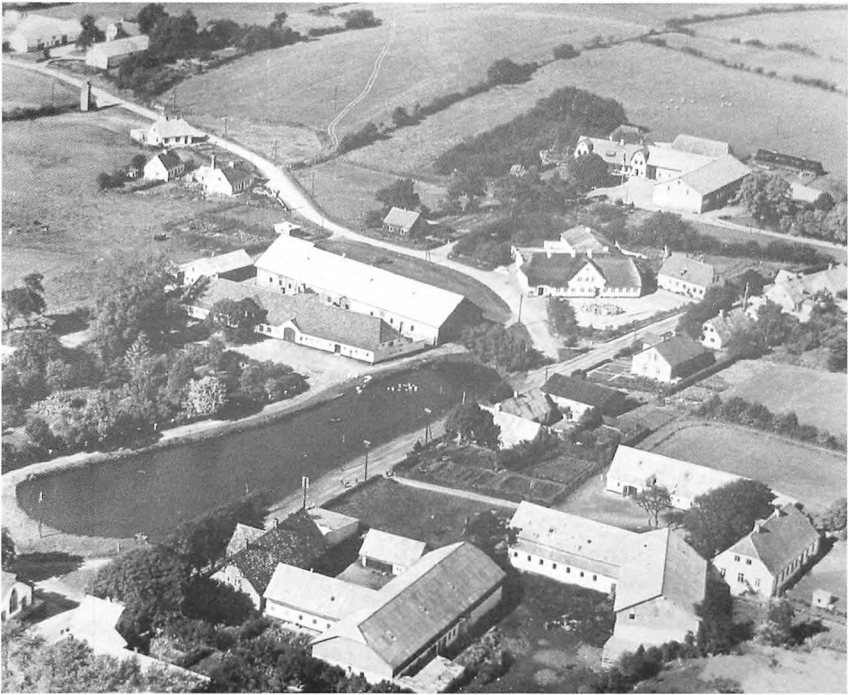
Nogle steder graves grus, og der er plantager og moseområder fra tørvegravningens tid. Stednavnene er Torp, Røllum, Klattrup, Ensted, Sønder Hostrup.

Midt i sognet ligger Stubbæk, den største bebyggelse, med præstegården.

Stubbæk var i 50'erne og 60'erne en egentlig landsby, omkring et gadekær, *æ stoue dam*. Også den var til vinterglæde. På frostkolde dage tumlede byens ungdom rundt på isen og fik sunde, røde kinder og blå mærker fra de hårde fald mod isen. Mens der på dovne sommerdage fangedes karusser i små hjemmegjorte net af kyllingetråd, og ænder snadrede rundt.

Undertiden kom et omrejsende tivoli på besøg og slog sine forlystelser op på pladsen mellem storedammen og det gamle mejeri. Det var ganske vist kun en fattig afglans af det rigtige Tivoli i København. Men der var alligevel lidt eventyr over de lune aften, når larmen fra pladsen tiltrak ungdommen og lysene var tændte og der var gang i skydetelt og lykkehjul, og pigerne hvinede i karusellen, mens unge mænd viste vovemod i luftgyngerne. Her var nok at kigge på, mens man suttede på karameltutten købt hos tivolimutter, og man tænkte på, at det nok var evigt sjovt og spændende at være ansat i sådant et tivoli.

Landbruget var vigtigt. Der lugtede af stald og dyredrift fra

Landsbyens gadekær

Storedammen med omgivelser, som de så ud endnu i 1950'erne. Rossens gård lå centralt ved den nordlige ende af dammen. Ved siden af Forsamlingshuset. Oven over Tinggård. Landbruget og de store gårde dominerede bybilledet, og Stubbæk var centrum i landsognet. Men tiden stod foran opbrud. Fra 1950'erne og frem satte omskiftelser ind over en bred front og ændrede efterhånden landsbylivet. Stubbæk fik forstadskarakter og blev i 1970 indlemmet i Aabenraa storkommune. Den, der i dag besøger Stubbæk, vil ikke genfinde meget af, hvad der ses på billedet. Foto hos Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening.

gårde inde midt i byen, og der hørtes grisegrynt og kobrøl og hestevrinsk. Traktorer vandt så småt frem, men mange småbrug havde kun heste til trækraft. Og én gang om året stillede velstriglede heste med stolte ryttere fra gårdene op til sommerfest med ringridning og hesteoptog, som overalt i Sønderjylland. Det foregik i Sønder Hostrup.

Der var to købmænd i Stubbæk og desuden Brugsen. Vi handlede både i Brugsen og hos købmand Hamer. Gik man ind for at handle i sådan en butik i 50'erne, fik man altid personlig betje-

ning og et hold snak. Centralt i rummet stod den lange disk. Bag den havde købmanden og hjælperne deres enemærker, med adgang til lagerrum ude bagved. Og de havde nok at se til. Mel, gryn, sukker lå i store skuffer og måtte vejes af. Det samme gjaldt svesker og bolcher og andre tørvarer. Vægten spillede af samme grund en central rolle. Det gjorde også kaffemøllen, som udsendte sin gode duft af friskmalede bønner. Man kunne hos købmanden købe gær og margarine og krydderier og sodavand og brændevin og ost og vaskepulver og snor og søm og musefælder. Og i Brugsen tillige et udvalg af forskelligt husgeråd og gaveartikler. Alle indkøb blev indført med håndskrift i *bogen*. Omkring den første i hver måned blev tallene lagt sammen og bogen gjort op, og far kom ind i købmandens bløde stol og blev budt en tyk cigar med mavebind, mens tre eller fire store hundredkronesedler skiftede ejer, og en plade chokolade blev sendt med hjem til mor.

Der var også en del, man i forhold til i dag ikke kunne få hos købmanden. Dels fordi der endnu ikke var skabt et behov, dels fordi der var flere om handelen. Men hvad man ikke kunne få ét sted, var tilgængeligt hos slagter og bager og gartner. Og mælkebilen kørte rundt og afleverede sødmælk og kærnemælk og smør ved køkkendøren.

Midt mellem Hamer og Brugsen lå *isboden* og fristede med lækre *Premier Is*. Lykken var at smelte hen i nogle minutters salighed til en god gammeldags flødeis med gyldne nougatklumper. I mange år rakte 25 øre til en god ispid.

En søndag blev jeg sendt i byen efter en omgang til hele familien med besked om at komme hurtigt tilbage. Jeg var ikke ret gammel, og mødte på vejen en kammerat, som havde en hemmelighed at vise sin allerbedste ven. Eller måske havde han bare opdaget posen med dejlige is! I hinandens gode selskab tog den ene is den anden indtil posen var tom, mens to mørke virkeligheder stod overfor hinanden. I den ene spiste to drenge is – i bevidstheden om at synde. I den anden truede mors og fars ansigter, når jeg engang kom hjem. Man lærte, at selv is kan efterlade en dårlig smag i munden!

Udover fødevarer var der lokale erhverv som skomager, smedje, snedkerværksted, cykelværksted, og hvad der ellers var behov for. Næsten alt kunne klares lokalt. Stubbæk og sognet hvilede i sig selv som forbrugsenhed.

Men sognet hvilede også i sig selv administrativt og kulturelt. Udover skole og sportsplads og postkontor og forsamlingshus og mange foreninger var der eget sogneråd, som sørgede for at holde bureaukratiet og skatten i bund. Et lille kommunekontor med et par ansatte løste de fleste opgaver. Alligevel blev far engang indkaldt til *torskegilde*. Jeg fattede ikke, hvorfor far skulle hen på det triste kommunekontor og spise torsk. Og ligefrem et gilde! Mon han fik sennepssovs til, ligesom nytårsaften? Og hvordan fik de dækket op i de trange rum, hvis de var mange? Jeg spurgte ikke, og først langt senere fandt jeg ud af disse torskegilders sande væsen.

Små børn og gamle mennesker og institutioner belastede stort set heller ikke skatteudskrivningen. Børnene blev passet hjemme af mødre, der endnu ikke var på arbejdsmarkedet. Og de gamle klarede sig på bedste beskub, eller boede i aftægt hos en søn eller datter. For dem, der ingen andre muligheder havde, var der *De gamles hjem*, indrettet i et stort stuehus. Det var ikke det mest ophidsende sted, men her havde de gamle i det mindste en stue, og fik mad hver dag. De var vant til at være tilfredse med lidt!

Cyklen var vigtig. Det var de færreste huse, hvor der holdt en bil i garagen, selvom billedet op i 60'erne ændrede sig. Vi hørte i hele Enstedtiden til de velstillede med komfortabel personbil, ligesom de større gårdejere. For arbejdsfolk derimod var bil en uopnåelig luksus. De cyklede til og fra arbejdet. Når man skulle *te stajs* i Aabenraa, gik bussen. Der var i det hele taget ikke dét transportbehov, vi kender i dag. De fleste arbejdede i sognet og havde til daglig ikke brug for at flytte sig over store afstande.

Men selvfølgelig var Aabenraa vigtig. Den direkte vej var over Lundsbjerg, hvor man stødte til *æ skasé* (fransk: *chaussée*), som var hovedvejen mellem Aabenraa og Flensborg. I Aabenraa lå de videregående skoler og lærepladser for ungdommen, og dér måtte man til for at købe nyt tøj eller en bognyhed eller andre særlige ting. Der boede også min spillelærerinde til klaver, som jeg desværre havde det dårligt med, fordi jeg sjoflede forberedelsen. Aabenraa lå kun 7 kilometer væk. Men alligevel tog folk i Stubbæk ikke til Aabenraa bare for tidsfordrivs og fornøjelses skyld. Man kom der, når der var nødvendige ærinder at besørge. Man havde generelt et andet forhold til afstande end i dag.

Erhvervsmæssigt var det ved 50'ernes begyndelse stadig landbruget, der dominerede med store folkehold på gårdene og tra-

ditionelle avlsmåder. Men alle størrelser brug var repræsenterede, helt ned til små nøjsomme steder med få dyr. Partiet Venstre slog tonen an i den borgerlige lejr. Men der var også fra gammel tid mange småkårsfolk af arbejdere og daglejere og fiskere. Disse stemte ved valgene på Socialdemokratiet, som siden 30'erne og 40'erne var det største parti – noget usædvanligt for landsogne!

De sociale skel var tydeligere end i dag. Selv i drengeøjne var de markante. Der var en verden til forskel mellem de fattigste, som boede i usle huse rundt i sognets afkroge, og i den modsatte ende de velbjergede og store gårdfolk med fine møbler i stuerne. Vi i præstegården hørte nærmest til i sidste kategori. Men naturligvis kendte sanserne også den anden virkelighed. Engang var jeg med far ude på et lille sted i sognet, hvor en dreng lige var konfirmeret. Jeg kendte drengen fra skolen. Normalt var sådanne besøg forbundet med gode oplevelser. Men dette besøg var et kig ned i en skakt af trøstesløs armod på alle niveauer. Det var svært at forstå, at nogle måtte leve sådan. Jeg tænkte på det, hver gang jeg senere så drengen og hans søskende.

Endelig var der hjemmetyskerne. Dem havde der aldrig været voldsomt mange af i Ensted, modsat nabosognene mod vest. Ved afstemningen i 1920 stemte kun 14% tysk. Og selv i de turbulente år op til og under besættelsen lå procentdelen stabilt lav. Men Ensted er et grænsesogn, og det tysksindede islæt hørte gennem alle omskiftelser med i grænsesognets egenart og hele atmosfære. Der havde også tidligere været en tysk skole i sognet. Den var lukket i 1946 under dramatiske omstændigheder efter en bombesprængning mod skolen i kølvandet på krigens oppiskede stemning. Alle børn i sognet blev derefter tilmeldt dansk skole, og sådan var situationen gennem hele min egen skoletid i Stubbæk. Men alt i alt spillede det nationale en vigtig rolle i forningens liv og sognebevidstheden i de første årtier efter krigen.

Som dreng vidste jeg svagt, hvilke hjem der havde tyske rødder. Og jeg hørte om nogle, der under krigen havde haft nazistiske sympatier og fortsat bar på dette mørke stempel. Men skellene oplevedes ikke voldsomme. Det er min opfattelse, at de sociale skel betød mere end de nationale, ikke mindst i takt med at tiden gik. Far talte engang om et hjem, hvor man talte tysk indbyrdes. Selv hørte jeg aldrig andet end det danske sprog. Atmosfæren i sognet var generelt set præget af fordragelighed og

Landsbymidten fotograferet sydfra

I baggrunden storedammen. Til højre andelsmejeriet, som blev lukket allerede i 1950 og lagt ind under Aabenraa. Huset til højre for mejeriet ude i billedets kant er Hamers købmandsbutik. Den store bygning i forgrunden er Brugsen. Nøglen er for længst drejet om i både Hamers butik og Brugsen. Præstegården lå i Stubbæks vestlige udkant. Den ses derfor ikke på billedet. Men min skolesti førte ind mellem husene langs brugsuddelerens have og om forbi udstillingsruderne. Var der penge på lommen, var det hurtigt at stikke indenfor efter lidt flødekarameletter til den lange skoledag. Foto i Institut for Sønderjysk lokalhistorie.

vilje til at leve sammen. Og hjemme i præstegården var synet på tyskerne aldrig negativt ladet.

Ensted sogn var frem til 50'erne stadig et statisk samfund på godt og ondt. De nye tider havde knap nok meldt deres ankomst. Livet spadserede fremad i roligt tempo uden store og dramatiske spring. Dette gjaldt også den sociale struktur, som var decentral, med sognet som den identitetsgivende og overskuelige enhed bundet sammen af blandt andet kirken. Derudover bestod sognet som nævnt af endnu mindre landsbysamfund. Disse lå som klumper spredt i landskabet. Dét ses på gamle kort og luftfotos.

Men akkurat i 50'erne og endnu mere i 60'erne begyndte over

en bred kam omfattende ændringer at bevirke uro i det stillestående. Det statiske måtte vige for det dynamiske. Ensted sogn bevægede sig på enkeltbillet ind i en brydningstid, som for altid betød et farvel til meget af det gamle.

Det nye viste sig som en drift mod centralisering og rationalisering. Allerede i 1950 blev andelsmejeriet lukket og lagt ind under Aabenraa. I 1956 blev Stubbæk centralskole indviet, hvilket blev begyndelsen til enden for alle småskolerne. Og endelig i 1970 skete kommunesammenlægningen, hvor Ensted sogn blev indlemmet i Aabenraa storkommune.

Også mekaniseringen satte sig igennem. Den mærkedes på mange niveauer. Bilerne indtog betød større mobilitet og udbygning af veje. Men vigtigst var, at landbruget affolkedes. Rundt på ejendommene sad manden og konen alene tilbage, bortset fra de helt store gårde. Og smådrift blev urentabel. På de små husmandsbrug i Årup og andre steder begyndte manden eller konen eller begge at arbejde ude deltids eller heltids, sideløbende med at de drev lidt landbrug.

Nye store arbejdspladser flyttede til og revolutionerede omgivelserne. I Styrtom og Hostrupskov, som havde været stillestående fiskersamfund, byggedes det enorme *Enstedværket* og mælkekondenseringsfabrikken *Samden*. Især Enstedværket oplevede vokseværk. Dermed flyttede arbejdspladser og velstand til sognet, men også luftforurening og støj og snavs. Folk klagede over, at vasketøjet ikke kunne hænges ud på grund af kulstøv.

Ikke desto mindre blev det mondænt at bosætte sig ud langs fjorden i det naturskønne Hostrupskov, hvor nærheden til Aabenraa også lokkede. Tidligere havde det været et yndet sommerhusområde. Nu blev der bygget villaer i stor stil for direktører og vellønnede funktionærer, og jordejere tjente gode penge på salg af byggegrunde.

Også Stubbæk ekspanderede, nye gader og kvarterer opstod med arbejderboliger, således rækken af rødstenshuse i Stubbæk Vestergade nabo til præstegården, blandt drenge i nabolaget lidt nedladende kaldt *havreflokkergade*. Om det var, fordi de mange børn i disse huse spiste uforholdsmæssigt mange havregryn, vides ikke.

Udviklingen og de nye tider mærkedes ikke lige stærkt overalt. Vestersognet sakkede igen agterud. De gamle geografiske velstandsskel fortsatte. Udviklingen var skæv.

Alt i alt steg folketallet fra godt 1.500 omkring 1950, til over 2.000 sidst i 60'erne.

Også andet kunne trækkes frem i dette korte signalement af et sogn og en tid. Men jeg tror, at det væsentligste er kommet med.

En dreng, der selv var i voksenalder og brydningstid, levede med i alt dette, både det gamle under afvikling og det nye under tilbliven, men uden at være sig det klart bevidst. Et barn lever intenst i nuet og tilegner sig verden, som den er. Barnet kender jo kun denne ene verden. Det er først i det lange tilbageblik, at de store linier tegner sig, og man ser klart og kan fælde domme over tiden og dens dynamik. Det slår mig, hvor voldsom forandringen har været på få årtier, og hvor meget et efterkrigsliv som mit skræver over fra begyndelsen og indtil denne dag.

Ensted kirke

Et par kilometer vestpå fra Stubbæk ligger Ensted.

Egentlig er Ensted ingenting, ingen landsby, ingen huse, kun nogle spredt liggende gårde. På Kraks vejkort er Ensted da heller ikke vist. Ikke desto mindre er Ensted en ældgammel lokalitet, som tilmed har givet navn til sognet. Det var jo her, sognets vigtigste hus ragede op – kirkehuset. Den ligger på en forhøjning i landskabet. Det har helligstederne altid gjort, også i hedensk tid. Da kristendommen så kom, blev kirkerne bygget på samme sted, hvor der før blev ofret til Odin og Tor. Sådan sikkert også i Ensted. Navnet Ensted antages at gå tilbage til førkristen tid.

Men selvom Ensted kirke derfor øjnes langvejs fra, syner den ikke af meget. Den er i ingen henseender pralende og prangende. Ja den ligner knap nok en kirke, er hverken hvidkalket eller har tårn. Den har med sine granitfarver nærmest iført sig kamouflagedragt, og falder i ét med marker og natur. Kullet kalder man sådan en kirke, der trykker sig mod jorden. Underlig nøgen tager den sig ud, især på de nøgne årstider i efterår og vinter.

Far var inspireret af Martin A. Hansens *Orm og tyr*, når han gik rundt om kirken med et konfirmandhold og fortalte om stenmesteren, som engang i fjerne tider færdedes her med klap for øjet og huggede denne bygning sammen med sine svende. Vi stoppede ved korets østmur, og far forsøgte at åbne de unge øjne for skønheden og kunstfærdigheden i hver enkelt granitsten og dens placering i murværkets helhed. Han åbnede sanserne for farvespillet, som kalder bestemte nuancer frem i sollys, mens regn og mørk himmel kalder på andre farver. Sådan en kirkemur råber efter at blive rørt ved, og lade hænderne glide hen over den ru, gnistrede flade.

Det undselige ydre kompenseres i nogen grad af placeringen på en bakke. Fra kirkegårdens norddige betød dét en overdådig udsigt ned over Røllum mose og de fjerne bøgeskove ved Aabenraa. Kun naturens egne lyde brød stilheden en grøn forårsdag. Nu har en trafikeret hurtigvej forstyrret idyllen. Mennesker har travlt, og biler haster forbi. Men inde bag diget hos de døde er ingen hastværk. Og apropos de døde. Far udpegede en nabo-

Ensted kirke på et konfirmandtelegram fra 1962

Ligesom nabokirkerne i Uge, Felsted og Kværs har heller ikke Ensted kirke noget tårn. Kirkeklokken befinder sig i et klokkehus ud mod vestdiget. Kirken er tillige ukalket, så man kan beundre de fint tilhuggede granitflader, der spiller i et utal af farver afhængig af vejret.

Udfor vestmuren var nedgangen til fyret. På billedet aner man lugen lidt over jordhøjde, som kirketjeneren måtte åbne for at kravle ned og sørge for varme til den iskolde kirke i vinterhalvåret.

Far var præst ved Ensted kirke 1952 – 1966.

bakke lidt mod syd. Der stod en gang galgen, hvor de døde hang til advarsel og fredløshed for de levende.

Det bakkede omfattede også parkeringspladsen. Lige efter gudstjenesten gjaldt det derfor om at komme hurtigt ud i bilen og løsne håndbremsen og trille ned, mens far hilste af. Det var i perioder gudstjenestens højdepunkt.

Nedenfor bakken lå kirkens følgesvend kroen, fra dengang det var ægte hestekræfter, der trak, og ikke biler. Den havde i min drengetid længst mistet sin betydning som kirkekro, men stadig var den i brug ved enkelte lejligheder. Engang huskes fra en

råkkold efterårsjagt, hvor jeg var klapper sammen med en flok drenge. Vi havde gået i kæde og råbt *harre-harre-harre* og rullet godt på r-erne for at jage vildtet op. Midt i var der pause, og inde i den varme krostue sad jægere i tåger af røg og gjorde sig larmende til gode med serveringen, mens klapperne fik en sodavand og ventede på, at jagten kunne fortsætte. Hvor kroen lå, ligger idag handicaptoulet og graverfaciliteter.

I præstegården havde vi en gæstebog, som blev brugt ved særlige besøg. En gæst skrev engang som en kompliment til den gode middag: *At tæt ved kirke ligger kro, sig sagtens lader føje. Men slig en kro i præstebo, man sjældent har for øje.*

Ifølge folkeviddet er det for resten bedre at sidde på kroen og tænke på kirken, end at sidde i kirken og tænke på kroen. Det er nu nok mest en from legitimation for dem, som aldrig når lænere end kroen.

Jeg selv har aldrig tænkt på kirken, når jeg var på kro. Derimod har jeg tit kedet mig og tænkt på alt muligt andet, når jeg var med mor og far i Ensted kirke. Ja faktisk kan jeg den dag i dag huske brudstykker af mine tanker, når de flakkede vidt omkring under fars prædiken. Enkelte gange fangedes opmærksomheden af et billede, han brugte, eller hvis han genfortalte fra en bog. Men for det meste var tanker og kreativ fantasi på langfart andetsteds, mens minutterne dryssede af sted, og der også var andre ting at lægge mærke til. Som for eksempel den gamle mand, der altid lænede sig frem og hvilede hovedet mod salmebogen og lukkede øjnene. Mon han blundede, eller var han i gang med at fintænke, eller lidt af hvert? Eller hvis bror Sven sad på bænken, skulle det være mærkeligt, om ikke han irriterede med et eller andet, så mor måtte involveres og hviske, at det måtte han ikke. Eller man kunne jo også lige give ham et hurtigt nap og høre ham sige av! Eller stjæle salmebogen, som han alligevel aldrig brugte til noget fornuftigt.

Egentlig er det ikke så dårligt at lære at kede sig kreativt. Jeg har senere i livet haft stor glæde af at forsvinde ind i en afsides tanke- og fantasiverden næsten på kommando, hvis et foredrag eller en undervisningstime var kedsommelig, eller jeg sad i kø og måtte vente.

Selvfølge var det befriende, når far endelig kom til *amen* og begyndte på kirkebønnen. Så var det værste overstået. Han bad altid for *dem ude på missionsmarken* – hvad dét så var for en slags

mark? Jeg så for mig et uklart billede af en vidtstrakt mark med solide hegnspæle og elektrisk tråd og en landmand og nogle negre, uden at bekymre mig om at få det til at hænge en smule realistisk sammen.

Nogle gange sluttede kirkebønnen med, at der lystes til ægteskab for et ungt par, som snart skulle giftes, og var lidt forlegne ved sådan at være midtpunkt.

Hvis man kan tale om, at en prædikestol passer i størrelse til en person, så passede prædikestolen i Ensted kirke ikke til pastor Kofoed fra Aabenraa, som engang havde gudstjeneste. Pastor Kofoed var usædvanlig lille, mens prædikestolen i Ensted er dybere end de fleste. Det var alt i alt en uheldig cocktail. Pastor Kofoed besteg naturligvis den skammel, som af samme grund var anbragt nede i bunden. Derved fik han lige præcis hovedet op over kanten, men ikke mere, end at øjenkontakten til menigheden var et problem. Sad man tæt ved prædikestolen, hørtes kun lyden. Far var heldigvis højere. Nogle gange kræver evangeliet en vis mandshøjde for at lyde frit og uhindret!

Var fodfæstet langt væk, var himlen til gengæld tæt på. Lige ovenover prædikestolen hænger ned fra loftet en ottekantet himmel, hvorunder svæver duen, Helligåndens symbol.

Altergang var ikke for børn. Men mor gik til alters. Og når hun kom tilbage, lugtede hun sødligt af vin. Det fristede i de tidlige år til at tage turen rundt langs altersranken og slikke slatter, når gudstjenesten var ovre. Kirketjeneren må have undret sig over de

rene bægre, men først efter et par gange blev jeg taget på fersk gerning. Til gengæld fandt jeg derhjemme flasken, som far brugte til hjemmealtergang. Det blev til nogle slurke i ny og næ af den dejlige vin. Var der svundet lovlig meget i flasken, blev der spædet op med vand. Og på en eller anden måde forvandlede det jo til vin.

Far havde den skik, at han under salmesangen gik op og ned ad kirkegulvet, højt syngende. Sådan havde farfar gjort før ham. Undertiden satte han sig ved siden af mor på bænken, så jeg blev varm og lidt stolt. Nu kunne folk i kirken rigtig se, hvem præsten hørte til. Modsat andre gange, hvor det var skamfuldt at være præstens søn og jeg hadede, når drengene kaldte mig *præst*. Jeg var bestemt ikke præst, og de skulle ikke tro jeg var hellig og from, og jeg beviste det ved at sige *fandengaleme* mere, end det var strengt nødvendigt. Havde jeg i dé situationer kunnet fornægte forbindelsen til min egen far ligesom Peter fornægtede Herren, havde jeg gjort det. Andre gange igen var jeg stolt, som da vi gik til præst, og alle de jævnaldrende kom ned i præstegårdens konfirmandstue og blev undervist af far. Bortset lige fra den morgen, hvor han af forglemmelse havde trukket underbukserne udenpå skjorten og op over livremskanten, og jeg måtte høre for det flere dage efter. Sådan vekslede stolthed med skam.

I stedet for at sidde nede i kirken, kunne man også følge en smal trappe til et par bænke oppe ved orglet. Deroppefra var der god udsigt ned over folks hovedbunde, og man kunne gætte på, hvem der befandt sig under de forskellige frisurer eller mangel på samme. Lærer Jørgensen sad på orgelbænken, men gik af og til udenfor og tog sig en smøg under fars prædiken. Det forhindrede dog ikke far i at blive indenfor under lærer Jørgensens spil.

Det var før de elektriske orglers tid. Orglet kunne derfor kun give lyd fra sig og gudstjenesten først begynde, når Laurids kirketjener var kommet turen ude fra ringningen i klokkehuset og ind i kirken og op til orglet og begyndte at trampe de høje pedaler i bund, som sørgede for luft til orgelpiberne. Der var to pedaler, og han stod på dem skiftevis med hele kropsvægten. Når den, han stod på, var snart nede, måtte han træde et stort trin op på den næste. Det var således en konstant gåen op ad høje trin på salmens tonestige, et sisyfosarbejde, og dertil temmelig anstrengende. Men man vænnede sig til at se Laurids i bølgegang, når orglet spillede, og man kendte jo dengang ikke andet.

Hvorfra får et menneske sit Jesusbillede? Det er selvfølgelig individuelt.

Jeg fik mit i Ensted kirke. Alt hvad jeg senere i livet har tænkt og forestillet mig om Jesus og hans udseende, har været turen inde omkring Ensted og de to Jesusbilleder, som her mødte øjet. Det ene var det store krusifiks over korbuen. Jesus hænger gustenbleg med hældende hoved, hænder og fødder er naglede til korset. Han er mørkhåret og har lændeklæde. Sårmærket i brystet er tydeligt, og blodet sprøjter fra såret. Det er den lidende Kristus.

Det andet er mindst ligeså dystert. Det er albertavlens Getsemane-maleri, en kopi fra Havnbjerg kirke på Als. Grundtonen er mørk. Det er nat, lidelsens nat. Jesus knælende med himmelvendt ansigt og i inderlig bøn til Gud om at tage dette lidelsens bæger fra ham. I baggrunden skimtes de sovende disciple, og til den anden side mændene med faklerne anført af Judas.

Ingen kunne være i tvivl om, hvem der var centrum i dette gudshus. Det var Kristus. Om ham vidnede også felterne på prædikestolen, med deres træudskæringer.

Men hvor var opstandelsen, ud over det yderste felt på prædikestolen? Hvor var påskemorgens triumf? Hvor var dødens overvinder? Far gjorde, hvad han kunne for at prædike lys og håb ind i al denne synd og ondskab og smerte, og han fyldte gudstjenesten med Grundtvigs stærke salmer. Men hans forkyndelse mødte modstand fra Jesusbillederne.

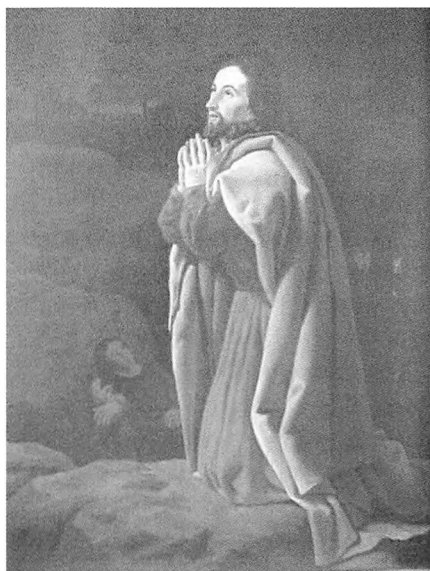
Alligevel rører de hjertet. Det var jo her, man som lille så på Jesus søndag efter søndag.

Derimod stod lidelsen at læse sort på hvidt på den hvide nordvæg. Tre store tavler var fyldt med navnene på unge mænd, som faldt rundt på 1. verdenskrigs slagmarker. Hvert eneste navn repræsenterede et Getsemane.

Ensted kirke var ligeså prunkløs indvendig som udvendig. Det er den stadig. Den hører ikke til de kirker, som der er skrevet bøger om, og som folk valfarter til af interesse for kunst og gammelt inventar. Den har med sine hvide vægge og mangel på billeder en luthersk renhed over sig i den forstand, at der intet er til at forstyrre koncentrationen om ordets forkyndelse. Det er både dens styrke og svaghed. Her kommer man virkelig kun med det ene formål at gå til gudstjeneste i sognekirken, eller for at fejre livets største fester, eller lægge sine kære døde i graven. Derfor er

Getsemane

Centrum i dette alterbillede er den knælende Jesus natten til langfredag. Især hans ansigt tiltrækker øjet. Hans inderlige koncentration er rettet ud af billedet, opad mod lyskilden, væk fra de sovende disciple i mørket på den ene side, og de ildevarslende mænd med fakler på den anden. Dette er hvad altergæsterne, som selv er knælende, har for øje, når de går til alters for at spise brødet og drikke vinen og ihukomme Jesu sidste måltid med sine disciple. Det dystre billede er en kopi fra Havnbjerg kirke på Als. Man kan diskutere kvaliteten og teologien bag billedet. Men ikke at det taler stærkt til beskueren.

mennesker kommet i slægt efter slægt. Det sted, hvor min mor er begravet, eller mit barn er døbt, eller jeg har siddet i en fyldt kirke juleaften, er et helligt sted. Det rører ved de dybeste lag i sindet. Og derfor værner mennesker om deres kirke og ønsker folkekirken bevaret i den ene eller anden form. Også selvom de ikke bruger den ret meget. Sådan også i Ensted!

Ensted sogn har aldrig været berømt for overdreven kirkegang. I fars tid var situationen stabil med en gennemsnitlig deltagelse omkring 50. Det var ikke meget, men dog heller ikke helt ringe. Sognet var netop i disse år var på vej ind i en urolig brydningstid med opløsning af sogneidentiteten og de gamle fællesskaber, hvad der også ramte kirkelivet. Men endnu i fars tid forblev den gamle trofasthed overfor kirken nogenlunde intakt. En stor kreds blev ved med at slutte op om præstens arbejde. Blandt disse fik mor og far nogle helt nære venner, som de omgikkes privat og var taknemmelige for.

Den jævne kirkegang havde måske at gøre med, at de store vækkelser fra 1800-tallet var gået udenom Ensted sogn. Der var intet missionshus og ingen missionsfolk. Og et egentligt grundtvigsk miljø var der heller ikke, eksempelvis en Kirkeligt Samfundskreds. Der var naturligvis folk, som havde været på højskole og havde været i berøring med det grundtvigske ad dén

vej. Men overordnet set havde de gamle kirkelige retninger aldrig rigtig bidt på folk i Ensted. Den kirkelighed, der alligevel fandtes, var således ikke efterdønninger fra disse, men skyldtes gammeldags fromhed og århundreders traditionsgivne bånd til sognets kirke.

Dét betød ikke, at Ensted sogn var kulturelt og åndeligt dødt. De nationale foreninger havde altid haft god opbakning. Og der var gennem hele vores Enstedtid en kreds af kulturelt vågne mennesker, som mødte frem, når der inviteredes til foredrag i præstegården, eller *aftenhøjskolen* arrangerede møde i forsamlingshuset. Her var nogle af skolelærerne de faste støtter, sammen med nogle af familierne fra især de større og mindre landbrug. Navne som Staugaards fra Torp og Skaus fra Lillehave og Zachariassens fra Ensted og Holger Hansens fra Helenesminde og Jens Jensens fra Stubbæk og mange flere dukker op.

Den gammeldags fromhed kunne man møde hos Nis Hansen, som var kirketjener, da vi kom til Ensted. Han var lille og rødmosset, mild og hvidhåret, og gik som mange af de gamle mænd med sort kasket. Han bankede altid på køkkendøren lørdag aften ved spisetid for at hente salmenuerne til næste morgen, for derefter at cykle ud til kirken og tænde op for varmen og gøre klar. Han sagde hver gang på vej ud af døren: »Så farvel da, vi ses i morgen, om Gud vil«.

Den gammeldags fromhed var karakteriseret ved forsynstro. Deri havde den overfladiske fællestræk med moderne skæbnetro. Forskellen var, at for Nis Hansen lå skæbnen i *Guds* hånd, og dér lå den trygt og godt, uanset hvad dagen bragte.

Der var dog i sognet – ligeledes fra gammel tid – en indgroet skepsis mod kirke og præst blandt især arbejdere og småfiskere. Disse følte – næppe uden grund – at landmændene sad på kirken og at præsterne havde for vane at holde sig til det store hartkorn. Vagtsomheden kom til udtryk i det mandsdominerede og aldrende menighedsråd. Her udgjorde landmænd fra større gårde i sognet godt nok flertallet, men der sad også socialdemokrater.

Mor og far var tit noget bitre på disse socialdemokrater. Ikke af politiske grunde, eller fordi mor og far var imod deres ret til at sidde i menighedsrådet, eller gjorde forskel på folk. Men fordi de oplevede socialdemokraterne som lige glade med det kirkelige og som nogen, der mest sad der for at vogte nidkært på enhver udgift, for eksempel til beskedne forbedringer af præsteboligen.

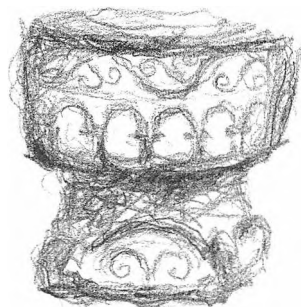
Omvendt: set gennem *deres* briller har vi i præstegården levet herskabeligt, og langt over standarden i de mange små hjem.

I virkeligheden var det en form for jantelov, som mor og far stødte imod og slog sig på. De kom til Ensted fra Grindsted og Vestjylland, hvor indstillingen til kirken og præsten var udelt positiv, og hvor de mødte generøsitet. I Ensted oplevede de, hvad de tolkede som smålighed og misundelse, og derfor blev de aldrig helt lykkelige i Ensted. Der sad en orm og gnavede, ikke bare i forhold til nogle i menighedsrådet, men også i forhold til grupper i sognet. Om end de fleste som nævnt var positive. Dét var uden tvivl medvirkende til, at mor og far efter 14 år i Ensted var modne til at vende tilbage til Vestjylland, da muligheden viste sig i form af en opfordring fra den grundtvigske gruppe i Skjern menighedsråd.

Jeg anede som dreng kun vagt disse mislyde, men helt overhøre dem kunne jeg heller ikke. Vigtigere var dog, at Ensted for mig var og blev en lykkelig tid.

Det store hartkorn mærkedes der ikke meget til, når far annoncerede indsamling i kirken. Tit undlod han af samme grund at samle ind af skam over den ringe giverlyst. Selv til høstgudstjernen, hvor store gårdfolk sad på bænkenene, lå der sjældent andet end beskedne håndører. For dog at få det til at se ud af lidt, lagde far en god seddel oveni.

I andre situationer var giverglæden uventet og overvældende. Der boede afsides i Årup bakker en ung familie på en lille ejendom. År efter år meldte manden en lille nyankommen til barnedåb hos far. Mange munde var der at mætte og mange kroppe at iføre tøj, kun pengene var få. Men altid kunne man regne med dem. Så fattig er jeg heldigvis ikke, sagde manden, at jeg ikke kan give til dem, der mangler mere end os. Sådan spejlede det virkelige liv sig i lignelsen om den fattige enke og hendes skærv.

Far

Fars fulde navn var Jørgen Emil Fenger. Men vi drenge kaldte ham aldrig andet end *far*. Den moderne brug med at kalde sine forældre ved fornavn var utænkelig for 40-50 år siden. Jeg mindes heller aldrig at have hørt mine kammerater være på fornavn med deres far og mor. Ved at være på fornavn med et menneske markeres en jævnbyrdighed, eller et kammeratligt forhold. Man er jo på fornavn med mange. Ved at kalde sine forældre for *far* og *mor* udtrykkes en afstand i alder og erfaring og ansvar, men også en helt enestående nærhed til netop dé to. Jeg er glad for at være vokset op i en tid, hvor det aldrig stod til diskussion, at far var far og mor var mor. Og sådan forblev de at være, indtil de døde. Samtidig er jeg selv blevet far i en anden tid, hvor dén selvfølgehed ikke længere eksisterer. Derfor slås jeg med min far-identitet, ligesom mange andre.

Min far var både den nære og den lidt fjerne.

Han var den altoverskyggende nærhed, himmelen over mit univers. I alle mine tanker om barndom og ungdom indgår fars gode nærhed. Men samtidig var han den fjerne far, som levede i sin egen verden og ofte ikke var nærværende i det daglige. Det var til gengæld mor. Det var til hende, vi kom til med vores små og store problemer. Hun var tilgængelig. Vi kom også til far, men så var det tit for at spørge om noget.

Fars tilholdssted var kontoret, eller *studereværelset*. Her lagde han sit nærvær – mellem bøgerne som fyldte fra gulv til loft, ved skrivebordet med skrivemaskinen og pibestativet. Tobakslugten gjorde sit til stemningen. Der stod i værelset en lænestol med læselampe, der stod en divan til middagssøvnen, og der var radioen til radioavisen. Kort sagt det mest fornødne for et menneske med fars behov. Kom man til forstyrrelse og fordrede opmærksomhed, mens han var dybt inde i noget, kunne det være en næsten håbløs opgave at trænge gennem de tykke skaller af åndsfravær. Fjernheden lyste ud af øjnene, han svarede i øst til spørgsmål i vest, indtil der blev brudt hul ind til et nærvær. Vi lavede endda sjov med det, og fandt hans distraktion og glem-somhed charmerende, indtil nogle år efter Ensted-tiden, hvor fjernheden blev alvor. Far havde da fået en sygdom, der lang-

somt men uigenkaldeligt stjal åndsevnerne og gjorde ham fraværende for os alle sammen, så han de sidste år af sit liv sad i en stol på plejehjemmet med et tomt og dødt udtryk i øjnene, og kun var til stede som et hylster. Han døde som 69-årig.

Fars studereværelse lå nabo til soveværelset, som var hele familiens de første mange år. Min lillebror og jeg er mangan aften faldet i søvn til fars beroligende klappen på maskine inde ved siden af. Lørdag aften kunne det vare til ud på de små timer. Far skrev konsekvent sin søndagsprædiken sent om lørdagen.

Far og mor havde den skik, når de selv skulle i seng, at vække os små, så vi kunne få tisset af til natten. De rejste os søvndrukne op i sengen, mens potten blev holdt til, og de med stemmen frembragte særlige tisselyde til fremme af processen.

En sen aften var det fars tur til runden med potten. Han er vel-sagtens kommet lige fra skrivebordet med hovedet fuld af aftenens læsning, og fraværende for alt andet. Min bror havde allerede ydet sit pæne bidrag til pottens indhold. Og jeg selv havde for min part leveret, hvad jeg evnede. Jeg var allerede på vej ned under dynen igen, da den lunkne væske i plaskende mængder landede udover mig selv og sengen. Far må i tankeløshed have stillet potten i vindueskarmen over min seng, helt ude ved kanten. Med ét blev der en vældig vågenhed i huset!

Fars selvforglemmelse kunne i visse situationer være nyttig. Som da jeg begyndte skolegangen i Aabenraa, og skulle aflevere stile i dansk. Normalt foregik den slags i sidste øjeblik, hvad resultaterne også viste, bortset fra når jeg tyede til nødløsningen, at gå til far. Taktikken gik ud på at opsøge far på hans kontor med dét påskud, at jeg manglede ideer, hvad bestemt også var sandt. Hurtigt var far i fuld gang med at udfolde sine fremragende og relevante ideer om emnet. Den situation lod sig med lidt behændighed manipulere i retning af, at han nærmest dikterede størstedelen af stilen til ordret indskrivning, mens jeg noterede på livet løs og udviklede evnen til hurtigskrivning. Indimellem kunne han pludselig »vågne op« og få dårlig samvittighed. Indtil han i næste øjeblik lige kom i tanker om en vigtig pointe, han havde glemt, og fortsatte dikteringen. Specielt mine stile i dansk litteratur blev på den måde opsigtsvækkende gode, og fremkaldte lærernes anerkendelse. Ja i en stil om Nis Petersen beviste jeg en helt usædvanlig baggrundsviden, som gjorde ekstraordinært indtryk.

Ind under jul 1953

Når der rigtig skulle laves et godt billede, måtte fotografen fra Aabenraa bestilles, og hele familien klædes pænt på. Alles blikke er rettet mod mors nålepude og far-vestrålende nåle. Foran far ligger en opslået bog. Det er Martin A. Hansens Orm og tyr, med træsnit af Sven Havsteen-Mikkelsen.

Jeg har siden hen tit tænkt på, at jeg i forhold til mine kammerater var privilegeret. Ikke på grund af disse situationer med snyd. Men fordi jeg havde en far, som jeg altid kunne gå til omkring sprog og boglig viden. Og i det hele taget var det et privilegium at vokse op i en atmosfære af boglighed og intellektuel stimulans.

Rundt på reolerne i studereværelset stod bøgerne i fars verden. Der var naturligvis hele den lærde og tunge teologiske litteratur fra studietiden og senere. Men også en stor samling af skønlitterære værker, klassikere. Og så var dé danske forfattere repræsenterede, som i særlig grad havde fars hjerte. Det var navne som Jakob Knudsen, H.C. Andersen, Martin A. Hansen, Willy-August Linnemann.

Nogle af de rige øjeblikke med far var, når han mørke vinteraftener læste H.C. Andersens eventyr op inden sengetid. Eller da jeg gik til præst, og han gennemgik og læste fra *Adam Homo* af

Frederik Paludan-Müller. Meget forstod vi 14-årige ikke af dybderne i dette værk, højst bibragtes vi anelsen af stor poesi. Men far vovede sig ud på dybderne med os store børn, og jeg er måske ikke den eneste, som siden har måttet læse det betagende værk bestående af lutter vers.

Far havde en stor evne til at levendegøre en bog eller en historie, ved genfortælling og oplæsning. Det skete til møder rundt i sønderjyske forsamlingshuse. Jeg var med nogle aftener i det mørke efterår med kaffe og wienerbrød og højskolesangbog, og hørte ham genfortælle *Paaskeklokken* af Martin A. Hansen. Eller hørte ham læse og fortælle fra *Bogen om det skjulte ansigt* af sydslesvigeren Willy-August Linnemann. Jeg var vel ikke mere end i konfirmationsalderen, men dé aftener kunne ikke siden hen glemmes. Man forstod, at der var en udtømmelig rigdom i bøgernes verden.

Men mest fyldte i fars bibliotek de lange rækker gamle bind, som bar Nikolaj Frederik Severin Grundtvigs navn. Ikke for ingenting var far grundtvigianer. Det var næsten en slægtsmæssig bestemmelse.

Fars tipoldefar hed Rasmus Fenger, og han var fra 1794 og frem til sin død i 1825 præst ved Vor Frelzers kirke på Christianshavn, hvor også Grundtvig var præst 1822-26, og gjorde sin *mageløse opdagelse* og skrev nogle af sine betydelige salmer. Grundtvig begravede Rasmus Fenger.

To af Rasmus Fengers sønner blev ligeledes præster og interessante for eftertiden derved, at de kom til at tilhøre Grundtvigs nærmeste vennekreds. Det ene af dem var fars oldefar Johannes Ferdinand Fenger, som i godt 20 år var præst i Lyngø nær Sorø, og tillige nær ven med Bernhard Severin Ingemann. Det er Ingemann, der op til julen 1839 sendte salmen *Julen har bragt velsignet bud* til familien i Lyngø præstegård. Når det i en linie lyder *Dans, lille barn, på moders skød*, var det måske en af Fengers børn, som Ingemann tænkte på.

Den anden af brødrene var Peter Andreas Fenger. Det var til hans og hans hustrus sølvbryllup i Slotsbjergby ved Slagelse, at Grundtvig i 1855 skrev den sang, som siden er blevet fast bestanddel ved mange kirkebryllupper: *Det er så yndigt at følges ad*. Senere blev P.A. Fenger – ligesom sin far – præst ved Vor Frelzers kirke på Christianshavn, hvorfra Grundtvig blev begravet 11. september 1872. P.A. Fenger talte ved begravelsen.

Naturligvis hang der et manddomsportræt af Grundtvig i fars arbejdsværelse, en gengivelse af Constantin Hansens maleri fra 1848. Man så på billedet og tænkte, at sådan så dén mand ud, som havde skrevet alle disse brune og mørke bøger på reolen og åbenbart betød meget. Man forstod at han var en ven af huset, og at huset var en ven af ham. Og han så rar og klog ud!

Det grundtvigske var ikke noget, der blev skiltet med. Det var rettere ånden i huset og den bagvedliggende selvfølgelighed for livet i Ensted præstegård. Ligeså selvfølgeligt som luften, vi indåndede og vandet, vi drak. Men som sådan var det heller ikke noget, vi drenge skænkede en tanke, eller var bevidste om. Hvordan kan man som ung skænke dét en tanke, der er selvfølgeligt?

Det grundtvigske og kristelige flød til os ad mange kanaler. Måske mest i sangen. Vi sang meget, efter højskolesangbogen især. Far havde en god sangstemme. Altid når vi havde gæster, blev der sunget. Mange lærtes udenad, fordi vi sang dem så tit. En fast skik var morgensangen om søndagen ved køkkenbordet efter rundstykkerne. *Morgenstund har guld i mund. Lysets engel går med glans*. Og helst også godnatsangen med fadervor inde i stuen.

Dagligt foldede vi hænderne forud for den varme mad, mens far sagde en kort bordbøn, og alle svarede med *amen*. Derefter sagde mor *værsgod*. Om søndagen foregik middagsmaden i stuen, og så sang vi bordvers.

Hver påske mødte vi Grundtvig, når far i dagligstuen – som var den fine stue, som vi ikke brugte til daglig! – samlede os til oplæsning af *Paaske-liljen*, det lille dramatiske skrift om hændelserne ude ved den hellige grav påskemorgen.

Og vi sagde farvel, når far rejste af sted til møder nært eller fjernt i Kirkeligt Samfund. Nogle gange var mor med. Også dét havde med Grundtvig at gøre.

Eller vi satte os ind i bilen og kørte til Askov, som Grundtvigs navn var knyttet til, for dér lå højskolen. Far havde boet der i sin barndom og ungdom, og han kendte stadig nogle af de ældre Askovboere fra dengang. Vi besøgte farfars grav på kirkegården, hvor han lå sammen med de store koryfæer fra højskolens og Askovs historie. Farfar havde selv været højskolelærer og præst. Vi besøgte farmor, som boede der en årrække som enke. Jeg blev taget med til efterårsmøder på højskolen, husker den tæt pakke-

de foredragssal, og bagefter en masse hænder, som jeg skulle hilse på. En af dem tilhørte Arnfred.

En gang om året kom farbror Peter fra København på besøg sammen med tante Eva og deres to børn. Peter var præst ved selveste Grundtvigskirken. Og han kunne slægtens historie ud i alle detaljer og forgreninger, og var lærd og akademisk og distræt ligesom far.

Eller vores mere sprælske farbror Niels fra Viborg dukkede uanmeldt op på en af sine foredragsturneer med filmlærredet på biltaget. Han lavede film om sommeren, og rejste rundt med dem om vinteren. Et af hans filmforedrag handlede om Grundtvig. Han var ivrig lystfisker, og havde altid fluestangen med i bilen. Tit smed han et par farvestrålende bækørreder på køkkenbordet, friskfangede fra Gels åen. Han kendte Gud og hvermand, og skrev også bøger om sine fiskeeventyr og mange andre emner. Jeg fandt hans liv misundelsesværdigt.

Fars fjernhed kunne forvandles til legenærvær helt af sig selv, på en vidunderlig måde. Det skete, når han fortabte sig i dukke-teatret.

Dukketeatret var hans lidenskab tilbage fra drengetiden blandt brødrene. Nu var han voksen, men det ændrede intet ved opslugtheden af de skrå brædder i miniformat. Far byggede teatret op fra bunden, og gik til opgaven med samme alvor, som når han skrev prædiken. Fra *Priors Dukketeatre* i Købmagergade i København hjembestiltes diverse løsdeler til konstruktionen af det 80 centimeter høje træstel, som udgjorde teatret. Dertil kom alle remedierne, og selve teaterstykkerne. Der var eventyr i luften, når sådan en postforsendelse fra København ankom og blev pakket ud, og frem kom rollehefter og store papirsark med kulisser og figurer. Alt beregnet til selvbyg. Hvilke oplevelser gemte disse herligheder ikke på – fantasien havde frit løb! Papirarkene blev limet på stift karton, og far fik bagefter mange timer til at gå med at skære figurerne ud med sit lille stemmejern på et træunderlag. Samtidig var mulighederne uanede med hensyn til raffinerede forbedringer omkring det tekniske udstyr. En af de største indtraf, da Laurids kirketjener opfandt sceneprojektører i alle regnbuens farver. Det krævede dog et virvar af ledninger og kontakter med stor risiko for kortslutning og fejlbetjening.

Enkelte gange gik alt dette op i en højere enhed, når far samlede alle teaterfunktioner i egen person og lod forestillinger som

Fyrstøjet, Gøngehøvdingen og Jordan rundt i 80 dage rulle hen over scenen. Til stor lykke for et ikke forvænt publikum i en tid, hvor der endnu ikke kendtes til tegnefilm i fjernsynet!

I øvrigt var det ikke kun i privat regi, at far arrangerede teater. Han var gennem nogle år instruktør, når Ungdoms- og idrætsforeningen gik i kast med dilettant i forsamlingshuset. Han spillede selv aktivt med. Og far var med til at danne en læsekreds, hvor man samledes om oplæsning af alvorlige stykker som *Anna Sophie Hedvig* af Kjell Abel. Også her fungerede han som instruktør og fortolker.

Ensted-årene var en tid, hvor kønsrollefordelingen endnu var bastant. Der gik tætte skodder ned mellem, hvad der var mandens verden og kvindens verden, og ingen stillede spørgsmål ved denne tingenes orden. Jeg tror ikke, at far nogensinde har tilberedt et eneste måltid varmt mad, eller strøget en eneste skjorte, eller vasket et eneste gulv. Det var mors afdeling, og som sådan heller ikke noget, vi drenge blev sat til eller skulle lære. Vi måtte jo formodes engang selv at blive gift! Til gengæld tjente far pengene og ordnede pengesagerne og udfyldte selvangivelsen. Far sørgede for at bilen kom til mekaniker, han klippede hækken og gravede møg ned i haven om efteråret og trak i det hele taget gummistøvlerne og kedeldragten på til det lidt grovere udearbejde.

Jeg har senere tænkt på, at mor og far er sluppet for mange af de ørkesløse kønsrollediskussioner, som siden hen kom og måtte komme, fordi kvinderne skulle være mænd og mændene skulle være kvinder, og der gik kludder i begreberne. Jeg ved naturligvis, at det var en nødvendig udvikling, som sikkert førte *noget* godt med sig. Men også mors og fars liv var godt. De nærede en ægte respekt for hinandens arbejdsfelter og kompetencer og vidste, at de løftede sammen og supplerede hinanden. De var jævnbyrdige på *deres* måde. Far havde ligeså stor respekt for mors indsats med husholdningen, som mor havde respekt for fars arbejde i studereværelset og som præst i sognet. Jeg vil påstå, at de så op til hinanden.

At de også holdt af hinanden, fornemmedes i dé kærtegn, som vi børn overværede. De yderst få gange jeg husker, at mor og far bed ad hinanden, troede de sig enten alene, eller det holdt sig til antydninger. Det var i hvert fald ikke noget, andre skulle overvære.

Den omvendte verden

Far var ikke nogen stor idrætsmand.

Men én ting kunne han: stå på hænder og gå på hænder. Her prøver han for-gæves at lære mig kunsten.

Det lå ikke til far at blive rigtig vred, og endnu mindre at skælde ud. Det sidste duede han ikke til. Jeg har aldrig fået en ordentlig skideballe af far. Lussinger og klø eksisterede ikke i mit hjem. Og jeg stod derfor fremmed overfor nogle kammeraters angst for deres fædre og beretninger om tørre tæsk eller endnu værre grusomheder. Naturligvis kunne far blive vred, men det blev højst til en skarp bemærkning, som til gengæld sved, fordi det skete så sjældent. Jeg er aldrig blevet kaldt ind på fars kontor for at få læst og påskrevet. Skulle der endelig tales med store bogstaver, var det mor der måtte gøre det, og det duede hun heller ikke til.

Da jeg engang som lille i fascination af ilden havde brændt en hel æske tændstikker af i udhuset med masser af brandfare, og det blev opdaget af mor, holdt hun og far et kort samråd, hvor-

efter dommen lød på, at jeg skulle gå i seng midt på dagen. Det var maksimumstraffen, jeg oplevede som barn. Og da jeg just samme dag havde fået ny seng, gjorde det mig egentlig ikke så meget!

Far var bogstaveligt talt *dus* med sine sognebørn. Dét var ingen selvfølge i en tid, hvor præsten stadig var en højt rangeret standsperson ude på landet i kraft af embede og uddannelse. Far tiltalte af samme grund ikke ved sit fornavn, men med det lidt ærbødige *hr. pastor* eller *pastor Fenger*.

Ikke desto mindre mødte han mennesker i øjenhøjde. Det skete for eksempel, når han tog på husbesøg. Far kom både på de store gårde med fine stuer og god velstand. Og han kom i de mange småkårshjem, som fandtes i Ensted sogn i 50'erne. Han blev modtaget med velvillig indstilling næsten overalt, undertiden hjertelighed. Den samme varme omsluttede præstens søn, når jeg fik lov at komme med.

For mig var det en anden verden, som åbnede sig, når jeg fulgtes med far ind til et ældre menneske i et lille hus i sognet, vidt forskelligt fra den store præstegård. Var det en råkold dag, blev vi budt sæde ude omkring køkkenbordet, fordi dér stod komfuret og strålede varme ud i rummet, og køkkenet var det eneste rum, som var gennemvarmt. Var der lunt i stuen, blev vi selvfølgelig budt derind. I stuen hang gulnede familiefotos i rammer, ofte en eller flere af unge mænd i tysk uniform. Måske en søn eller far, som var faldet ved en af 1. verdenskrigs fronter langt borte i det fremmede. Mange tårer var grædt foran sådan et billede. Nu var det jo længe siden. Eller der hang indrammede stykker sort stof, med indsyede bibelord eller fromhedsudtryk.

Snakken gik om løst og fast, og de gamle talte jo altid på klingende sønderjysk. Var der nylig bagt småkagespecialiteter som »*goj rad*« eller fedtkager, blev sådanne sat frem sammen med et glas sød kirsebærvin eller en varm toddy til far. Og far sang for på en salme og bad en kort bøn, inden det var tid at byde farvel.

Det var dog kun nogle steder, jeg fik lov at komme med. Var der sorg eller sygdom i et hus eller på anden måde noget alvorligt på færde, tog han alene af sted. Eventuelt sammen med mor.

Far kunne være hjælpsom udover det sædvanlige, når han stødte på et behov. Der boede i sognet en gammel mand, hvis broder var faldet i Nordfrankrig. Og manden vidste, at det var ved byen Verdun, hvor de modbydelige skyttegravskampe var

blodigst, og hvor der siden blev anlagt en kæmpe kirkegård, flere marker oversået med endeløse rækker af hvide kors. På hvert kors et navn. Denne gamle mand havde nu ét stort ønske tilbage i livet. Han ville til Verdun og lede efter broderens grav. Far fik det arrangeret, så denne mand virkelig kom til Nordfrankrig og fandt korset og navnet. Bagefter havde den gamle mand fred i sindet.

Taknemmeligheden overfor far viste sig også fra en bestemt mand, som vi sjældent men dog med jævne mellemrum fik besøg af i præstegården. Han meldte aldrig sin ankomst. Pludseligt dukkede han op på sin knallert og ringede på fordøren, altid først på dagen. Og han agtede sig aldrig hjem igen før til aften. Det var én, far kendte tilbage fra sløjds skolen i Askov. Nærmest en ensom stakkel at se til og høre på. Han boede nu på et hjem, og var på forsorg. Han holdt sig til far, og far tog imod ham. Og det samme gjorde mor, han spiste med ved måltiderne. Ingen så frem til hans besøg. Men far havde sikkert været god ved ham dengang på sløjds skolen, og det havde manden aldrig glemt. En skønne dag bemærkede vi, at han ikke kom mere.

Det gjorde til gengæld *spritterne*, som dengang ikke var så sjældne. Spritterne var et folkefærd, som hutlede sig igennem på landevejene ved at slibe folks knive og tigge sig frem. Jævnligt kom en mand til fods eller på cykel, hærget i udseendet og med en sødlig spiritusånde og bad om et måltid mad. Jeg ser endnu mor for mig stående ved køkkenbordet i gang med at smøre mellemadder og lave te eller kaffe. Og siddende ved spisebordet manden, fåmælt, andre gange talende, mens han spiste og spiste, og jeg undrende fulgte med i, hvordan det ene stykke rugbrød efter det andet forsvandt fra tallerkenen. Og jeg tænkte: hvordan kan en mand være så sulten?

Det var en ældgammel forventning til fars embede, at i præstegården bankede ingen på forgæves.

Fars bedste arbejdsår faldt i Ensted-tiden. Han kom dertil som 39-årig, og var 53, da familien flyttede fra Sønderjylland.

Knud

Der er begivenheder, man aldrig har oplevet, som alligevel bliver milepæle i ens liv. Og der er mennesker, man aldrig har kendt, som alligevel bliver søjler i ens liv.

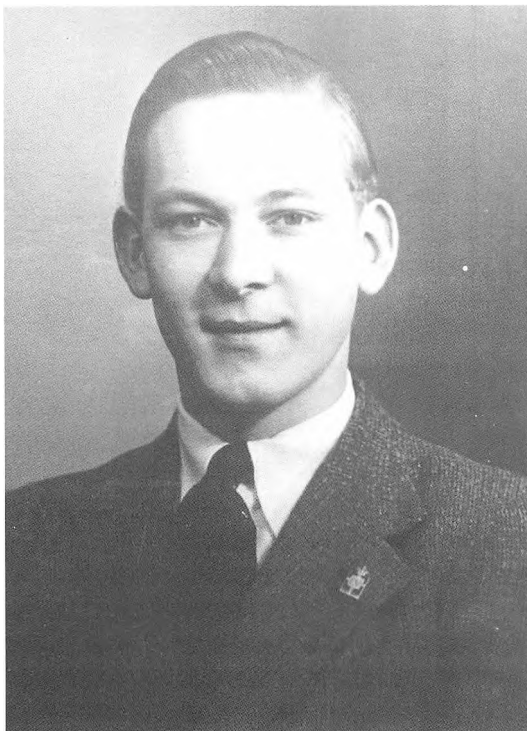
Jeg tilhører generationen, der blev født kort efter krigen. Vi voksede op i ly af besættelsesårene og med deres nærhed som baggrund. Derfor blev 9. april 1940 og 4.-5. maj 1945 milepæle for mange af os.

Vi blev mindet om såvel hjemme som i skolen, at 9. april var en sort dag i danmarkshistorien. Mange steder gik flagene på halv. I sognet var ingen blevet dræbt selve 9. april. Men på et par metallygtestandere langs hovedvejen mellem Styrtom og Aabenraa mindede skudhuller fra besættelsesdagen om modstand under tyskernes fremrykning. Og andre steder i den nærmeste omegn var der kransenedlæggelser for faldne fra 9. april. Mor fortalte os drenge om, hvordan hun som 20-årig oplevede den uhyggelige brummen af tyske flyvere ind over Danmark tidligt om morgenen hjemme i Lyne. Og mor fortalte om tyske soldater, som engang under krigen var kommet til Solgård og havde overnattet, og morfar måtte levere mælk til soldaterne. Og alle på Solgård havde været bange.

Den 4. maj om aftenen derimod var stemningen en anden. Det var befrielsesaftenen, og vi tændte levende lys i præstegårdens vinduer. Det samme gjorde man i de fleste andre huse. Men ikke alle steder, grænsesognet var delt, i de tysksindede hjem tændtes ingen lys.

For mor og far var det en vigtig aften. De huskede detaljer omkring selve øjeblikket, hvor budskabet lød fra London, og lettelsen havde bredt sig som en varm gennemstrømning. Vi samlede i stuen og sang *En lærke letted*, med verset om *de tapre døde, hvis navne lever i Danmarks navn*. Og Kim Malthe-Bruuns navn fæstnede sig i bevidstheden. Han var en ung frihedskæmper, som blev henrettet ved skydning få dage før krigen sluttede. Vi havde en bog i reolen med hans sidste breve fra Vestre fængsel til sine nærmeste. Undertiden tog far dén bog frem og læste op. Kun 21 år, og en sådan begavelse, visdom, modenhed, tro og afklaring! En dreng forstod kun lidt af de kloge ord og den store

Sognets dreng i
Danmarks frihedskamp
*Billedet af frihedskæmpe-
ren Knud Andersen, som
hænger i den lille sal i
Ensted sogns forsamlings-
hus side om side med
andre fotografier af bety-
delige personligheder fra
sognet, alle døde. Foto hos
Ensted Sogns
Lokalhistoriske Forening.*

frihed, som stod på spil. Men dog nok til at vide, at friheden var dyrebar, og den var forpligtende arv. Ellers havde de unge frihedskæmpere ofret livet forgæves.

På bogens omslag var et billede af Kim Malthe-Bruun. Han blev en søjle.

Den 5. maj hejstes flagene på hel. Og befrielsen blev mindet ved morgensangen i skolerne og ved møder i forsamlingshuse og arrangementer rundt i landsdelen.

I den lille sal i Ensted sogns forsamlingshus hang på den ene endevæg et indrammet portrætfoto af en anden frihedskæmper, som blev en søjle. Det unge, let smilende ansigt tilhørte Knud Andersen.

På venstre jakkerevers sås et kongeemblem. Salen brugtes til foredrag og møder og andet samvær, og der var også andre billeder. Men Knuds billede dominerede. Som bruger af forsamlingshuset var man fortrolig med Knuds ansigt, og vidste, at denne unge mand stod for noget ærefuldt og stort, og at hans bil-

lede hang på dette sted, for at mindet om ham skulle leve. Billedet hænger stadig i forsamlingshusets lille sal.

Også på Ensted kirkegård ragede Knuds minde op. På gravstedet tæt ved indgangslågen står en stor natursten fra sognets marker. Der læses: *Her hviler skovbrugsstuderende Knud Andersen. Født i Røllum Skole 17.7.1923. Haardt saaret ved Ribe 28.2.1945. Død i Frøslevlejren 23.4.1945.* Og nederst står linierne: *Danmarks frihed var dig alt, og du sejred, skønt du faldt.* Der lå ofte friske blomster. Det var på hele kirkegården det sted, der gjorde stærkest indtryk. Jeg havde jo hørt om Knud. Jeg kendte Røllum skole.

Historien er kort fortalt følgende.

Knud blev begravet på Ensted kirkegård den 10. maj 1945. Dagen forinden var hans kiste gravet op et tilfældigt sted mellem nogle graner udenfor Frøslevlejrens pigtråd. Her havde Gestapo i hast gravet ham ned natten efter hans død, uden at mærke stedet af. Knud førtes straks til kapellet i Bov. Og 10. maj, som var Kristi Himmelfartsdag, blev kisten endelig ført hjem til Ensted sogn. Det sidste stykke vej ledsaget af faner og sogneboere og bevæbnede frihedskæmpere med armbind. På kirkegården var samlet et hundredtalligt følge fra nær og fjern. En talerstol var stillet op ude på kirkegården foran mindesmærket for de faldne i 1. verdenskrig, og pastor Gadeberg talte.

Senere samme år blev udgivet et lille mindeskrift om Knud. I forordet skrev pastor Gadeberg: *Han var én af de mange, som var villig til at gå ind i kampen og ofret. Andre kender og husker bedre nogle andre. Her i Ensted sogn er det nu Knud, vi bedst kender og husker. Ved sin død er han blevet sognets dreng i Danmarks frihedskamp.*

Knud blev født og voksede op i den lille Røllum skole. Han blev senere student fra Aabenraa Statsskole i 1942. Knud var et friluftsmenneske, og det var hans plan at studere skovbrug på Landbohøjskolen. Han startede derfor som skovarbejder i Årtoft plantage nær ved hjemmet. Efter en periode som værnepligtig på Fyn vendte han sidst i 1943 hjem til Røllum for at fortsætte skovbrugsuddannelsen. Her startede også hans illegale karriere, som varmt blev bakket op af forældrene. Knud organiserede en sabotagegruppe i Stubbæk, som i april 1944 var i aktion ved en række sprængninger af telefon- og elkabler syd for Aabenraa.

Hjemmet i Røllum skole var genstand for Gestapos mistanke. Flere gange i løbet af 1944 fik faderen, lærer Anders Jørgen Andersen, besøg af Gestapo, og den ene gang blev faderen

anholdt, beskyldt for at drive illegalt arbejde og for at opbevare våben og sprængstof. Det kunne dog ikke bevises, og faderen slap fri.

Gestapo var også ude efter Knud. Og en gang i juni 1944 var det tæt på. Gestapo havde omringet Røllum skole, men alligevel lykkedes det Knud at flygte ud gennem et vindue og slippe væk. Han måtte derefter *gå under jorden*. I efteråret 1944 flyttede Knud videre op nordpå, og blev fra december 1944 leder af sabotagearbejdet i Ribe.

Her var det, at det gik galt den 28. februar 1945. Under et forsøg på at redde en kammerat ud af Gestapos tilfangetagelse uden for Tange plantage ved Ribe blev han hårdt såret af syv skud og taget til fange. Han blev ført til det tyske feltlazaret i

Begravelsen 10. maj 1945

Efter Knuds død i fangenskab gravede Gestapo i hast hans lig ned udenfor Frøsløvejrens pigtråd. Gestapo nåede dog at give besked om stedet, før de selv førtes bort som fanger 6. maj 1945. Den 10. maj, som var Kristi Himmelfartsdag, blev kisten endelig ført hjem til Ensted sogn og kirke. Frihedskæmpere med armbind ledsagede kisten, og et hundredtalligt følge fra nær og fjern var mødt frem. Knud fik en ærefuld begravelse, og en stor natursten med mindeord blev rejst og markerer graven. Foto hos Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening.

Vojens, derefter Haderslev. Hans tilstand var kritisk, og sygelejet meget smertefuldt. En kugle havde sat sig fast i hvirvelsøjlen og bevirket lammelse i underkroppen. Gestapo ville ikke tillade indlæggelse på en specialklinik, så kuglen kunne fjernes. 9. april førtes han til Frøslevlejrens sygebarak, hvor han døde to uger senere. Ingen af Knuds pårørende fik lov at besøge ham under det hårde sygeleje. Man ville ikke engang oplyse, hvor Knud var begravet. Først den 6. maj, en time før Gestapo som fanger førtes bort fra Frøslev, fik fængselsvæsenet besked om, hvor graven var.

Vores familie kom i Røllum skole, hos Knuds forældre. Det var et hjem, som havde megen smerte, men også stolthed at bære på.

Røllum skole fungerede frem til 1956 som lokal skole for Røllum og Torp, med Knuds far som enelærer. Skolestuen var en oplevelse. Dér foregik jo al undervisning for alle klassetrin i et farverigt skue af landkort og undervisningsbilleder og udstoppe- de fugle og dyr og meget andet på hylder og i skabe. Men 1956 døde faderen, og Røllum skole blev lukket og lagt ind under den nye Stubbæk centralskole. Moderen boede endnu nogen tid i hjemmet, som fra nu af kom til at hedde »Røllum gamle skole«. Senere flyttede hun til Aabenraa.

Lærer Andersen var af den gamle lærertype, som kendte hvert et hus i distriktet og levede med i hjemmenes glæder og sorger og i øvrigt ragede op som en faderskikkelse og en personlighed, aktiv i foreningslivet.

Far og han havde også det kirkelige fælles. Lærer Andersen var frem til sin død kirkesanger ved Ensted kirke.

Lærer Andersen, og siden også fru Andersen, blev begravet ved siden af deres søn på Ensted kirkegård. Og i forsamlingshuset blev lærer Andersens portræt rammet ind og hængt op ved siden af sønnen.

Der var også andre familier i sognet, som gjorde en modig og risikofyldt indsats under besættelsen. Blandt andre brøndborer Niels Jensen i Styrtom. Far besøgte den gamle brøndborer og hans kone og fortalte med sympati om, hvordan dette hjem trods beskedne forhold altid tog imod og hjalp sabotører og folk på flugt fra tyskerne.

Da jeg blev præst i Uge i slutningen af 1970'erne, stødte jeg på en søn af brøndboreren i forbindelse med noget venstrefløjssamarbejde i Aabenraa. Han var en af de sidste DKP'ere tilbage på

skansen og lidt af en original med et vildtvoksende skæg. Han var en fin og retlinet og belæst arbejdsmand.

Også far havde haft berøring med modstandskampen, men ikke som aktiv. Hen mod slutningen af krigen var det ellers meningen. Far kom med i en gruppe på Askov-Vejen kanten. Men før den kom i aktion, blev nogle med tilknytning til gruppen taget af tyskerne, og alle fik besked på at gå under jorden. En tidligere forkarl på Askov Forsøgsstation har fortalt, at forstander Karsten Iversen en dag kom ud til ham med to unge mænd, og lod forstå, at de to skulle gemmes væk fra tyskerne og derfor indtil videre betragtes som karle på Forsøgsstationen. En af dem var far.

Til gengæld var far med i hjemmeværnet. I et skab i præstegården opbevaredes udrustningen. For en dreng kunne det være fristende at åbne skabet ind til den spændende hjelm og det øvrige udstyr, og lege lidt soldat.

Enkelte gange deltog far i øvelser. Ærlig talt så han ikke særlig frygtindgydende ud, når han en anelse for velpolstret omkring livet drog af sted iført al udstyret. Og da han en gang kom hjem og fortalte, at det eneste, han havde lavet en hel mørk efterårsaften, var at sidde frysende og ensom i en grøft og vente på, at noget skulle ske – uden at det skete, gik glansen noget af soldaterlivet. Men for far er jeg sikker på, at hjemmeværnet var dyb overbevisning og alvor.

Mere nytte gjorde han som underviser ved militæret. I en år-række havde han civilundervisning for de menige soldater i Padborglejren.

Vi kom jo til Ensted i 1952, kun få år efter krigen. Mange sår var endnu åbne mellem dansksindede og tysksindede, og meget foregik, som en dreng ikke forstod. Men hver og en i sognet fra de gamle til de unge måtte have et forhold til Knud, som havde været sognets dreng i Danmarks frihedskamp. Vi vælger ikke altid selv vore søjler. Men hvor længe bliver de stående?

Laurids

Laurids havde opfinderblod i årerne. Ustandselig var han i gang med en eller anden smart opfindelse. Dels for at gøre livet lettere, dels fordi han ikke kunne lade være.

Han blev graver og kirketjener ved Ensted kirke, mens far var præst. Det var dengang, der ikke fandtes mange mekaniske hjælpemidler til pasning af kirkegårde udover skovl og hakke og rive og trillebør. Og det var, før menighedsrådene satte store poster af på budgettet til den slags. Men det lod Laurids sig ikke bremse af. Han gik selv i gang. Han konstruerede sin egen lille trehjulede motorvogn med lad til kirkegården. Og snart efter en lille traktor med egen vogn at spænde bagpå. Og en stor rive. Laurids mekaniserede simpelthen arbejdet, før mekaniseringen satte ind. Han var foregangsmand på sit område, selvom han forblev anonym ifølge sin natur. Kirkegården var hans eksperimentarium, hvor han afprøvede sin frodige fantasi frembringelser. Ustandselig tumlede han med planer om nye tiltag eller forbedringer af de gamle. Men det var hjemme hos ham selv, at ideerne blev omsat til synlige resultater til gavn for kirkegården, ham selv og vi andre.

Laurids boede i et lille hus tæt ved præstegården. Værkstedet lå ud mod vejen, og her gik han og rumsterede, mens han fløjtede og radioen gik. Laurids havde aldrig travlt, i hvert fald virkede det ikke sådan. Jeg mindes ikke nogensinde at være kommet til forstyrrelse. Tværtimod tog han sig tid til en drengs naive spørgsmål, eller forklarede, hvad han lige nu var i gang med. Og havde man et problem med cyklen, eller manglede en møtrik eller bare et godt råd, kom man ikke forgæves til Laurids.

Værkstedet var indrettet i flere rum og fyldt fra gulv til loft med værktøj og boremaskine og svejseapparat og gamle motorer og maskindele. Og omme i baghaven lå en masse mere bunket op, som der ikke var plads til i huset. For en udenforstående at se til, var det skrot og gammelt jern, kort og godt *ragelse*, som andre havde kasseret. Men for Laurids var det et skatkammer af muligheder. Han havde hentet det hjem rundt omkring fra, vistnok mest fra skrotfirmaet Riggelsen i Aabenraa. Og nu lå det stablet hjemme hos ham selv og ventede på genbrug. Og Laurids

vidste præcist, hvor han skulle lede efter den mindste lille dingnot. Hans geni bestod i, at han kunne se for sig det gamle ralgelse skruet sammen og komme til ære og værdighed for eksempel i en af hans vidunderlige opfindelser.

Engang lavede Laurids en motorplæneklipper til far. Det var længe før, den slags var hvermands eje. Men plænerne i præstegården appellerede også til utraditionelle initiativer. De var større, end plæner var flest, og forbandet tunge at trampe igennem med en gammel håndskubber, som far i begyndelsen var dømt til. Desuden tidkrævende. Mindst et par timers svedigt arbejde kostede en nyslået plæne. Og vi drenge var dengang ikke robuste nok til at aflaste far med skubberiet.

I længere tid havde far derfor snakket om, at Laurids var i gang med at bygge en motorklipper, som én gang for alle ville forvandle det slidsomme arbejde til en helt anderledes positiv oplevelse. Og forventningerne voksede den kommende tid i takt med rygterne om maskinens fortræffeligheder og snarlige færdiggørelse.

Stor var dagen, da det imponerende monstrum endelig blev kørt i stilling på præstegårdsplænen, klar til sin jomfrufærd. Familien havde taget opstilling, sammen med kammerater og venner. Øjeblikket åndede spænding. Det forlød, at Laurids havde ombygget en forhenværende bådmotor til formålet. Og synet var da også imponerende. Alene selve motoren fyldte en del. Den var monteret på en metalplade, som var svejset ovenpå en kraftig tromleklipper. En propel indgik i konstruktionen. En rem fra motoren trak tromlen. Det hele virkede lidt kluntet og tungt. Men pyt: vigtigere end udseendet var selvfølgelig, om det virkede.

Og det gjorde det! Brændstof blev hældt på, motoren tog ved, og med en øresønderdøvende larm som fra et startende fly kom der gang i både trommel og propel. Mens græsset blev snittet af med en voldsom kraft fra den megastærke motor.

De første omgange gik for så vidt planmæssigt, bortset fra at larmen stadig var horribel, og maskinen rystede voldsomt. Men sjældent er noget græs i dén grad blevet slået.

Desværre endte begivenheden temmelig brat, for ikke at sige uhyggeligt. Propellen fløj simpelthen af. Med ét forsvandt den op i luften med raketagtig fart, og havde nær taget far med op i himlen! I hvert fald mærkede han suset fra det flyvende metal tæt forbi hovedet. Ingen fandt nogensinde de flyvske vragedele.

Laurids med hjemmebygget traktor

Laurids var kirketjener og genial på sit gebet. Han var født med et opfinder-gen. Han byggede selv denne traktor til at lette arbejdet på kirkegården, af skrot og kasserede motordele. Tit virkede hans opfindelser! Og hvis noget ikke virkede eller ikke virkede godt nok, var det blot en tilskyndelse til at være endnu mere kreativ og tålmodig. Laurids fandt på råd, før eller siden. Som barn var man ikke i vejen hos Laurids, tværtimod. Foto hos Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening.

Det skal tilføjes, at Laurids senere forsynede præstegården med en anden og knap så voldsom indretning. Men eksemplet viser, hvorfor Laurids aldrig blev millionær på sine talenter. Der indgik for mange momenter af uforudsigelighed i opfindelserne. Desuden kunne driftssikkerheden lade en del tilbage at ønske. Dette sidste lærte jeg af historien med knallerten.

Laurids byggede mig en knallert. Det var kort efter konfirmationen.

Jeg havde på gavebordet fået dén tids sædvanlige standardgaver i en familie som min: en nydelig brevmappe i læderomslag, et par bøger om opdagelsesrejser, nogle sølvting, et vækkeur, et fotografiapparat. Desuden havde jeg fået tæt ved 400 gode danske kroner, hvilket var ganske mange penge. Selvfølgelig ridsede

det i glæden, at de kammerater, jeg normalt sammenlignede mig med, fik flere!

Min store drøm var en knallert. Det var enhver drengs drøm. Jeg så for mig det skinnende vidunder med mig i sadlen, mens jeg rigtigt gassede op. Og havde samtidig en forestilling om drastisk forbedrede muligheder for at gøre indtryk på pigerne. Hvem havde ikke brug for succesoplevelser på dét felt? Dertil kom, at en knallert ville lette skolegangen i Aabenraa, som nu startede.

Jeg var tit gået turen forbi den flotte forretning i Aabenraa, med knallerterne udstillede i rad og række. Her var virkelig stof til drømme. Men drømmene stoppede brat ved prisskiltene.

Da var det, at Laurits meldte sig som en mulighed. Laurids havde flere gange luftet tanken, at han sagtens kunne hjælpe mig til en god knallert, som tilmed var billig. Han ville bygge den op fra bunden, af de bedste råmaterialer, som han lod forstå. *Brugte vel at mærke!* Jeg sagde ja til tilbuddet.

Og sådan gik det til, at jeg de følgende uger måtte hyppige kig ind i værkstedet for at se, hvordan arbejdet gjorde fremskridt. Og hurtigt begyndte knallerten at tage form. Tilmed stortrivedes Laurids ved udfordringen. Han var i sit es. Snart var et stel anskaffet ét sted fra, en motor et andet sted fra, og alt fra kabler til bagagebærer og udstyr kom til veje langsomt men sikkert. Tingene kørte bare for os!

Dog, allerede tidligt i forløbet gnavede én bekymring. Stellet, som Laurids havde fået fat i, virkede *piget*. Nødigt ville jeg indrømme det, og ligeså nødigt skuffe Laurids. Men jeg *kunne* ikke komme fra, at det som jeg så i værkstedet mindre og mindre lignede den manddomsknallert, jeg havde kørt rundt på i drømmene, med den svulmende benzintank lige midt mellem benene. Virkelighedens knallert tegnede anderledes impotent, med de buede former foran som på en damecykel. Og den indskrumpede lille tank, som nærmest var en undskyldning for sig selv. Nogen kvindeerobrere var køretøjet i hvert fald ikke. Og alle søde drømme om aftenture rundt om storedammen for at samle en dejlig pige op på bagsædet og mærke hende klynge sig fast ind til kroppen, mens jeg speedede op, kunne vist godt glemmes. Så meget mere, som der ikke engang var noget bagsæde, men kun en hård bagagebærer.

Allerede på dette stadi i livet lærte jeg klogskaben i de vise

ord: Får du ikke den, du elsker, må du elske den, du kan få. Jeg satte mig for at elske den knallert, jeg kunne få, – hvilket til tider var svært! Og i hvert fald, nogen langvarig kærlighed blev der aldrig tale om.

Men jeg fik min knallert, og nød i lykkelige øjeblikke sødmen ved at dreje på håndtaget, høre den knaldende lyd, mærke vinden i ansigtet, og suse ud ad vejen uden at bruge den mindste kraft i benene til at trampe pedaler.

Men også denne glæde var flygtig!

For knallerten befandt sig tydeligvis bedst, når det gik nedad og vinden var medbørs. Så snart vejen begyndte at stige, daledede farten markant. Og var stigningen langvarig, nåede farten hurtigt et pinligt punkt. For dog at komme fremad, blev jeg nødt til at bruge pedalerne, som om jeg cyklede. Det må have set helt forkert ud, især fordi sædet var placeret ret lavt selv i højeste position. Næsten som når et alt for stort barn kører 3-hjulet cykel. Laurids havde ellers forklaret mig fordelene ved at kunne bruge pedalerne, samtidig med at motoren trak. Så var jeg helgarderet, forklarede han.

Jeg ville sikkert have givet ham ret, hvis brugen af pedaler var undtagelsen. Nu var det nærmere regelen. Og frem for alt var det dybt ydmygende at blive overhalet af skolekammeraterne på deres cykler, mens jeg selv gik næsten totalt død på de lange bakker fra Styrtom op mod Lundsberg, og jeg hårdt trampende på mit damelignende køretøj prøvede at hjælpe motoren op over bakkekammen. Inden jeg fik knallert havde forventningen ellers været, at det var motoren, der skulle hjælpe mig over bakkerne, og ikke omvendt.

Jeg har af og til tænkt på, at det havde været fint, om knallerten havde besiddet noget af den overflødige motorkraft fra før omtalte plæneklipper!

Nu blev min motoriserede karriere ikke så lang. Simpelthen fordi knallerten ustandselig fejlede snart det ene, snart det andet. Og da jeg ikke selv havde forstand på benzinpumper og deslige, måtte den hver gang trækkes hen til kærlig behandling hos Laurids. Det blomstrede den op af, men sjældent mere end nogle få dage. Til sidst stod den ganske enkelt det meste af tiden i hans værksted. Og da den efterhånden stod i vejen, endte den en dag omme bagved i haven.

Af skrot er du kommet, til skrot skal du blive!

Naboer

Rundt til forskellige sider var præstegården omgivet af naboer. Naboer er en speciel kategori mennesker, som følger med dét at bo et bestemt sted. Man kan have meget eller lidt at gøre med sine naboer, men ligegyldige bliver de aldrig. På godt og ondt er naboers liv og skæbne viklet ind i hinanden. Således også for os, der boede i Ensted præstegård.

En af naboerne fra den tidligste tid i præstegården var en gartner med det tyskklingende efternavn Wolter, og hans kone, begge i fyrrerne. Der hænger en mørk sky af tragedie ved den korte, men stærke erindring om dem og deres skæbner. De havde et stort drivhus, hvor vi af og til handlede blomster og grøntsager. Andet havde vi stort set ikke med hinanden at gøre. Manden var fåmælt, spinkel og tynd, og arbejdede fra morgen til

Fok, fok, hurraa!

Det var gammel tradition at fejre kornhøsten. Vores nabo Jens Kjær kører det sidste læs neg hjem fra marken, og det går ikke stille af. På vej gennem landsbyen skråles på livet løs remsen: Fok, fok hurraa, det si'st las i å'r! Og hjemme ved huset ventede Riise med forskelligt mundgodt. De stående drenge er fra venstre Paul, Johan, Sven, Jekke og mig.

aften. Konen var ekstremt overvægtig. Aldrig havde jeg dengang set et menneske så hjælpeløs tyk som hende. Jeg var et par gange inde i køkkenet, hvor hun nærmest flød ud over stolen, og kun formåede at bevæge sig en smule rundt med det allerstørste besvær, stakåndet over anstrengelsen. Det var uhyggeligt og naturstridigt. De voksne forklarede, at hendes fedme var sygdom.

Deres liv må engang have rummet smil og lys. Nu var der vist nok megen bedrøvelse.

En dag fortaltes, at konen var kommet på sygehus. Og ikke længe efter ringede det en morgenstund på yderdøren, det var gartneren. Han stod udenfor i mørkt tøj og var lille og krum. Far kom ud og lagde armen om den grædende mand, og de gik sammen ind på fars kontor. Jeg selv var ikke gammel. Men gammel nok til at begribe, at der var kommet en tung sorg over gartneren og hans hus.

Jeg skulle aldrig mere se den stakkels kone. Flagene i nabolaget gik på halv.

Få år efter var det gartneren selv, der blev syg til døden. Kræft havde han. Naboerne talte med dæmpede stemmer om, at han lå på amtsygehuset i Aabenraa, og at det gik den gale vej. Mor og far tog ud til ham. Selv gik de ind på enestuen, mens jeg fik besked på at blive udenfor på hospitalsgangen. Men gennem den åbne dør fik jeg et uudsletteligt glimt af den gustne mand. Halvt skjult i slanger skimtedes et lille blegt ansigt i en stor hvid seng. Dette ansigt tilhørte gartneren, men det var ikke et ansigt, jeg genkendte. For første gang i mit liv fik jeg en fornemmelse af dødens rå ansigt, og anede en afgrund som var skræmmende. Øjeblikket efter lukkedes døren. Men derinde i rummet bag døren var vores nabo ved tærskelen til de dødes rige, og jeg vidste, at jeg heller aldrig skulle se ham igen.

Men så var det godt, at Viggo og Grete var der og blev ved med at være der. De var lidt ældre end mor og far, og havde allerede store børn, som arbejdede.

Der er nogle mennesker, som er uadskilleligt forbundne med epoker i ens liv. De er som træer, der hører til i livets landskab. De forandrer sig ikke, de er rodfæstede på samme begrænsede plet, og de gør landskabet kendt og fortroligt. Sådan var det med Viggo og Grete.

De boede ved grusvejen lige ovenover præstegården, i et lille

gulligt hus omgivet af en smal stribe græsplæne, og den lille *kalgå'*, som køkkenhaven eller *kalgården* hed. Høsegård var der også omme bagved, og plads til brændet, som var stablet sirligt og pænt. Huset var af størrelse beskedent, men havde både en fin indgangsdør foran, som næsten aldrig brugtes, samt en fin stue, som var kold og næsten heller aldrig brugtes. Det gjorde til gengæld bagindgangen. Lige indenfor dén førte en dør til venstre ud i det lille køkken med brændekomfur og et lille bord og et par taburetter, og en dør til højre ind til en lille stue. Der var herinde, de altid holdt til. Hele vinterhalvåret var den lille brændeovn tændt og gav rigeligt med dejlig varme fra sig. Der stod et bord midt i rummet med voksdug, og bag den ved det ene vindue en lille sofa, hvor Viggo kunne tage et blund, eller læse *Hejmdal* med de lokale nyheder. Ved det andet vindue stod Gretes stol med et lille bord til blade og håndarbejde. Desuden var der et skab, og radioen.

At komme ind i dén stue til Viggo og Grete var at komme ind i en god hjemlighed. Man blev straks budt indenfor til en snak og et udvalg af Gretes småkager. De voksne fik kaffe, og til far og Viggo kom der en sjat brændevin i.

Viggo arbejdede ved vejvæsenet. Derfor var han træt om aftenen. Han var altid lattermild og god. Jeg har aldrig hørt ham være vred eller tale ophidset. Han var jæger, og ude i baghaven boede jagthunden lænket til et hundehus.

Grete var lille og rund af vækst, snakkende og med let til latter. For det meste var hun i godt lune og rummelig af væsen overfor os. Og hun stod til rådighed. Når vi havde et større arrangement i præstegården, kom Grete i sort kjole og hvidt forklæde og hjalp til med serveringen.

Men Grete havde også mørke sider at kæmpe med. Hun led i perioder af tungsind. Og hun kunne overfor andre føle sig fornærmet eller forsmået, så hun selv blev formørket i sindet og bitter. Jeg forstod ikke, at den smilende og rare Grete også havde dén side.

Men vedblivende står Viggo og Grete for en stor åbenhed i min barndom. Og når jeg i dag kører forbi deres hus, ved jeg med mig selv, at jeg er dem stor tak skyldig. Man ville gerne lige stikke hovedet ind og fortælle de to mennesker, hvor meget de betød for drengen engang. Men træerne er for længst væltet og har gjort landskabet fremmed. Blot huset står endnu.

Til hyggeligt kaffebord en vinterdag hos Jens og Riise Kjær

Det er Jens og Riise helt til højre. Også mormor og morfar er med. Endnu i 1950'erne levede det berømte sønderjyske kaffebord i bedste velgående. Siden hen er det gået støt og roligt tilbage.

Jens og Riise Kjær var ligeledes ældre end mine forældre og havde et par næsten voksne børn. Deres lille ejendom grænsede helt op til præstegårdens køkkenhave. Gennem en lille låge i hegnet gik en sti ind til deres hus. Og hyppigt blev stien brugt, især de første år.

Den lille ejendom lå dengang i Stubbæks udkant. Grusvejen førte forbi, og rundt om strakte sig åbne marker. I dag er det svært at forstå, at der for blot fyrré år siden blev drevet gammeldags landbrug her. Området har fået forstadspræg og er nu tæt bebygget med parcelhuse. Biler holder i carportene klar til at fragte folk på arbejde i Aabenraa eller andetsteds, eller til store indkøbscentre. Paraboler og TV-antenner udsmykker husene og fortæller om quiz'er og det folkelige fællesskabs krise. De eneste synlige husdyr er hunde og katte. Køer, grise og heste derimod hverken ses, lugtes eller høres. Jens og Riise Kjær's gamle ejendom er for længst totalrenoveret og forandret.

Men engang drev Jens Kjær et lille landbrug på enkel og nøjsom vis. I stalden var et par grisesøer og nogle få malkekøer. Tit blev jeg med kanden sendt over efter noget helt frisk mælk lige håndmalket fra kopatterne. Min lillebror elskede at drikke den endnu lunkne væske. Selv foretrak jeg at vente, til det var koldt, og mor havde skummet fløden. I stalden stod også hesten *Musse*. Jens Kjær klarede sig til ende med sin landbrugskarriere uden en lille grå Ferguson.

Musse havde min særlige omsorg. Dyrebare var de øjeblikke, hvor jeg fik lov at sidde på vognen sammen med Jens og holde i tømmerne, mens det store, stærke dyr med svulmende muskler trak det knirkende læs af tunge roer, og den sødlige lugt af hest smagtes i næseborene. Eller jeg fik lov til i høsten at give ordre til dyret om at køre frem, når negene skulle stikkes op på det høje læs. Ondt havde jeg det til gengæld på dyrets vegne, når muskelbundtet en regnfuld og ruskende dag måtte byde sig det yderste for at slæbe den tunge vogn gennem mudderet, mens Jens råbte højt og hårdt, og brugte pisken.

Børn var glade for at komme til Jens og Riise. En stor begivenhed indtraf den dag, det sidste høstlæs blev kørt hjem. Det var aldrig højere, end at mange børn fra nabolaget kunne få en plads i det solmodne korn med enkelte stikkende tidsler iblandet. Og hjemad gik det så forbi husene, mens vi råbte så højt, vi kunne, de samme ord, gentaget et utal af gange: *Fok, fok hurraa, det si'st las i å'r*. Og når vi kom hjem i gårdspladsen, vankede der saftvand og kager og *bom*.

En anden gang var en masse nabobørn inviteret til kage og sodavand inde i deres stue. Måske var det i anledning af Jens' eller Riises fødselsdag. Under fortæringen blev der stillet en stor overraskelse i udsigt bagefter. Vi skulle få lov til at se en abekat, som de på eventyrlig vis var kommet i besiddelse af. Vi fik at vide, at abekatten stod i et bur ude i køkkenet, og vi ville få lov til at komme derud enkeltvis. Jeg glædede mig til den totalt uventede oplevelse. Jeg havde set aber i Københavns Zoologiske have. Jeg blev derfor dybt skuffet, da det var min tur, og tæppet til kassen blev trukket fra, og jeg kiggede ind i – et spejl! Rundt om lo de andre, og jeg lo med, men fattede ingenting. Først chokerende længe efter gik pointen op for mig.

I mit billedalbum er et enkelt foto fra et kaffebord hos Jens og Riise. Hele familien fra præstegården ses, sammen med mormor

Jens og Riise Kjærs lille ejendom

Jens og Riise Kjær var nærmeste naboer til præstegården, og sådan så deres lille ejendom ud i min drengetid. De drev et nøjsomt og gammeldags landbrug. Udenfor hækken gik grusvejen, og foran ses lilledammen, hvor frøer kvækkede om sommeren, og vi tumlede på isen om vinteren. I dag er alt dette historie. Grusvejen er blevet til en asfalteret bygade og dammen for længst fyldt ud og bebygget. Men stuehuset står endnu. Foto hos Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening.

og morfar. Ved sådanne lejligheder fik vi det sønderjyske kaffebord for fuldt udtræk, med indtil flere slags formkager og tærter og lagkager og småkager. Det var ikke ualmindeligt med op til seks-otte forskellige slags kager, foruden småkagerne. Og Riises hørte til de berømmelige af slagsen. Det krævede generelt set en god fysik at stå disse kaffeborde igennem. Og mange af konerne var da også ved godt huld. Det kunne til nød gå at blive præsenteret for sådan et bugnende bord om eftermiddagen. Men jeg véd og har selv senere i livet været ude for, at der først blev budt til bords hen mod 22-tiden om aftenen. Og så lå disse kager og rumlede rundt i maven og kunne gøre nattens timer til et mareridt. I hvert fald når man ikke var vant til det.

Desværre stoppede de hyggelige nabosammenkomster pludseligt. Af de voksnes snak opsnappede jeg, at grunden kunne være, at Riise blev forbigået til en post i Sygekassen, og at far havde været med til at pege på en anden til denne post. I hvert fald kom der en misstemning ind, som de voksne havde mulighed for at begribe, men som et barn fandt underlig. Hvordan kunne det gå til, at jeg ikke bare gik over til Jens og Riise som i gamle dage, og at vi ikke mere så hinanden til fødselsdage og lignende, og havde det muntert og gemytligt sammen?

Det blev aldrig nogensinde godt igen med Jens og Riise, selv om tiden gik og meget glattedes ud. Mislyden blev hængende som en underliggende tone, som nok dæmpedes, men ikke forsvandt.

Vest for præstegården lå barakken, æ *barak*. Det var en simpel og primitiv træbygning, som i 1947 var flyttet hertil fra den nedlagte flygtningelejr ved Loddenhøj, og rejst på den bare mark for at løse bolignøden lige efter krigen. Blandt andre boede der i min Stubbæktid en gammel mand, Alex, som var russisk krigsfange fra 1. verdenskrig. Barakken er lykkeligvis jævnet med jorden for flere årtier siden.

Barakken blev anset for et usselt sted at bo, og med rette. Sådanne steder fandtes rundt i Ensted sogn. Et andet sted var *Karrusellen* ved grusgraven på Sønder Hostrup mark, bygget allerede i 1920'erne for at skaffe husvilde tag over hovedet. Til trods for det lystige i navnet, bestod *Karrusellen* af to kummerlige huse, som fungerede som bolig for fire familier. To drenge derfra hørte til min skoleårgang.

Også i barakken boede to familier. De havde fælles indgangsdør. Hvor meget de i øvrigt måtte være fælles om, ved jeg ikke. Det var ikke et sted, jeg kom. Til venstre levede den ene familie, til højre den anden. Desuden boede russeren der, et eller andet sted. Jeg var engang indenfor sammen med far, fordi der var konfirmation i den ene ende af barakken. Der var stillet tæt med borde og stole i det trange rum, og dækket op til kaffe.

En overgang boede der en familie, hvor manden var arbejdsmand, og børneflokken stor. De må have haft det yderst småt. Om dem blev fortalt med forargelse i stemmen, at undertiden – når manden havde fået løn – bestilte de en taxa fra Becks Biler i Aabenraa, og så kørte de ellers *te stajs* ud på en af Aabenraas fine restauranter og spillede fandango for en aften. Derefter hjem

igen til barakken og sukermadderne resten af måneden. Måske er det dén bekymringsløshed, der let vokser ud af armod. Herregud, hvis alt alligevel er gråt i gråt, hvorfor så ikke slå ud med armene og lade stå til!

Når æ barak og dens verden alligevel kom ind i præstegårdens verden, skyldes det Anno, som i virkeligheden hed Anne. Hendes mand hed Jørgen og var lastbilschauffør. De havde fire børn. De boede en lang årrække i den ene ende af barakken.

Anno hjalp nemlig mor i hus og have. Anno hjalp også andre steder, og hun sparede ikke sig selv. Hun tog fat som nogen mand. Når mors store staudebed og rosenbedet skulle graves om efteråret, var det Anno, som brugte spaden i den tunge jord. Og det gik tjept. Hun havde håndslag for fysisk arbejde. Hun pudsede præstegårdens uendelighed af vinduer udvendigt og indvendigt, og hjalp i det hele taget mor med rengøringen af det enorme hus. Og hun sang højlydt til arbejdet. Repertoiret spændte vidt, lige fra Raquel Rastenni og Giro 413, og til hendes favoritslagere fra salmebogen.

Hun var et livsstykke. Ankom med højt humør og tog af sted med højt humør. Om det var sommer eller vinter, prellede af på Anno. Hun kom i de samme tynde kjoler, og gik til arbejdet med fuld indsats. Altid var hun evig god overfor os børn i præstegården. Anno kunne være ovenud besørget for, om vi havde tøj nok på en dag med bidende vind. Mens hendes egne børn derhjemme i træhuset fik lov at rende rundt, som de plejede.

Skæbnen ville, at jeg mange år senere atter skulle krydse livsbane med Anno og Jørgen. Det var, da jeg i slutningen af 1970'erne var præst i Uge, som var mit første embede. Uge sogn ligger nabo til Ensted. På et tidspunkt blev kirketjenerstillingen ledig. Den søgte Anno, og hun fik den, og sammen med Jørgen delte de arbejdet imellem sig. Jeg fik dermed den glæde at arbejde sammen med Anno.

Deres børn var det gået godt, de boede i landsdelen og havde for de flestes vedkommende hus og familie. Anno berettede om dem med tilfredshed. Og Anno og Jørgen var selv kommet til at bo godt på deres ældre dage. Barakkens nedværdigende dage var ovre.

Anno var stadig genkendelig som den gamle Anno, en slider og et humørbundt. Men alderen havde sat sine mærker. Deres lille gravsted findes nu på Uge kirkegård, ind mod østdiget.

Fra karusser til havørred

Midt i Stubbæk lå gadekæret, *æ stoue dam*. Her løb drenge og piger hen om sommeren efter skoletid for at fange karusser. Det foregik i hjemmegjorte net af kyllingetråd, som sad på enden af en gren eller træstang. Der var spænding i luften, når nettet var lagt i vandet og man efter en tilpas ventetid listede hen og lynhurtigt trak det op. Karusserne var gullige med røde finner, og sprællede lystigt. De blev båret hen og opbevaret i små jordbas-

Tivoli ved storedammen

En tilbagevendende adspredelse indfandt sig om sommeren, når det omrejsende tivoli kom på besøg og stillede sine vogne og forlystelser op på pladsen ved storedammens vestende. På billedet ses også et par trætønder. I den ene skimtes en træstang. Det var populært og dristigt at stille sig op i sådan en tønde og med stangen stage rundt på dammen. Jeg havde desværre hjemmefra fået strenge påbud om aldrig at vove mig ud i sådan en tønde. Storedammen var ikke særlig dyb, men dog dyb nok til, at en ulykke kunne ske. Det var i det mudrede sand blandt stenene til venstre, at vi byggede små bassiner til opbevaring af karusserne, som vi fangede for morskabs skyld. Foto hos Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening.

siner, som i hast byggedes ved bredden, og hvor vandet var godt mudret til, og det ikke blev bedre af, at de fangede karusser blev løftet op og kigget på. Karusserne kunne naturligvis ikke spises. Legen var kun til fornøjelse, for alle andre end karusserne! Heller ikke alle overlevede behandlingen. Det hørte sig til at lukke karusserne ud til sidst, bortset fra når de blev lykkelig glemt.

Men der fandtes større fisk, som gjorde gavn på spisebordet. En af gevinsterne ved at flytte til Ensted var, at vi kom tæt på friske fisk. Aabenraa fjord er dyb og var dengang fiskerig, og langs kysterne i Styrtom og Hostrupskov boede en befolkning af fjordfiskere. Engang om ugen kom en af dem cyklende med sin trækasse på bagagebæreren og viste udvalget frem. Afhængig af sæsonen kunne mor købe skrubber, rødspætter, sild, torsk, hornfisk og makreller. Kort sagt de mest almindelige fjordfisk. Også katten fik et par sild smidt i hovedet. Makreller indgår i Aabenraas byvåben.

Fisk var fattigmandskost. Fisk hørte til det billigste, man dengang kunne sætte på middagsbordet. Desværre var fantasien lille med hensyn til gastronomi. Universalopskriften lød, at fisk skulle vendes i æg og mel og steges i margarine på panden. Men fisk kunne også være festmad. Nytårsaften fik vi torsk, som blev kogt. Og stegt ål og stuede kartofler var en sjælden og værdsat spise. Og til de allerfineste anledninger blev serveret røget laks, som var luksusmad.

Udover at give levebrød til nøjsomme fjordfiskere var fjorden eftertragtet af byfolk og andre, som søgte afkobling i fritiden. Lystfiskeri var så småt ved at vinde terræn, om end det endnu var en hobby for de få og privilegerede med tid og penge til den slags. *Bukse-Jakobsen* fra Aabenraa var en af dem. Han lavede andet end at sælge bukser og herretøj fra sin forretning på Søndertorv. Efter lukketid gik han langs kysten med fiskestangen på jagt efter sølvblanke havørreder. Og han kunne underholde med fremragende fangstberetninger, når vi var inde og prøve tøj.

Underligt nok bed hans begejstring ikke på far, som også var lystfisker – i det små. Far lavede endda selv noget af sit grej. Men aldrig tog far stangen med ud til fjorden og det friske, klare vand. I stedet tog han mig med til moseområdet mellem Ensted kirke og Røllum, og til gedderne og det stillestående tørvegravsvand. Under krigen og i årene lige efter blev fremstillet tøv i stor stil, og der havde summet af liv og aktivitet fra de mange ar-

bejdsfolk. Travlheden ophørte i begyndelsen af 1950'erne. Tilbage lå nu kun nogle store tørvegrave med kulsort vand. Ingen folk kom længere, det hele groede til, men far havde fået lov at fiske efter gedder. Helt ufarligt var det ikke at bevæge sig rundt. Gravene var dybe, og jeg kunne ikke svømme. Nogle steder gik stien helt ud til det farlige vand, og der kunne være lumske huller dækket af græs. Men der skete aldrig noget uhyggeligt.

Derimod hændte det jævnligt, at vi kom hjem med en gedde eller to. I begyndelsen var det far, der fiskede, og jeg var tilskuer. Senere fik jeg selv en lille stang og havde også held med at få gedde på kroge. Gedden er rovfisk og ikke særlig indbydende at se på med den langstrakte grøngule krop og det store hoved med den flade snude. Tænk at være lille uskyldig fisk og komme i vejen for sådan en sulten gedde med sylespidse tænder. Og tanken om, at gedden levede nede i det sorte sure mosevand, mildnede ikke bedømmelsen.

Mor gjorde, hvad hun kunne for at omsætte den benfulde fisk til fiskefrikadeller. Det skal efter sigende smage godt. Jeg kunne ikke abstrahere fra den lidt ulækre fisk, og spiste kun modvilligt.

På den anden side var disse første fisketure til Røllum mose indføringen i en fiskefascination, som har holdt siden hen. Her ude mødte en dreng intensiteten, spændingen, koncentrationen, håbet. Ethvert kast med blinket ud i det sorte vand var fyldt med nerve. Måske kom hugget. Lynhurtigt ville stangen da bøjes og linen spændes, og kampen med fisken begynde. Den kamp som var det hele værd!

Og man lærte at færdes varsomt for ikke at skræmme fisken. Man lærte at værdsætte naturen og stilheden, og at skelne mellem årstidernes og vejrets indvirkning på bidelysten.

Andre gange var jeg på grådens rand, hvis linen gik i håbløs filter og det hele bare blev endnu mere filter og jeg ligeså godt først som sidst kunne pakke skidt sammen og joske hjemad. Eller hvis jeg mistede mine nyeste og bedste blink, fået til fødselsdag. Eller jeg havde revet bukserne, eller mødt anden modgang.

Senere kom ålene ind i billedet. De lignede slanger og var glatte og slimede og en hel del mere frastødende end gedderne. Ål var hemmelighedsfulde med deres yngleplads i Sargassohavet og vandringer betinget af månens stilling. Og uhyggelige, – blev der ikke fortalt om ådsler fyldt med ål! Til gengæld betød ålene

en klar gevinst med hensyn til smag og spiselighed. Men først skulle de slagtes og flås, og det var ikke for sarte sjæle. For ålene vred sig, også længe efter at de var døde.

Jeg havde set ål i fiskernes hyttefæde ude ved fjorden. Og fjordål var de bedste til *stegte ål*. Men ål fandtes i al slags vand. Far tog mig med ud til mosen for at *tatte ål*. Ved midnatstide drog vi af sted med en af mors nylonstrømper og en klump regnorme i bunden. Den blev smidt i vandet. Men ålene bed ikke på strømpen, sådan som far havde forudsagt. Faktisk fangede vi ikke en eneste ål med mors strømper.

Men ål fangede jeg i en mergelgrav i Vestjylland. Min morbror Sven, som var dyrlæge i Ølgod, kendte fra sine ture rundt til gårdene en festlig bondemand med den bredeste vestjyske accent, jeg har kendt, og indtørret skråsajt i sorte fuger ned ad mundvigene. Han havde en mergelgrav, hvor der var ål. Dér fik jeg lov til at fiske, med stang og korkprop og orm. Ormene var selv som små slanger, der først skulle stikkes halvt igennem den spidse krog, mens ormenes indre flød ud. Her var ingen plads til blødsødenhed.

Og jeg fangede gode, fede ål, og bragte dem med hjem i tasken til mormor i Lyne, hvor jeg var alene på ferie nogle dage. Mormor var enke og næsten blind, og vi spiste ål sammen ved hendes lille træk-ud bord i køkkenet. Men flere dage efter bredte der sig en grim sødlig lugt i huset. Mormor famlede rundt med sit dårlige syn og ledte forgæves efter årsagen. Det kom fra et sted i baggangen, lod det til, hvor der gik en masse rør. Mormor mente, vi hellere måtte sende bud efter smeden. Måske lå der en død rotte i et rør.

Men det var ikke nogen rotte, viste det sig. Det var en ål, som jeg havde glemt i fisketasken, som i hast var smidt ind på en hylde ned til det lune fyrrum. Som et lyn meldte mistanken sig. Uden at sige noget til mormor fik jeg ligeså stille båret tasken ud i det fri. Ålen var ikke noget kønt syn, halvt i opløsning. Den blev kylet langt væk. Og mormor undrede sig over, at det var, som om den grimme lugt i huset var forsvundet. Måske blev det alligevel ikke nødvendigt at tilkalde smeden!

Vestjylland er dog først og fremmest rig på åer, der bugter sig gennem de flade landskaber. Her har Østsønderjylland ikke samme herligheder at byde på! Og snart blev ørreden dén kongelige fisk, som erobrede hjertet. Ørreden er åernes ædelfisk.

Den er flot, et projektil, skabt til at beundre med sine fuldendte former, en fighter i vandet, og en nydelse at kæmpe med og senere røre ved og slå ihjel. Ørreden lever i frisk og rindende vand, og det lyserøde kød er appetitligt og lækkert.

Familien har sin rangorden. Øverst troner laksen. Den er næsten uopnåelig i sin fornemhed. Lige derunder kommer havørreden, efterfulgt af bækørreden og regnbueørreden. Sidstnævnte tilhører underklassen i hierarkiet, men har dog slægtens fornemme kendetegn.

Man lærte tidligt at læse åen. Hvor var de gode standpladser? Hvor stod der med høj sandsynlighed en velvoksen fisk, som kunne lokkes til hug? Hvor ville det være optimalt, at spinderen faldt i vandet? Og hvor listede jeg mig selv hen til mindst forstyrrelse? De mest spændende vandløb var dem, der ikke var for brede, og hvor man kunne følge strømforholdene og bundforholdene.

Jeg fangede langt flest regnbueørreder. Men én gang mærkede jeg suget af det helt store eventyr, som desværre endte ud i en flad og halvflov oplevelse til sidst.

Far og jeg var taget på mandetur til Viborg, hvor farbror Niels boede, som var lystfiskeren frem for nogen, tilmed kendt viden om. Han var fortrolig med de fleste af Jyllands åer og havde store og flotte fangster i journalen, og han var forfatter til bøger med lystfiskerhistorier. En dag kørte vi til Karup å, berømt for sine havørreder.

Foran gik onkel Niels med fluestangen. Han stiledede direkte mod de gode sving, hvor han vidste, der altid stod fisk. Jeg fulgte bagefter med min ydmyge spinnestang og kastede på må og få. Så kom øjeblikket, jeg aldrig glemmer. Et kast til åens modsatte bred blev en smule for langt. Instinktivt fulgte et kraftigt træk for at få trekrogen fri af bundgrøde og ud i åbent vand. Men den sad fast og gav sig ikke det mindste! I flere øjeblikke var situationen fastlåst. Men så tog pokker ved linen. I skumsprøjt jog en mægtig fisk frem og tilbage i åen og bestemte selv tempoet. Den var præcis så stor og stærk, at jeg ingenting kunne stille op, andet end at håbe det bedste og frygte det værste. Jeg fik vistnok brølet »fisk« – inden alt nærmest gik i sort! Far stod i nærheden og kom hurtigt løbende og begyndte at fumle med ketcheren. Også onkel Niels kom og udstedte ordrer om, hvad jeg skulle og ikke skulle. Og da jeg i febrilskhed gjorde præcist

Den stolte lystfisker

Min flotte havørred fra Karup å, som desværre endte i fiskehandlerens vindue i Viborg. Takket være store havbrug er ædelfisk som laks og ørred i vore dage ligeså almindelige på danske spiseborde som torsk og rødspætter. Anderledes tilbage i min drengetid, hvor store laks og ørreder var festmad og hørte til i den dyre ende af skalaen.

det modsatte og forkerte, tog han selv stangen, og begyndte udtrætningen af fisken.

Det hele endte lykkeligt med, at krabaten kom i ketsjeren og blev hevet på land. I samme øjeblik faldt kroge ud, – den havde siddet yderligt. Men skidt med det. Foran os lå alle tiders perfekte havørred. Onkel Niels gav mig et smækkys lige på

munden. Og der var egentlig ikke mere at blive ved åen efter den dag. Lykken var gjort, og dagen var blevet uforglemmelig.

Derefter kom det halvflove. For på vejen tilbage til Viborg kom jeg for skade at spørge onkel Niels, hvad sådan en havørred egentlig var værd. Det førte til et længere foredrag om, at en lystfisker aldrig måtte gøre en fisk op i ussel mammon. Men hvis jeg insisterede på at vide det, anslog han værdien til 25-30 kroner. Det var alt for mange penge for en skoledreng omkring 1960, der fik 5 kroner i ugepenge. Så mange, at de ikke lod mig i fred! Med blødende hjerte måtte onkel Niels køre mig hen til fiskehandleren i Viborg, hvor den flotte havørred, der vejede knap 3 kilo, kom ind at ligge i udstillingsvinduet, mens jeg modtog en mindre formue fra kasseapparatet. Da sank jeg dybt i min onkels øjne, selvom jeg ellers var hans gudbarn.

Havde far været åndsnærværende, havde han nok betalt mig pengene, og vi havde beholdt fisken til en festmiddag om aftenen hos vores værter. Nu stod aftenmenuen i stedet på et eller andet ordinært!

Eneste formildende omstændighed var, at jeg brugte pengene til at købe en ny og større fiskestang for. Og så at jeg aldrig siden har forrådt mine fisk for ussel mammon.

Men det begyndte egentlig med karusserne i *æ stoue dam*.

Lazise

Strand og vand lå næsten udenfor døren. Vores foretrukne bade-
sted lå på sydsiden af Aabenraa fjord. En stejl grusvej førte fra
Varnæsvej ned forbi Festersens gård. Den var privat, men selv-
følgelig havde præsten lov at benytte vejen. Stranden nedenfor
var derfor ret fredelig og uforstyrret. Enkelte sommerhuse lå ind
mod skrænterne. Flot så der ud en lys sommerdag, med sejlbåde
og skibe på fjorden, og det bakkede og smukke Løjtland lige
overfor. Og inde i bunden Aabenraa by med spir og skorstene.
Enstedværket ragede ganske vist også op, og store beskidte kul-
både kom forbi, men ødelagde ikke herligheden. Vandet var godt
og rent. Stranden og bunden var med sten og tang, men også fint
hvidt sand indimellem. Vi havde et lille telt med, og saftevand
og kage. Badebukserne var solide og vandsugende. Men nødigt
skulle andre få et syn af en bar drengenumse. Omklædning fandt
sted i telt eller under håndklæde. Derhjemme så vi ellers tit mor
og far uden tøj, modsat hvad kammerater fortalte om deres
forældre. Men ude i det fri rådede takkeligheden.

Fjordbadning var hver mands frie og gratis sommerfornøjelse.
Det samme kunne ikke siges om ferier. Det var langt de færreste
i Ensted sogn, som rejste på ferie. Måske blev det til endagsud-
flugter i ny og næ. Landmændene havde jo bedriften at passe, og
arbejdsfolkene havde ikke råd. Sommerhuse ejedes og brugtes
mest af byfolk. Biler havde de færreste, og charterrejser og mas-
seturisme kom først for alvor frem senere. Men lærere og præster
og enkelte andre med fast løn og ferie og sprogkundskaber rejste
på ferie i indland og udland med bilen hårdt pakket med udstyr
og forventninger.

Mor og far hørte til denne sidste kategori. Mens nogle præste-
familier investerede i sommerhus og brugte ferierne på at male
træværk og slå græs og glæde sig over sommerhusprisernes
opadgående kurver, var mor og far enige om at investere i ople-
velser i den store, vide verden. Nok skulle der spares til daglig,
men ikke for at puge. Sparsommeligheden havde et formål.

Adskillige af vores ferier foregik i Danmark. Vi kom rundt til
de store ting i fædrelandet og i mors og fars liv, og besøgte ved
samme lejlighed familie og venner på ruten, indlogerede os om

På søndagstur til Gallehus

Historien om fundet af de to guldhorn og deres skæbne fik vi fortalt om i skolen – spændende og dramatisk. Jeg håbede en overgang på at blive en ny Kirsten Svendsdatter, og at jeg skulle være heldig at snuble over sådan en gammel skat og vinde berømmelse. Så skulle jeg personligt garantere for, at den forargelige historie med omsmeltingen ikke gentog sig! Billedet er fra en lille udflugt til Gallehus i 1959 med naboerne Jens og Karoline Jensen, og sønnen Jekke.

muligt. Sådan var det almindeligt og billigt, og vi ydede selv gengæld, når de samme mennesker kom til Sønderjylland. Vi var på den konto i København adskillige gange og boede hos farbror Peter på Amagerbrogade. Vi spillede luksusturister hos tante Gudrun på hendes fine badehotel i Hornbæk. Vi besøgte Udby præstegård og Køge Ås, hvor Grundtvig var henholdsvis født og begravet, og rundede Møns Klint. Vi gjorde holdt på Fyn med

H.C. Andersen og herregårdene. Og kørte naturligvis Jylland igennem på kryds og tværs.

Men nogle somre gik turen til fjernere mål. Et år var det Norge ind gennem Gudbrandsdalen helt op til Trondhjem med den berømte Nidarosdom. På samme tur huskes en afstikker til Bjørnstjerne Bjørnsons hjem i Aulestad. Samt at det regnede på en stor del af turen, og vi kæmpede for at holde telt og tøj nogenlunde tørt, mens vinduesviskerne gik.

Så var der anderledes sol på programmet, da familien fra omkring 1960 satte kursen sydpå mod Norditalien. Og sol var, hvad især mor sukkede efter. Hun var som en blomst, der altid strakte og åbnede sig mod solen. Og hendes hud tålte strålerne, i løbet af ingen tid forvandlede vinterbleghed til brune nuancer. Stik modsat far. Hans hudfarver holdt sig sommeren igennem indenfor grader af hvidhed. Enhver letsindighed straffede solen med at male ham rød som en hummer. Han var derfor en skygeplante, som holdt til under parasoller.

Vi kastede vores kærlighed på en lille landsby – *Lazise* – nede ved Gardasøens sydøstbred. Så meget, at det blev til i alt tre ferierejser dertil i løbet af få år, hver gang af et par ugers varighed. Hvorfor lige *Lazise*, var ret tilfældigt. Men hurtigt fandt vi os ualmindeligt godt tilpas både på campingpladsen lige ud til vandet, og i den lille hyggelige by med de smalle gader med butikker og fortovsservering, og fiskerbåde i den lille havn, og rundt om det hele en forfalden bymur. Vi følte vel nærmest, at *Lazise* var vores sted, og at vi var fortrolig med hver en plet. I hvert fald var det forbundet med genkendelsens glæde at komme tilbage og nikke venligt til kendte ansigter, og lige gå en hurtig runde for at se til, at alt var som sidst og som det skulle være.

Og det var det, i det store og hele! For skjules kunne ikke, at der skete små forandringer fra gang til gang, som man nok skulle være fintfølelse for at registrere, men ikke desto mindre var reelle. Da vi kom første gang, stoppede sortkjolede koner op på gaden og beundrede under højlydt munterhed lillebror Oles lyse hår og måtte absolut røre ved det og sagde *bambino* og andre venlige ord. Og far oplevede en dag at blive inviteret ind i privaten hos en mand og få fyldt den store campingdunk op med husets vin direkte fra familiens egen tønne. Den slags møder med befolkningen blev sjældnere de følgende år. Voksende turiststrømme betød, at gæstfriheden ændrede karakter. Den fik

Der holdes et kort rast

Fra en rasteplass ved motorvejen gennem Tyskland. Opel Kaptajnen er tungt lastet på vej sydover mod ferie i Lazise. Det gjaldt om at komme hurtigt igennem det kedelige Tyskland. Først fra Østrig med bjergene begyndte eventyret for alvor. Mor og far i afslappet ferietøj. Mor havde hjemmefra pakket en stor kasse med rugbrød og gode danske madvarer lige klar til at affodre de ventende mandfolk.

det professionelle og kommercielle præg, som altid følger i turisternes spor.

Men endnu omkring 1960 virkede Lazise ikke overrendt. Der var en del sydtyskere fra Bayern. Usædvanlig mange af disse midaldrende tyske mænd manglede en arm eller et ben eller havde ar på kroppen fra krigens tid. Der var også østrigere, men derudover ikke mange andre. Selv danskere var sjældne i en sådan grad, at hvis vi endelig fik øje på et dansk telt, indledtes et flygtigt feriebekendtskab. Eventuelt inviteredes på nabovisit, så der rigtigt kunne udveksles rejsetips, og hvor man kom fra i Danmark. Tænk at møde danskere helt her nede, sagde vi til hinanden!

I det hele taget var der en besynderlig dobbelthed i mors og fars forhold til at rejse ud. På den ene side var de tiltrukket af det fremmedartede og helt anderledes, og indstillede på at suge til sig af indtryk. På den anden side fyldte de bagagerummet hjem-

mefra med dåsemad fra Irma i Aabenraa. Det var noget, vi normalt aldrig spiste, det blev betragtet som useriøst. Men hvad vi på dé ture ikke har stoppet i os af dåseleverpostej! Allermest populær var den såkaldte *Camping Favorit*. Den medbragtes i et anseligt lager og bestod af ærter og gulerødder i tern og små stykker skinke. Den var velegnet til lige at åbne og vælte i en gryde og varme på campingkomfuret. *Uhm!*

Og gode danske dåser var ikke det eneste. Der var sønderjysk rugbrød og dansk smør og fløde til kaffen og ost og rabarbermarmelade. Det blev næsten en sport at se, hvor længe de for-dærvelige fødevarer kunne holde sig. Og rekorden blev slået hver gang. Men før eller siden var det jo slut, og vi måtte i gang med den lokale mad. Heldigvis var æg internationale, og det samme tomater. Vi kom selvfølgelig til at elske de ukendte ferskner. Og morgenbrødene var faktisk bedre end hos bageren i Stubbæk. For ikke at tale om de enormt lækre italienske is. *Gelati* var glosen!

Men den kulinariske nysgerrighed blev ikke vakt. Vi stiftede aldrig bekendtskab med det italienske køkken og ord som anti-pasto og risotto og gorgonzola. Det længste vi drev det til, var en simpel pizza et par gange. Vi gik i det hele taget sjældent på restaurant. Ude som hjemme var restauranter en unødig luksus. Men forfriskninger og cafébesøg lå indenfor det rimelige.

Det var således ikke på grund af maden, at syden trak. Nærmere var det vandet og varmen og teltlivet. Men i virkeligheden var dét heller ikke det vigtigste.

Det vigtigste var det fremmedartede, folkelivet, og de utroligt dejlige aftener. Kort og godt det sydlandske, som altid har fascineret nordboere. Vi mødte en verden så anderledes og spændende og tiltrækkende. Mens man i det kølige nord rykkede ud af husene om dagen og ind om aftenen, var det modsat i Lazise. Aftenen var døgnets bedste tid, hvor byen og folkelivet vågnede, og alle var på gaden, og det var svalt og dog lunt. Og mens vi hjemme handlede i butikker med målbevidst indstilling og indkøbsseddel og faste priser, gik vi dernede rundt på åbne markeder i et farverigt virvar og gjorde impuls køb og bød for en sikkerheds skyld et godt stykke under den forlangte pris.

Dertil kom historien og kulturen. Her var far ekspert. Han fortalte om de gamle romerske ruiner, vi stødte på. I en af dem, den berømte arena i Verona, overværede vi under åben aftenhimmel

en opførelse af operaen Aida. Og der var kølige kirker med stearinlys, og rundt langs veje madonnabilleder og helgenbilleder med krans og blomster. Vi blev ikke slæbt rundt på kunstudstillinger og støvede museer. Men på en lang tur helt over til Ravenna fik far en gammel drøm opfyldt om at se kirken St. Apollinare in Classe med tidligkristne mosaikker fra 400-tallet. Han gik rundt og pegede og var begejstret. Mødet med sådanne storheder lejrede sig som en bevidsthed om, at her var noget betydningsfuldt, man endnu ikke forstod meget af. Men navnene bed sig fast, og en dag begyndte man at forstå – og blive taknemmelig.

Badning fyldte selvfølgelig en del. Og dér var Lazise ikke børnevenlig. Søen var dyb helt ind til strandpromenaden. Man måtte derfor bruge en lille badebro og springe i eller kravle ned ad en stige. Jeg svømmede ikke, det samme gjorde min lillebror Sven heller ikke, så vi hørte til de forsigtigt kravlende. Men det forhindrede ikke, at vi lå og pjaskede rundt langt fra land i nogle små papirstynde legetøjsbaderinge og morede os kosteligt i mylderet af badende. Der var ingen livredder på land, mor og far holdt måske øje med os – måske ikke! I hvert fald var det en lykke, at luften ikke begyndte at fise ud af ringene.

Jeg havde ellers nok viljen til at lære at svømme. Og let så det unægteligt ud. En tidlig morgen skulle forsøget gøres. Far lagde sig fem meter ud fra trappen og kaldte, og jeg skulle så svømme imod ham. Jeg tog et par dybe indåndinger og lagde ud på dybet. Men det gik ligesom med apostlen Peter: Han tvivlede, da Jesus kaldte ham ud til sig på Genezareth sø, og begyndte at synke. Det samme skete for mig. Jeg forsvandt med et par tavse blob ned på bunden, hvor jeg stod et uvirkeligt øjeblik, indtil en stor frelsende krop kom glidende og trak mig op til morgenmadden. Siden hen har evangeliet til 4. søndag efter helligtrekonger, 2. tekstrække, talt til mig på en helt særlig måde.

Far havde købt en tropehjelms i anledning af ferien til de sydlige himmelstrøg. Han var garanteret den eneste i Lazise, der havde en tropehjelms og gik med den glad og gerne. Han vakte derfor nogen opsigt, når han hen gennem rækken af brunetter og sololieglinsende flæsk kom promenerende med denne hjelm på hovedet og de næsten kridhvide ben i de heller ikke for fikse shorts. Almindeligvis skammede vi os ikke over far, men i dé situationer var det svært at lade være.

Teltet slået op for natten

Endelig væk fra Autobahn og ind på en fredelig campingplads, lidt svimmel i hovedet og småtræt efter de mange timers hårde kørsel. Men spændte efter at komme ud i det fri og kigge og møde det fremmede. Det er afslappelsens stund efter at teltet slået op, madrasserne pumpet, bordet slået ud, fars pibe tændt. Og vi alle bare sidder og venter på, at mor skal få dåsemaden fra Irma i Aabenraa lukket op og varmet på det lille gaskomfur.

En stor procentdel af ferierejserne til Gardasøen foregik undervejs. Det tog tæt ved tre dage at nå Lazise med koncentreret kørsel, og det samme tilbage. Ruten gik ad Tysklands autostradaer til München, videre over Innsbruck og Brennerpasset, og derfra ned mod Gardasøen. Mor og far skiftedes ved rattet. Ingen havde naturligvis sikkerhedsseler på. Lykkeligvis havde vi aldrig uheld. Det var nu ikke altid fars skyld!

Engang i Alperne var vi havnet i en enorm lang kø opad en stigning med modkørende trafik. På den ene side klippevæg, på den anden side afgrund. Formodentlig lå et eller andet sted langt fremme en lastbil, der slæbte sig tungt opad. Men ingenting kunne man se forude, andet end kø så langt øjet rakte. Det var jo ørkesløst at vente på og irriterede tydeligvis far. Så pludseligt kom der et ophold i den modgående trafik. Far tog det som et

tegn ovenfra og kørte sorgløst ud og begyndte at overhale i det, der skulle blive mit livs indtil videre længste overhaling. Det var jo noget af en satsning, og vi holdt vejret. Men på den anden side gik det nu dejligt og hurtigt fremad, og der kom stadigvæk ingen modkørende. Heldigvis heller ikke rundt om de forskellige skarpe sving, hvor udsynet var lig nul. Det gik fortsat forrygende. Far nynnede som udtryk for velvære og syntes vel, at det var lidt trist for alle de andre stakler, som gled forbi og ingen steder kom. Hvad omvendt dé tænkte om os, var ikke godt at vide. Og ganske rigtigt. Forrest kørte i sneglefart en gammel træet lastbil med sort udstødning. Vi smuttede ind foran lastbilen i god tid, inden den første modkørende bil dukkede op. Vejen forude var herefter herlig åben i lange tider. Hele episoden var udramatisk, og udtryk for optimismen som princip i fars færdselsfilosofi.

En anden gang blev vi reddet af en frelsende engel. Det var om aftenen, og igen med far bag rattet, og igen i overhalingsbanen, og igen nåede han ind i egen vejbane. Men denne gang var det i allersidste øjeblik, lige for næsen af en stor lastbil, som dyttende og blinkende brasede forbi i høj fart. Episoden gjorde far tavs, lasten var jo dyrebar, og først da pulsen var faldet til ro, hørte jeg ham sige stille til mor, at han havde været bange, og en overgang ikke troede, at vi skulle nå væk fra de to lygter, som voksede sig større og større. Men så var det, sagde han, som om en engel greb ind og holdt lygterne tilbage! Og så var det til at holde ud at tænke på for mig, der døsede på bagsædet og kun hørte ordvekslingen, men ikke havde set noget. Selvfølgelig skulle noget ondt ikke ske for os. Ikke for alvor.

Senere i livet har jeg mange gange erfaret, at en frelsende engel har skånet mig for noget ondt.

Lazise blev et begreb i vores familie. Lazise blev øjenåbneren til en verden udenfor vores egen, og begyndelsen til en umættelig eventyrlyst senere i livet. Både jeg selv og mine brødre er sidenhen kommet langt videre omkring. For mit eget vedkommende endog til fjerne kontinenter i øst, syd og vest. Tiden er blevet en anden, og verden er blevet mindre. Men det startede med, at mor og far engang i fjerne tider pakkede bilen og tog os med til Lazise.

Mor

Mor hed Elisabeth Uhre. Hun var vestjyde dybt i sind og væsen og forblev vestjyde livet igennem. Det hørtes, når hun talte – hun beholdt sin vestjyske dialekt. Modsat far og vi drenge med vores rigsdanskhed. Når mor undtagelsesvist slog over i rigsdansk, lød det præcist så kunstigt, som det var.

Mor var født i 1919. Hendes verden udgik fra den lille landsby Lyne på hovedvejen mellem Tarm og Varde. Dér lå barndoms-hjemmet *Solgård*, og dér boede mormor og morfar – Abelone og Thomas Uhre – i *Solbakkehuset*, som de selv lod bygge, dengang gården blev solgt. Hele mors familie og alt, hvad hun var rundet af, befandt sig indenfor en overskuelig radius af Lyne. Lyne var derfor en helt central plet på Danmarkskortet ikke bare for mor, men også for far og mine brødre og jeg. Det var stedet, vi som en selvfølge tog hen i skoleferier for at indlogere os i gæsteværelset hos mormor og morfar. Lyne var vor families andet hjem, et sted vi på inderlig vis groede sammen med. Vi kendte naboerne, udvekslede familiebesøg, og jeg fik jævnaldrende kammerater. Via Lyne og mor etableredes et indforstået forhold til vestjysk mentalitet og livssyn, samt en kærlighed til lyng og åer og plan-tager.

Mor havde i sit tidligere liv nok været uden for Vestjylland, men mest i kortere perioder. Da mor og far flyttede til Ensted i 1952, flyttede hun for alvor hjemmefra. Men betegnende nok ikke længere væk, end at Lyne var nogenlunde indenfor rækkevidde med blot en god lang køretur. Jeg er overbevist om, at det aldrig kunne være kommet på tale at overflytte mor til Sjælland eller noget andet langt bortistan-sted! Det har far vidst, og derfor aldrig forsøgt på, formoder jeg. Og Sønderjylland kunne også være fremmed nok i den forstand, at mor aldrig voksede sammen med Ensted. Hun lod sig ikke omplante. Naturligvis blev Ensted-tiden fyldig og god, fordi det blev stedet, hvor mor og far fik travle og gode arbejdsår, og hvor vi drenge voksede op. Men i det store perspektiv forblev det en udlændighedstid. Og derfor var det naturligt, at da opbruddets time kom, kørte flyttebilerne tilbage til Skjern i Vestjylland. Mor vendte hjem, og fars lod – som han aldrig beklagede – var at følge med. Skæbnen ville

endda, at mor få år efter kom helt tilbage til Lyne. Ringen var sluttet. Mor endte sine dage i Solbakkehuset som enlig gennem mange år, ligesom mormor. Men da var Lyne på mange måder blevet fremmed selv for hende. Alligevel kunne hun ikke leve andre steder. Hun døde i 1994, og hendes urne er sat ned ved siden af fars på Lyne kirkegård.

Mor havde dog boet en kort periode i Sønderjylland, før vi kom til Ensted.

Sommeren 1942 var hun på Gråsten Husholdningsskole, 23 år gammel. I albummet er et stort holdbillede med 45 smilende unge piger i skinnende hvide forklæder og kapper, som sådan nogle piger nu så ud dengang. Det er let at finde mor, hun skiller sig ud i påklædning og kropsholdning. Hun ligner en forelsket! Måske var hun det også. I hvert fald må det have været omkring denne tid eller kort efter, at hun mødte far! Andre fotos fra Gråsten-opholdet fortæller om cykeludflugter til Dybbøl, Broager, Okseøerne, Rønshoved og Tønder. Sønderjylland var derfor ikke fuldstændig fremmed for mor, da hende og far i 1952 flyttede sydpå.

Mor holdt sidenhen forbindelsen ved lige til skolens to forstanderinder. De var vaskeægte frøkener og hed frøken Drewes og frøken Reppien. Som navnene antyder, var de ikke dusinmennesker, men statelige kvinder, der havde viet livet til oplæringen af unge piger til de rette huslige dyder til gavn for mand og hjem. Mor omtalte dem med en blanding af beundring og respekt. Og nok også en lille smule frygt. I hvert fald blev jeg stadset op efter alle kunstens regler og fik strenge pålæg om at opføre mig eksemplarisk høfligt og kun oplade munden, når jeg blev tiltalt, en gang mor tog mig med til Gråsten for at besøge frøkenerne, som stadig boede og virkede på skolen. Nødig skulle frøkenerne synes, at deres indsats med mor havde været forgæves!

Mors generation var nok den sidste, som i stort tal kom på husholdningsskole. Fra min egen skoletid tror jeg ikke, at nogle af pigerne fra klassen gik dén vej. Til gengæld var der stadig en del unge piger, der kom i huset. Således havde vi gennem alle årene tjenestepige i præstegården. Det var som regel unge piger fra sognet eller et nabosogn, flere af dem lige sprunget ud af 7. klasse. Nogle gange var de også noget ældre. De fik deres husholdningsmæssige læretid hos mor, hvilket var en vigtig del af

formålet, ved siden af at hjælpe med køkkenarbejde og rengøring i det store hus.

Den unge pige var et slags vedhæng til familiens liv. Med hende flyttede et helt fremmed menneske ind i vores intime dagligdag for et halvt eller helt år. Og det var ikke bare hende, der måtte vænne sig til os, men også os, der måtte vænne os til hende. Og det var ikke altid lige let, hverken for hende eller os. Mest hørte hun ind under mors domæne. Et særligt værelse i huset kaldtes pigeværelset.

De unge piger var i sagens natur noget ældre end jeg og mine brødre, og som sådan havde pigerne en alderens modenhed og autoritet, og der rådede en naturlig afstand imellem dem og os. Dette ændrede sig, da de unge piger blev mere jævnaldrende. To gange fik vi en ung pige, som jeg havde gået i klasse med. Og dermed var pludselig disse piger og jeg placeret i en rolle, hvor den tidligere jævnbyrdighed var forrykket. Nu skulle de til at varte en tidligere klassekammerat op, og det kunne være ondt men også fristende at drille en pige, hvis svage sider man kendte ud og ind, og som i den situation vanskeligt kunne forsvare sig. Undertiden brød en pige grædende sammen og sladrede til mor, hvad hendes situation ikke blev bedre af i plageåndens øjne. Omvendt var man også selv sårbar. Hvad kunne hun ikke finde på at fortælle ude i byen?

Set med nutidens øjne kan det virke absurd at tænke på, at disse unge piger og mor vartede os mandfolk op fra morgen til aften. Men dengang oplevedes det som en naturlov på linie med tyngdeloven. Vi blev kaldt til spisning, når maden stod på bordet, og efter maden forlod vi køkkenet og opvasken for lave lektier eller spille fodbold eller på anden måde fordrive tiden. Oprydning og rengøring var stort set heller ikke et gebet, vi behøvede kere os om.

Når mor en sjælden gang rejste væk alene, kunne det ske, at far tog os drenge med om i forsamlingshusets skænkestue, for at få serveret den varme mad.

Inden man undrer sig alt for meget over, at der kunne være husligt arbejde at gøre til både mor og en ung pige, skal man huske på, at vi befandt os i 50'erne og 60'erne, og at præstegården var en kolos af en bygning med en overflod af plads. Knap 400 kvadratmeter fordelt fra kælder til tørreloft. Plads var der således nok af.

Med mor ved klaveret

Billedet er taget ind under jul 1953. Som det ses, var præstegården et hjem med klaver! Mor var en habil klaverspiller. Mest spillede hun til fællessang. Af og til optrådte hun og far sammen. Far sang, og mor akkompagnerede. Klaveret stod i dagligstuen, som var den pæne stue, der var uopvarmet, bortset fra højtiderne og når der kom gæster. Det lå derfor i luften, at også jeg og mine brødre skulle gå til spil. Det var en sand pestilens. Siden hen har jeg takket for det mange gange.

Afsked med Hanne

Tjenestepigerne i præstegården kom som regel fra sognet eller nærmeste omegn. Hanne var en undtagelse, hun var lærerdatter og kom helt oppe fra Nustrup. De unge piger boede i præstegården og indgik i familiens liv, og der udviklede sig nære bånd mellem os og hende, som månederne gik. Derfor var det heller ikke altid let at sige farvel. Billedet er fra afskedsgildet med Hanne i efteråret 1959. Ved siden af Hanne er det hendes kæreste.

Til gengæld var komforten ikke noget at råbe hurra for, om end den svarede til tidens standard. Indretningen var gammeldags. Der var i begyndelsen kakkelovne rundt i huset, og brændekomfur i køkkenet. Værelserne var kolde, fugtige og utætte. Vi kæmpede med mus og til tider rotter. Forbedringer skete, vi fik ret hurtigt centralfyr i kælderen, og elektrisk komfur i køkkenet. Men generelt var menighedsrådet påholdende. Selv små fremskridt kunne det tage lang tid at komme igennem med. Mor og far talte jævnlige om det indbyrdes.

At det var et stort, upraktisk, slidsomt hus at passe og holde rent, har mor tit fortalt. Ensted præstegård trak store veksler på hendes kræfter, spinkel og tynd som hun var. Særlig de mange trapper. Hun betalte for det sine sidste år. Men hun stillede også store krav til sig selv og husførelsen. Ikke for ingenting var hun oplært af mormor og havde siden gået på Gråsten! Forår og efterår var der hovedrengøring fra kælder til loft, og der blev gået grundigt til værks. Bøger kom ud af reolerne og kroge blev støvsugede. Den våde klud fandt ind overalt. Vinduerne åbnedes for frisk gennemtræk i hele huset. Madrasser og dyner og tæpper blev banket igennem ude i haven. Mider og svamp og småkravl og nullermænd havde det svært under mors regimente.

Derudover blev der flere gange årligt holdt *store vaskedag* med gruekedlen tændt i røg og damp i udhuset, og tøjebagefter skyllet ved håndkraft i flere hold koldt vand. Derefter hængt til tørre, og senere strøget og lagt på plads.

Og i havesæsonen blev der passet prydhave og køkkenhave og syltet asier og rødbeder. Der blev henkogt og lavet saft.

Alt sammen i det store og hele mors ansvarsområde.

Den daglige mad var hjemmeavlet og hjemmelavet i et omfang, der er ukendt i dag. Madlavning tog derfor tid. Nutidens hurtige indkøbsmuligheder fra frysediske og kølediske eksisterede ikke. Heller ikke eksotiske og fremmedartede varer og retter var tilgængelige. Vi kendte ikke til pizza og lasagne og hvidløg og olivenolie og franske oste og vintertomater og hundrede andre ting.

Til gengæld havde vi kartofler og grøntsager i køkkenhaven, og æg og fjerkræ i hønsehuset. Gemmeæblerne lå i kasser vintren over. Sødmælken var fra naboens stald eller fra mælkebilen, og kødet fra slagterudsalget lige i nabolaget. Fisk købte mor af en fjordfisker, som en gang imellem kom cyklende med trækassen bagpå indeholdende nattens fangst. Franskrødet og kagen til kaffen og leverpostejten var bagt i egen ovn, og tykmælken med den flødede overflade havde stået til stivning i eget spisekammer.

Vi levede efter årstidens muligheder og begrænsninger. Og alligevel var variationen og alsidigheden imponerende. Der var altid to retter om middagen. Forretten kunne være en suppe. Eller den kunne erstattes af en efterret, måske frugtgrød eller vælling. Kosten var nok ikke altid lige fedtfattig og kolesterol-

korrekt, men råvarerne var friske, sunde og tilsætningsfrie. Mor gemte sine opskrifter i en stor bog, håndskrevet af hende selv. Og hun var en mester i at forvandle ingredienserne til nærende og velsmagende mad.

Ingen kunne vide dengang, at mor var en uddøende race. Hun tilhørte den generation af hjemmegående *husmødre*, som aldrig for alvor havde drømt om eller ønsket at blive lønarbejder eller gøre erhvervskarriere. Dette var i øvrigt heller ikke nødvendigt rent økonomisk. Fars indkomst rakte til ung pige i huset og stor Opel Kaptajn og udlandsferier og opsparing samt en levestandard klart over gennemsnittet i sognet.

Alt i alt var det uproblematisk for mor at finde identitet og livsfylde i rollen som husmor. Hun gik fuldt op i at være præstekone og stå ved fars side. Hun sad i kirken om søndagen, og lagde lagkager sammen og dækkede borde til alskens møder i præstegården, og ryddede op bagefter. Hun gik desuden fuldt op i at være mor for os tre drenge. Hun mente, at alt dette var kvindens naturgivne og meningsfulde bestemmelse.

Senere i livet, da vi drenge flyttede hjemmefra og tillærte os køkkenfærdigheder og etablerede os med kærester og tiden i det hele taget blev en anden med hensyn til kønsroller, udfordredes hun i sine værdier. For nu kom vi hjem og luftede vores slet skjulte nedvurdering af det, som havde båret mors liv og gerning. Hun havde ikke realiseret sig selv, belærte vi. Mor lyttede til vores ubarmhjertige dom. Hun tog til efterretning, at tiden var blevet en anden, men hun anså det ikke for et fremskridt.

Mor bar på den skuffelse, at hun ikke fik en datter blandt alle sønnerne. Dermed havde hun ingen at videregive sine kvindelige og moderlige og huslige værdier til. Og hun havde ingen, der forstod at værdsætte disse værdier. Vi mandlige skabninger kunne være gode nok, men vi var i sagens natur ikke kvinder og blev det aldrig. Der var i mors tankegang en verden til forskel og en verden, som hun ikke kunne dele med os. Da vi senere kom hjem med kærester og koner, indgik de på en måde i datters sted. Men ikke lige vellykket blev det – naturligvis!, og et ægte datterforhold kunne det aldrig blive.

Bogligt var mor og far modsætninger. Bøger interesserede ikke. Mor var ikke intellektuel. Selvfølgelig læste hun, men ikke i et omfang, så der har fæstnet sig et billede af mor fordybet i en bog. Måske fordi læsning og bogstudier i mors hoved hørte man-

deverdenen til. Hendes liv havde alle dage været fyldt med praktisk indsats. Det ville have været uhørt luksus, om hun en almindelig hverdags formiddag havde sat sig ind i stuens lænestol med en bog. Sådant gjorde en kvinde af mors indstilling og miljø ikke. Læsning hørte den sparsomme tid til, som var tilovers, efter at pligterne var til side. Men da var hun ofte træt, og uoplagt til mere krævende læsning. Først til sidst i livet var tiden rigeligt til rådighed, og da begyndte mor at læse af trang og lyst, erindringer og romaner.

Alt for Damerne var i mange år det foretrukne læsestof. Og var der noget om kongehuset, slugte hun det først. Hun koketterede jævnligt med, at hun var den dumme i familien, fordi hun havde gået så lidt i skole. Hendes skolegang havde da også indskrænket sig til et minimum. Hun havde fulgt den vestjyske skoleordning med en enelærer og undervisning kun i vinterhalvåret. Men hun havde lært det væsentlige: at læse og regne og skrive. Hun mestrede en fin og sirlig håndskrift. Hun vidste om Danmarks geografi og folkesagn. Hun kunne sin bibelhistorie og en masse sange udenad. Hendes bror Sven fortsatte i skolesystemet og blev senere dyrlæge. Mor kom i huset.

I Nsted fulgte hun noget aftenskoleundervisning i tysk. Hun lærte at tælle til 10 og sige »*Karl spielt Klavier*«. Stort mere blev det ikke til, og det rakte jo ikke langt på juleindkøbsturen til Flensborg. Bedst klarere hun sig egentlig på vestjysk, når hun var i udlandet. På campingturene til Gardasøen kom hun altid tilbage med det rigtige, når hun gik ind i en butik for at handle.

Det lå i arbejdsdelingen, at far tog sig af det intellektuelle. Her var mor ingen jævnbyrdig partner. Men det betød ikke, at hun var åndeligt smalsporet eller doven. Hun havde gået på Frederiksborg Højskole en hel vinter med oplysende foredrag og *det levende ord*. Hun og far delte den grundtvigske indstilling til tilværelsen. Og hun vedblev livet igennem at opsøge sammenhænge, hvor kloge mennesker havde noget på hjerte om menneskeliv og livsoplysning. Mor var klog, men på en jordnær og praktisk måde. Hun havde menneskekundskab og en sikker dømmekraft omkring, hvad der var holdbart og rummede kvalitet.

Og de havde en fælles kærlighed til musik og sang. Smukt supplerede de hinanden, når mor satte sig til klaveret i den pæne stue og spillede, mens far sang til, med sin rene og fyldige tenor. Sange og viser af blandt andre St. St. Blicher og Kaj Munk.

Undertiden underholdt de, når vi havde gæster. Og far gav numre på guitaren, med viser fra hans unge dage.

Vi havde i præstegården et værelse, som hed mormors stue. Det kom sig af, at mormor boede der i længere perioder. Stuen blev indrettet, efter at morfar omkom dramatisk ved en trafikulykke i 1961 på hovedvejen midt gennem Lyne. Indtil da levede mormor og morfar i deres hus, og var selvhjulpne og havde hinanden. Og vi elskede at besøge dem.

Men da mormor blev alene, måtte mor påtage sig pligten at bistå mormor. Mor gjorde dette som en selvfølge, hun var jo datteren. Og mormor betragtede ligeledes dette som en selvfølge. Det var gennem generationer en arvet pligt at tage sig af forældrene, når de blev gamle. Mormor beholdt huset i Lyne, og boede dér hovedparten af tiden. Men hun havde fast en stue stående i Ensted, hvor hun flyttede ind og boede i ugevis.

I starten vidste vi forresten knap nok, om vi overhovedet skulle beholde mormor. Hun lagde sig kort efter morfars død til sengs og blev undersøgt af læge Jacobsen fra Felsted. Og hans diagnose lød, at mormors helbred var så ringe, at vi skulle skønne på hver eneste dag, hun var blandt de levendes tal. Til hendes fødselsdag inviteredes den nærmeste familie sammen omkring mormors seng, – måske var det sidste gang! Det skulle nu vise sig langt fra at være tilfældet. Mormor kom stærkt tilbage og fejrede endnu 16 fødselsdage, før hun døde i en alder af 93. I længden blev det en smule anstrengende med alle de dage, der skulle skønnes på!

Mormor blev på en måde et ekstra medlem af familien. Dét kom der ikke udelukkende noget godt ud af. I hvert fald blev resultatet, at mor fik et kompliceret forhold til sin mor. Begge var de personer, der var både stærke og svage. De sled på hinanden, og mor var tit ulykkelig.

Men det var ikke noget, der måtte snakkes om. Ja, det var i det hele taget ikke noget, der måtte være. Mor ønskede bestandigt at glatte ud og tie konflikter til tavshed. Det var en del af hendes vestjyske væsen. Men det havde sin pris. Det forplantede sig til indre knuder og spændinger.

Det nærmeste, mor kom til at ytre sig kritisk om mormor, var, at hun lovede aldrig at flytte ind hos sine egne børn. Det løfte holdt hun.

Mormor og morfar

Fra et af deres utallige besøg i præstegården, mens alt endnu var lyst og sorgfrit. Morfar var en stout vestjysk bonde, endnu på sine gamle dage. Men 1961 indtraf ulykken. Morfar blev påkørt og dræbt på stedet på hovedvejen midt gennem Lyne, hvor de boede. Hermed ændredes meget. Mormor blev efterhånden fuldstændigt hjælpeløs på grund af dårligt syn, og mor trådte til og påtog sig datterens ansvar overfor sin gamle mor. Det var en arvet pligt, og ikke altid en let byrde!

Hvad kommer til mig, når jeg husker mor?

Hendes gode ansigt og spinkle krop. Den varme måde hun udtalte mit navn på. Den altomfattende ømhed overfor mig og mit. Trygheden før søvnen, når vi foldede hænderne til Fadervor og sang om *Guds englehær om al verden fjern og nær*. Selv var hun som en lille fugleunge, der søgte tryghed under en stor vinge. Jeg genkalder hendes kropsduft og hører stemmen. Stemmen er bevaret på et lydbånd, hvor hun fortæller om den tid og det liv, der var hendes. Men båndet med stemmen ligger i skuffen, for det er ikke rart at høre stemmen. Den bringer mor for tæt på, og hun sidder jo alligevel ikke lige ved siden af i stolen og fortæller.

Mors fødselsdag 1. juni står i et særligt lys. Smukkere dag kunne ikke tænkes. Den ligger badet i blå himmel og lune vinde. Forsommerlig sol og havedøren stående åben ud til terrassen og den vidunderlige grønne og blomstrende have med alle duftene og fuglesangen. Som Edens have før syndefaldet! Nabokonerne samlet i stuen til formiddagskaffe med nybagte kommenskringler og buketter på bordet. Deres højrøstede snak og munterhed. Og mor glad og intens til stede i festdagens rige fylde.

Jeg vil – så længe jeg lever – have et helt særligt forhold til 1. juni.

Det andet køn

Mit møde med kønsforskrækkelsen gik således til.

En dag i 6. eller 7. klasse stod en flok store drenge udenfor Brugsen i fordybelse over et eller andet vigtigt. Jeg stak hovedet ind for at finde ud af, hvad de var så intenst samlede om. Og det var et sort-hvidt foto, som en af drengene holdt frem. Det forestillede en nøgen kvinde, der lå med spredte ben og viste sit køn. Der var stillet skarpt på den sorte kønsbehåring og vagina. Og øjeblikket huskes ligeså skarpt. Blandt andet den usædvanlige tavshed, hvorunder kvinden blev fortæret med øjnene. Ingen vidste rigtig, hvad de skulle sige. Det her var alvor på en anderledes og famlende måde. Her var en kvinde uden omsvøb, og vi var store drenge. Nogle havde sikkert set sådan et billede før, eller endnu stærkere ting! For andre – deriblandt mig – var det første møde med et pornografisk billede, hvor det kort og kontant handlede om dét ene: kvindens køn. Den slags billeder var ikke i omløb i bladkiosker, ja de fandtes ikke i mit univers. Nu kom det pludseligt og nærmest som et chok.

Indtil da var kvinder og piger ufarlige. De var mødre og de var legekammerater. Naturligvis var de indrettet på en anden måde end drenge og mænd, det fandt man tidligt ud af. Og naturligvis vidste jeg nødtørftigt om samleje og forplantning. Men mødet med dét billede blev mødet med en kønsbevidsthed, som lange tider fremover var mærkelig og skræmmende. Kvinden havde et skød, og fra dét udgik en magt, som jeg ikke kendte, men fornemmede bastant i flokken af store drenge. Endnu var jeg i alle henseender umoden, og der skulle gå år, før dén magt voksede sig stor og forvandlede sig til noget spændende og kaldte på begær og eksperimenter. I første omgang skabte den uro og distance. Men erfaringen sagde, at snart kom alle jævnaldrende piger til at se sådan ud. Deres kroppe var allerede begyndt at udvikle sig mod kvindelig modenhed. Og jeg var selv i det små på vej til at blive mand, og også udstyret med et køn, hvorfra udgik en magt.

Jeg har tit misundt de drengeskammerater, som havde søstre. Selv havde jeg to brødre. Jeg havde ganske vist kusiner, men det var ikke det samme. Jeg tror, at en søster ville have betydet et

Nøgenkultur i det små

Til alt held var der kusiner, hvis kropsindretning man kunne beundre og sammenligne med sin egen. Den lille men afgørende forskel blev grundigt studeret. Jeg er blot 2 år gammel, og billedet er fra græsplænen på Solgård i Lyne, hvor mormor og morfar boede.

mere ukompliceret forhold til pigekønnet. I stedet kom min opvækst til at bestå af drenge. Når jeg ikke var alene, var jeg sammen med drenge. Ikke en eneste pigekammerat. Og drengene fulgte mig op i puberteten og videre endnu. I selskab med piger blev jeg kejtet og underlig, blandt drenge slappede jeg af. Bortset lige fra et par år i gymnasiet, hvor det med pigerne gik helt godt, var det generelle billede mistrøstigt. Engang lige efter militæret, som – i hvert fald i slutningen af tresserne – var den ultimative mandeverden, kørte jeg en sommer rundt i bil i Frankrig sammen med en ven fra sergentskolen. Vi blev antaget for at være bøssepar og kunne ikke gå i fred for andre bøssepar. Det var mildt sagt irriterende. Da jeg læste i Århus, var jeg på rejser sammen med andre kammerater, altid fyre. Jeg var i lange perioder uden kæreste. Ikke fordi lysten manglede, men fordi forlegenheden havde overtaget. Kvinden som kønsvæsen både tiltrak og skræmte.

Nu var dette komplicerede forhold til pigekønnet ingen naturlov. Min lillebror Sven, som voksede op under de samme betingelser, omgikkes piger som det naturligste, og soledede sig i pigetække selv blandt min årgang, så det måtte undre og vække misundelse og irritation. Jeg var indimellem i tvivl, om pigerne gjorde det for at ydmyge drengene i min klasse, eller de virkelig fandt ham så umådelig charmerende. For det gjorde jeg bestemt ikke! Ustandselig bad de mig overbringe hilsener og videregive breve, hvad jeg kun efterkom med allerstørste ulyst. En dag var han blevet ringforlovet med en, der hed Tove. Og i billedalbummet er hans partner til afdansningsballet Inger, som var noget nær det stærkeste kort, en dreng kunne få på hånden.

Sven var hele tiden flere skridt foran mig på pigesiden. Og det skubbede endnu mere til læsset, da han fik en basguitar og begyndte at spille pigetrådsmusik i præstegårdens aflagte hønsehus sammen med nogle drenge. Det udviklede sig mange år senere til, at han i Skjern-tiden var med til at starte Gnags. Det syntes pigerne var nok så spændende, som når jeg sad ved klaveret i dagligstuen og øvede sonatiner af Kuhlau. Sven blev langhåret og gik i hvid fåreskindsjakke og fik en kæreste i Københavns nordlige omegn og tog flyveren fra Stauning og spillede verdensmand. Og derovre var han også omgivet af piger, som engang imellem kom på besøg ude i Vestjylland med deres københavnske lattermildhed og hurtigsnak. Stadigvæk fandt de ham umådelig charmerende. Imens var jeg rekrut i Ålborg og gik i soldatertøj og var kortklippet og single!

Men nogle gange faldt der selvfølgelig et par lunser af, når Sven holdt hof hjemme i Skjern.

Men tilbage til Ensted og den tidlige drengetid. Der var bag præstegården en lille stump skov med høje bøgetræer. Der havde drenge i barken ridset et særligt bogstav, som ikke fandtes i alfabetet: *F̄*. Det betød *fit*, så meget havde jeg lært. Også at *fit* var noget frækt, som de store drenge fandt på. Det sås af grimasserne, mens de stak pegefingern gennem et hul, som de dannede med den anden hånds pege- og tommelfinger. Begrebet *store drenge* samlede alt det i sig, som pæne drenge ikke gjorde. Desværre var jeg også selv begyndt at skrive det bogstav alle mulige steder, og gøre bevægelsen med fingern – dog kun i kammeratlige sammenhænge. For instinktet sagde, at det næppe var noget, mor og far syntes om.

En sommerdag havde Sven og jeg været rundt i skoven og fundet endnu nogle træer med det frække tegn. Opflammet af hellig forargelse styrtede vi hen til mor og far, som netop var i haven, og fortalte stakåndede og med dirrende alvor i stemmen, hvordan fitten bredte sig på træerne, og hvem vi troede, det var. Og forstod ikke, at de så ud til ikke at dele alvoren, men mere lignede nogle, der kæmpede mod et smil.

Men før eller siden slog alvorens time. Jeg var ikke vokset op på en gård og havde aldrig set dyr parre sig, men min kusine Dorte fra Ølgod – dyrlægedatter – havde ved en lejlighed betroet mig den nøgne sandhed om, hvad der i virkeligheden foregik, når man lavede børn. Og det lød jo temmelig fantastisk, når man som jeg var naiv og uforberedt. På den anden side gav det en rimelig forklaring på mandens og kvindens forskellige udrustning. Men at tænke sig, at det var *dén* måde, man var blevet til på! Og at også de fine folk gjorde sådan! Selv kong Frederik og dronning Ingrid! Og at tænke sig, at der skulle være fornøjelse ved det!

Jeg gik til mor, som kunne fortælle, at manden og kvinden havde brug for at være meget tæt sammen, hvis de holdt rigtigt af hinanden. Hvad der nærmere var at sige, overlod hun til far. En dag blev jeg derfor kaldt ind på kontoret, hvor far ved hjælp af billeder af manden og kvinden fra Salmonsens Konversationsleksikon gik direkte til sagen, men uden at føje så meget nyt til. Hermed blev bekræftet fra øverste sted, hvad Dorte allerede så udførligt havde forklaret. Men selve det gådefulde om erotikken, driften, kærligheden – kort sagt *fornøjelsen* – begyndte først at dæmre mange år senere.

Et ord som *gummi* begyndte også at optræde. Det var noget, man brugte for ikke at få børn. Jeg hørte om en kammerat, som af sine forældre blev sendt til købmanden for at købe gummi. Men i stedet for at sige ordet højt i butikken, skulle han bare banke nogle gange med en mønt i disken, så vidste købmanden besked og kom diskret med en pakke gummi. Jeg havde aldrig set sådan noget gummi. Jeg kendte tyggegummi og gummislangetil cyklen. Nu blev alt, der havde med gummi at gøre, til noget frækt. Jeg var i lange tider ret uvidende om den præcise anvendelse. Men erfaringen havde lært, at der var former for uvidenhed, det var klogt at holde for sig selv. For alt i verden ikke blotte sig! Hellere gå rundt og lade, som om jeg vidste alt,

og så undervejs benytte lejligheden til at stoppe hullerne i den mangelfulde viden. Og det har faktisk være en nyttig leveregel, også i andre forhold.

Nu var det ikke et stort savn, at de syv første skoleår i Stubbæk stort set forløb uden piger. Jeg havde det fint i mit eget selskab, og kunne sagtens få dage til at gå uden andres indblanding. Dertil kom, at min væsentligste interesse var sport og især fodbold, og eftersom dét hverken var noget piger spillede eller havde forstand på, var der heller ikke her basis for noget fælles.

Det skete dog, at nogen prøvede at råbe mig op. En pige sendte engang et *hemmeligt* brev i en skoletime, hvori hun foreslog, at jeg besøgte hende en aften. Så kunne vi rigtig hygge os, som hun skrev, og henviste til andre *par*, som forstod at hygge sig.

Jeg vidste med det samme, at dét ville jeg ikke. Alene tanken om at cykle ud til hende og hygge sig en hel lang aften gav myrekryb at tænke til ende! Men allerede dengang havde jeg svært ved at få sådan noget sagt. Jeg vikledede mig i stedet ind i elendige undskyldninger. Vel vidende, at sagen havde stillet sig anderledes, hvis afsenderen havde været klassens førstedame. Dette sidste var imidlertid ikke aktuelt. Jeg kendte min position i hierarkiet, og den var aldrig i superligaen. Til gengæld havde jeg det heldigvis sådan også senere, at det kun var pigernes superliga, der for alvor interesserede. Hvorfor tage til takke med mindre?

De syv første skoleår var derfor pigemæssigt magre. Men som sagt gjorde det ikke noget. Piger var irrelevante i dé år. Men det blev de ikke ved med at være!

Engang i 15-16 års alderen blev jeg for første gang virkelig betaget af en pige, som endda boede på Bornholm. Jeg var på ferie hos mormor og morfar i Lyne. Også hun var på ferie hos sine bedsteforældre. Hun havde et sødt ansigt og langt brunt hår, og gik i snævre bukser og stor sweater. Dette med bukser og sweater var nyt og fremskridtsvenligt. Det altdominerende var stadig kjoler. Men i mange år var hun prototypen på piger, jeg tændte på. Jeg nåede aldrig til at holde hende i hånden, og endnu mindre til at give hende et kys på den dejlige mund. Ja, jeg ved knap nok, om hun fandt ud af grunden til mine stjalne blikke. Men ustandseligt fandt jeg anledning til at gå forbi huset, og blev lykkelig og febrilsk, hvis hun viste sig på vejen eller sportspladsen. Jeg drømte om hende tidligt og sent, og bad til at hun måtte blive min rigtige kæreste. Og hvor gjorde det ondt, da

jeg engang så hende til et bal, og hun dansede alt for tæt med en anden.

Et par år senere var vi på campingferie på Samsø. En aften gik turen ud i et sommerhus for at besøge nogle af fars bekendte. Pas på, du ikke bliver forelsket i datteren, advarede far på vej derud.

Det havde han nu ikke behøvet, for datteren var noget ældre og mere moden end jeg, og mens jeg løb udenfor og legede fodbold, sad hun indenfor hos de voksne. Men fars ord havde alligevel haft en virkning. Jeg brugte øjnene, og hun gjorde indtryk, og jeg kunne se, at hun var smuk, høj og mørk. Hun mindede lidt om pigen fra Bornholm. Havde jeg været ældre, så måske! Men i virkeligheden var det måske slet ikke mig, far advarede på vej derud, men mere en gammel drøm hos sig selv.

I 2. gymnasieklasse fik jeg en reel kæreste, som jeg både holdt i hånden og fik lov at kysse. Meget mere vovede vi heller ikke! Vi var hinandens første kærester, hvad deraf fulgte af usikkerhed og spæde tiltag. Hun boede i Aabenraa og gik en klasse under mig. Vi besøgte hinanden. Hun tog mig med op, og jeg fik lov til at sidde på sengen i duften af pigeværelse og mellem alle pige-tingene og til musikken på pladespilleren. Og der var kun os to – og så en irriterende lillesøster, som ustandselig gjorde sig ærinder ind i værelset og kom med bemærkninger og rullede antydende med øjnene. I øvrigt var det et meget stilfuldt hjem, som fordrede de allerstørste anstrengelser af en ung kavalier for at efterlade et godt indtryk hos forældrene.

Noget af det største, man dengang kunne drømme om, var at invitere sin hjertenskær med på *Sommerlyst*. Det var navnet på en dansepavillon i Aabenraas udkant. Dér var dansant hver lørdag aften. Man sad i dæmpet belysning ved små private borde, som kunne reserveres i forvejen. Og tjenerne gik rundt, og et orkester i farvestrålende jakker og bukser spillede tidens populære og ikke særligt begavede schlagere. En af dem var på engelsk og lød i sit rungende nonsens: *My baby baby balla balla. Balla balla balla balla balla balla balla balla ba. My baby baby balla balla* og videre i samme dur. Vi var af og til en flok fyre, der reserverede bord og pustede os op og lod blikket glide kræsent rundt blandt det kvindelige udbud. Men som regel endte det med, at vi gik derfra ligeså alene, som da vi kom.

Derfor var det anderledes stort at ringe og bestille et lille bord kun til to, og varme sig i tosomheden en hel lørdag aften på

En pige i hånden til afdansningsbal

Danseskolen bød i tidlig alder på en første nærkontakt til det andet køn. Fra indmarchen til afdansningsballet foråret 1958. Min partner er Inge Merete. Drengene er fra venstre Johan Ley, Jørgen Hansen, Ernst, Niels Skau, jeg selv og Johan.

Sommerlyst, til tonerne af balla balla. Selvom det blev lidt smådyrt, da det i tidens ånd var manden, der betalte hele regningen.

Snart var dette kæresteforhold forbi, men nye piger stod klar i kulissen. Og tiden blev ikke spildt! I det hele taget oprandt et par frodige år i 2. og 3. gymnasieklasse, hvor lystige fester og friske piger nærmest stod i kø. Der var pigetråd og jazz på scenen og levende lys på bordene i Statsskolens kantine. Og der var alle de private fester rundt i gode borgerlige hjem, hvor forældre havde dækket pænt op og forventede et sus af kultur og åndrigt vid gennem stuerne fra den studerende ungdom. I stedet kom de til at opleve en del gemenhed og bøvede branderter. Man havde jo lige lært at drikke øl og blev indimellem nødt til at snuppe nogle hurtige slurke af den medbragte snapseflaske for at komme i form. Det bevirkede blandt andet, at hæmningerne kom ud i takt med at alkoholen kom ind, og man var en fandens karl overfor

pigerne. Man havde også lige fået kørekort, og lånt fars bil. Og der var stil over det, når fars dreng rullede op et sted foran en stor Aabenraavilla, og en ung gymnasiepige i parfume og festskrud satte sig ind ved siden af, og man gav motoren power og slap hestene løs. Senere på natten skulle bilen og pigen jo hjem igen, og det foregik mindre tjekket, også trafiksikkerhedsmæssigt.

Det var alt i alt en krævende tid, som stjal en del indsats fra læseriet.

Midt i det sidste år på Statsskolen kom en sød præstedatter fra Sydslesvig ind i billedet. Med hende kom forelskelsen. Forholdet strakte sig over et års tid, og jeg var dybt ulykkelig, da det var slut. I årevis derefter dømte og vejede jeg piger i lyset af hende, hvad der var umodent og tåbeligt, men uundgåeligt, og samtidig indledningen til en lang ørkenvandringstid i forhold til det andet køn. Til gengæld havde jeg fred til at koncentrere mig om at komme ind i teologistudiet på Århus Universitet, hvilket også rummede sine fordele. Men det er en anden historie.

Skole og lærere

Nogle gange sker de mærkeligste ting.

Året er 2003. Vi havde kørt hele natten gennem det gamle DDR på vej mod ferie i Rumænien, og holdt nu dødtrætte i den skarpe morgensol på den tjekkiske side af grænsen for at veksle. Ved siden af bilen et par busser med ligeså trætte passagerer. På vej over til vekselkontoret passerer en mand forbi, som kigger nærgående. Jeg antager ham for en tjekkisk embedsmand og får omgående dårlig samvittighed. Lidt efter møder jeg ham igen. Pludselig stopper han og spørger: *Thomas Fenger?* Og i samme brøkdæl af et sekund véd jeg hvem manden er: *Helge*. Klassekammerat fra skolen i Stubbæk, købmandssøn fra den butik, hvor vi ikke handlede. *Høker* kaldte vi ham. Håret er skiftet over i det hvidlige, og der er noget med øjnene, men ansigtet er tydeligt det samme, og genkendelig er også den ranke og spændstige krop. Han snakker hurtigt og sønderjysk, som dengang, og får i en fart fortalt en masse. Om militærkarriere i Tyskland, om forældrene som stadig lever, om at Sven Erik og Ernst fra vores årgang er døde, og selv bor han nu på Sjælland. Jeg briefer ham om hovedtræk i mit liv. Vi har cirka tre minutter til rådighed, inden Helge må løbe af sted til de ventende busser. De er nemlig danske, og det er ham, der er rejseleder. *Måske vi ses igen?* – får vi råbt i skyndingen. Og véd inderst inde godt, at det gør vi mest sandsynlig aldrig.

Resten af den dag pendler tankerne frem og tilbage mellem Stubbæk skole og Tjekkiet. Hvor forunderligt at blive genkendt af en skolekammerat fra dengang og erfare, at tre minutter er nok til at give færtten af en gammel fortrolighed. Og hvor forunderligt, at sådanne tre minutter kan farve en hel dag med opstemthed, og flere til! Havde vi haft mere tid, havde vi nok også fundet ud af, at livet havde ført os forskellige steder hen. Men det særlige ved gamle skolekammerater er, at alle disse mellemtiliggende år kan springes over, og man kan hoppe direkte tilbage til de bånd, der engang bandt.

Helge og Sven Erik sad ved samme bord. De sad på de bagerste pladser, hvilket gav mulighed for at have muntre ting kørende med hinanden og de omkringsiddende. Det var som regel

omkring Helge, at noget sjovt foregik. Han var desuden på forkant med det frække og avancerede. Jeg sad længere fremme, men kan endnu høre Helges hurtige stemme bagfra.

Min sidemand hed *Busse*, og hos os foregik ikke så meget. Vi passede vores viskelæder og tyggede vores blyanter og tog i det skjulte en bid af madpakken. Vi havde det fordrageligt for det meste. Til andre tider var vi som et vrissent ægtepar, der holdt den anden ud af ren og skær vane og mangel på bedre. Busse havde i perioder lidt småjobs efter skoletid. Måske det var hans eneste lommepege, hans far var arbejdsmand. Jeg fik lommepege af mine forældre. Sådan var vilkårene forskellige.

I en klasse er der altid et hierarki, bestemt af et kompliceret net af faktorer. På drengesiden var der ingen klar rangorden, dog hørte Helge til de toneangivende. Blandt pigerne var Inger den ukronede dronning, hyldet skjult af drengene og åbent af lærerne.

En anden af de toneangivende var Johan. Johan var høj og brun og flot og gik op i sit udseende. Han kunne stå længe foran spejlet og bakse med frisuren, så ikke et hår sad forkert. Hans far var skomager i byen. Johans mor og min egen mor havde engang i ungdomstiden været skoleveninder. Det dyrkede de ikke længere. Der var kommet et skel ind. Mor antydede, at det måske havde at gøre med, at hun var blevet præstekone og derfor gik for at være *finere*. Om det passede, ved jeg ikke. Johan og jeg kom en del sammen de første skoleår. Og i skolen konkurrerede vi om at blive først færdige med regnestykkerne. Da vore skoleveje skiltes efter 7. klasse, var Johan én af dem, jeg fulgte. Og selv da jeg flyttede helt væk, spurgte jeg til Johan, når jeg kom på de kanter.

På klassebilledet fra 1961 ses 6 drenge og 11 piger. Vores klasse hed 7.b og var for de bogligt begavede, der var tiltænkt evner til handelsskole eller realskole eller gymnasium. Derudover var der 7.a for de praktisk begavede, og hvor der gik et tilsvarende antal. Det var dem som skulle i lære eller ud og tjene penge med det samme. Opdelingen var sket et par år tidligere. Men på konfirmandbilledet er hele årgangen samlet, flankeret af mor og far. Vi var i øvrigt kun to fra hele årgangen, der fik studentereksamen! Omkring fem fik realeksamen. Langt de fleste gik helt ud af skolen efter 7. klasse. Sådan var det dengang!

I 1990 tog nogle fra klassen initiativ til at samle hele årgangen

Klar til 1. klasse i fuld udrustning

Foråret 1955. Jeg startede i 1. klasse i Stubbæk gamle skole. Dengang begyndte skoleåret allerede omkring 1.april. Dét forklarer den massive påklædning! Året efter indviedes den splinternye Stubbæk Centralskole. Samtidig blev småskolerne i Stubbæk, Sønder Hostrup og Røllum nedlagt. Derimod bevarede Hostrupskov skole som selvstændig skole frem til 1969. Fra 2. klasse gik jeg i den nye central-skole.

en sommerdag på Stubbæk skole. Invitationen nåede også ud til sømandspræsten i Japan. Jeg var netop den pågældende periode på ferie hjemme i Danmark, og havde mulighed for at deltage. I lang tid lå invitationen på skrivebordet og var en kilde til uro. Skulle – skulle ikke? Desværre endte det med, at jeg fandt på en undskyldning og meldte afbud. Af uforståelige grunde turde jeg ikke møde de andre. Det hører til mit livs lange række af dumheder. Siden fik jeg et gruppefoto fra dagen. To tredjedele var mødt op, deriblandt Helge. Men hvor var den sidste tredjedel? Var der andre, der havde haft det ligesom jeg? For eksempel Johan, som heller ikke var med!

At jeg blev væk, skyldtes ikke dårlige minder. Jeg var ikke ked af kammeraterne eller Stubbæk skole eller lærerne. Omvendt var jeg heller ikke usædvanlig glad for nogle af dem. Jeg befandt mig nærmest midt imellem og tog skolegangen, som den nu engang var og tænkte ikke på, om den kunne være anderledes – hvad den jo ret beset heller ikke kunne. Skolen og hvad den rummede hørte til det givne, når man var dreng i Stubbæk, på linie med søskende og hjem og forældre, og som sådan var den meningsfuld og god.

Dette gjaldt også i bredere forstand. Skolen og dens undervisning var ikke et offentligt diskussionsemne, og endnu mindre et stridsområde. Skolen og lærerne blev ikke kritiseret af aktive forældre. Hele den nyere tids forholden sig til skolens opdragende indsats på alle mulige områder var desuden uaktuel, fordi det ikke stod til diskussion, at opdragelsen var hjemmenes ansvar. Skolen tog sig af skolefagene, og her havde lærerne kompetencen og autoriteten.

Lærerne var i almindelighed omgivet af respekt udenfor skolen og på skolen. Det var utænkeligt, at en elev svarede læreren igen. Ligesom det var næsten utænkeligt, at læreren havde problemer med disciplin i klasserne. Skulle det endelig ske, sad lussingerne løst. Jeg har mange gange været vidne til, at en lærer gav en dreng – aldrig en pige! – en syngende lussing på hovedet. Og der blev slået til.

Rundt omkring i hjemmene kunne en enkelt lærers mærkelige og urimelige adfærd nok diskuteres. Og blev det for galt, kunne der gribes ind. Det skete også på Stubbæk skole. Men det hørte til de absolutte sjældenheder.

Jeg havde gamle lærer Lyck til bibelhistorie og sløjd. Han var

en klog og interessant mand, som bar på en ond skæbne fra de unge år, hvor han var tvunget i tysk uniform ude på 1. verdenskrigs slagmarker. Lærer Lyck havde viet sit liv til den lille Sønder Hostrup skole, hvor han var førstelærer. Han fulgte med over til Stubbæk skole ved sammenlægningen i 1956.

Lærer Lyck var ikke typen, der lærte bibelhistorie. Han *fortalte* bibelhistorie uden bog og hjælpemidler. Man var i godt selskab hos ham. Han førte os børn væk fra tid og sted og med på rejse ind i bibelens fantastiske verden sammen med Abraham og Isak og Jakob og kong Saul og David, og senere Jesus. Og over det hele hvævede himlen sig, hvor Gud boede og trak i trådene, så alt var såre godt. Jeg husker disse timer som nogle af de bedste i min skoletid. Han mestrede det levende ord bedre end nogen præst.

Desværre havde lærer Lyck en mørkeside, som måske havde med krigen at gøre. Han kunne blive voldsomt hidsig. Han havde da for vane at slå en fold på tungen, og så vidste den skyldige, at der snart faldt tunge slag over det syndige hoved. Det samme kunne ske i sløjdsalen, hvis der udvistes skødesløshed med kostbart værktøj og træ.

Men for det meste dappede han veltilpas og mild omkring med piben tændt – *æ snotkoger* – og hjalp os tilrette ved de små sløjdborde, medens vi savede og høvlede og pudsede på brevholdere og tændstikæskeholdere og vasestativer, som til juletid blev pakket ind og lagt under juletræet til de voksne.

Lærer Kristensen var den nye centralskoles unge og respekterede *føjstlee're*. Han kom fra en stilling i Sydslesvig. Jeg havde ham blandt andet til geografi. Han var myndig og vidende. Min grundige paratviden om Danmarks byer og Europas bjergkæder har jeg fra ham. Vi udfyldte kladderhefter med fine tegninger af landenes grænser og erhverv og særpræg.

Jeg blev engang dømt til eftersidning, fordi jeg ikke kunne gøre rede for Limfjordsøen Furs placering på landkortet. Det fik jeg til gengæld rig lejlighed til at fordybe mig i en hel lang time efter skoletid. Siden har jeg i dén grad været fuldstændig klar over Furs beliggenhed. Mor begyndte at græde, da hun erfarede om eftersidningen. Hun havde selv siddet efter engang, og det var en stor og tung skam, som hun aldrig glemte. Senere, da min hårdkogte lillebror Sven gjorde sig gældende i skolen, fik hun ufrivilligt et lidt mere afslappet forhold til dette fænomen.

Lærere opstillet til fotografering

Den nye centralskole voksede støt og roligt i årene fra 1956 og frem, og der måtte ad flere omgange gennemføres omfattende udvidelser. Også lærerkollegiet voksede, fra et antal på 6 lærere i 1956 til i alt 15 lærere i 1970. Billedet er fra omkring 1961. Stående fra venstre: Edith Kristensen, Ingrid Helms, førstelærer Knud Kristensen, Johannes Andersen, Anna Marie Walsted, Niels Pedersen og Svend Aage Jørgensen. Siddende: Lis Pedersen og Aage Skærbæk.

Lærer Kristensen stod for morgensangen, som startede hver skoledag. I rækker stillede vi op klassevis i skolegården, og blev ført ind i forhallen. Her sang vi først en morgensalme. Dernæst læstes Fadervor. Og til afslutning en fædrelandssang eller årstidssang. Jeg vil påstå, at alle, der dengang forlod Stubbæk skole, medbragte et alsidigt udvalg af danske salmer og sange i bagagen.

Også fru Kristensen havde jeg, til regning.

Jeg beholdt siden hen forbindelsen til førstelærerparret. De har fulgt mig og min færden ud i livet og verden. Dén trofasthed var der ved mange af denne generations lærere: de gemte eleverne i et omsorgsforhold.

Lærer Andersen var klasselærer. Vi havde lærer Andersen til dansk. Han gjorde os fortrolige med bogstavernes snørklede og svære verden. Med lærer Andersen tyggede vi os igennem den første læsebog *Musebogen*, om *Åse* og *Nis* og deres muntre liv blandt simple staveord. Han lærte os remsen *den der skriver d i gjor(d)t, han skal have enden smurt*. Han udvalgte bøger til højt-læsning, som jeg desværre aldrig fandt særlig spændende. Men med ham kom vi igennem udsagnsord og tillægsord og diktater og genfortællinger og forvandlede umærkeligt fra små analfabeter til at nyde frugterne af kundskabens træ. Det var en åbenbaring, dengang de mærkelige tegn på butikkerne første gang blev til stavelser og ord, og da aviser og blade blev interessante for andet end billedernes skyld. Alfabetiseringens vigtige proces gennemlevede vi sammen med lærer Andersen. Det placerer ham for altid i en særlig kategori.

Lærer Andersen fulgte os skoleåret og skoleårene. Han var rar og jævn og ligetil, og vi talte hans forsvar i enhver sammenhæng – han var jo vores lærer. Og derfor var det kun naturligt, at han var med, da klassen mødtes i 1990.

Drengene havde også lærer Andersen til gymnastik. Men det blev nu mest til idræt, og især fodbold. Hans ambition var at lære os at spille med den indvendige side af hovedet.

Vi havde en overgang klasselokale ud mod syd. Det gav undertiden ubehag, når vinden kom fra sydøst. Derude lå nemlig kød- og benmelsfabrikken, *æ kadave'*, ved hovedvejen ned mod grænsen. Bestyreren må have heddet Ebsen til efternavn. I hvert fald sagde vi *Ebsen fis'*, hver gang den ualmindelig skarpe og grimme stank af selvdøde dyr nåede op til Stubbæk. Så måtte vinduerne holdes lukkede, også i frikvartererne.

Jeg mindes aldrig at have kendt den stakkels Ebsen, som bar rundt på denne frygtelige stank. Derimod kendte vi Olga og Valdemar, som boede i en lejlighed nede på fabrikken. Olga var en munter og glad kone, som hjalp mor i præstegården. Man vænner sig til det, sagde hun engang med et stort smil. Det lød utroligt.

Også andet kunne forårsage afveksling ind i en søvngig time gennem det åbentstående vindue. For eksempel hvis brandsirenen lød, eller en ambulance kom forbi med fuld udrykning. Det skete engang, og vi anede drama og stimlede til vinduet for at kigge. Indtil lærer Andersen spurgte, om vi havde tænkt på, at det måske kunne være en ulykke hjemme hos os selv. Da blev vi tavse og tænkssomme.

Engang kom katastrofen og døden virkelig til sognet. En dreng, som havde gået på Stubbæk skole og nu gik på realafdelingen i Aabenraa, faldt en sommer livløs om under fodboldspil. Han kunne ikke reddes. Hjemme i sognet bredte sorgen sig. På den store flagstang midt i skolegården gik flaget på halv, hvad den ellers kun gjorde 9. april. Vi kendte ham jo alle, og det var totalt uforståeligt, at vi aldrig mere skulle se denne dreng. Far begravede ham på Ensted kirkegård. Den store alvor havde kastet en skygge ind over det sorgløse drengeliv. Vi blev mindet om, at det ikke kun var gamle mennesker, der kunne dø. En overgang tænkte jeg meget på døden, og frygtede at ethvert lille sygdomstegn var noget alvorligt.

Og som om det ikke var nok, kunne jeg i *Hejmdal* læse foruroligende ting om oprustning og fare for atomkrig mellem Sovjetblokken og Vesten. Tænk hvis der kom ufred i Danmark. Jeg bad i aftenbønnen om, at vi måtte undgå krig.

Frikvartererne havde deres eget liv. Her rådede en anden lov og hakkeorden end inde i timerne. Når klokken ringede ud, og man havde fået lov til at forlade lokalet, stormede vilde skarer ud i skolegården som kåde kreaturer, der slippes på forårsgræs. For nogle var frikvartererne det bedste ved skolen. For andre var de en plage. Der skete i skolegården mangt og meget, som gårdvagten aldrig bemærkede, eller aldrig lod sig mærke med, at han eller hun vidste.

Drengene havde for eksempel engang en leg, der gik ud på at finde et offer at kastrere. Det kunne være ret tilfældigt, hvem der blev foreslået. Men hvis det bare var en anden end én selv, var man hurtig til at give sit besyv med. Derefter gik den vilde jagt på det uskyldige offer, som blev fanget og overmandet. Selve kastreringen gik ud på at trække bukserne ned og hive tissemanden frem. Dette skete under skrig og hyl. Mere skete der ikke. Og øjeblikket efter gik jagten på et andet offer.

Jeg selv blev aldrig kastreret. Jeg holdt mig gerne forsigtigt i

baggrunden, når den slags voldsomme ting foregik. De, der var mest i farezonen, var de mest aktive i legen.

Men en anden gang kom jeg i centrum med vidtrækkende følger. En ældre og stærk kammerat holdt mine hænder på ryggen, og stødte mig ind mod en mur med ansigtet forrest. Derved knækkede to fortænder i overmund. Han gjorde det i kådhed, men lige stor var skaden. Med tungen mærkedes de skarpe kanter. Jeg begyndte at løbe hjemad, men blev indhentet af drengen, der var ked af det. Han havde i afmagt taget en hel krone frem af sin pung og rakte den imod mig. Det var fint gjort af ham. Men selvfølgelig skæppede det mere, da hans forsikringselskab måtte åbne pungen.

Jeg har siden døjet utallige tandlægebesøg og mange efterfølgende udgifter på grund af disse to tænder. Vores private tandlæge boede i Gråsten og hed fru Vinten. Jeg så aldrig dette menneske smile. Jeg tror, hun var kronisk trist over alle de dårlige tænder, der fyldte hendes hverdage fra morgen til aften. Og *min* mund gjorde i hvert fald ikke humøret bedre. Begrebet *nul huller* kender jeg kun af omtale.

Var skoletandlæge endnu ukendt dengang, gjaldt det samme ikke skolelægen. Med mellemrum fik vi besked på at møde i rent undertøj til undersøgelse, medbringende en lille urinprøve. Ikke desto mindre mødte hver gang nogle op med en literflaske fyldt til randen med tis. Den havde så stået og skvulpet godt i skoletasken, og nogle gange må det være løbet ud. For jeg overtog et par gange brugte skolebøger, som stank frygteligt af tis.

Vi var dog generelt sunde. Kun ganske få var overvægtige. Dagene rummede masser af fysisk aktivitet. Vi spiste naturligvis bolcher og flødekarameller og sukermadder, men kendte slet ikke til nutidens udbud af slik og søde læskedrikke og chips. Lommepengene rakte heller ikke til noget stort forbrug. Og rygning og øller hørte uden diskussion en senere alder til.

Netop i 1950'erne huserede børnelammelsesepidemier. I min generation blev forholdsvis mange ramt. Men epidemierne gik mig bekendt udenom Ensted sogn.

Midt på dagen lå det lange spisefrikvarter. Alle spiste udenfor. Var det regn og koldt, var der mulighed for at stå i læ under halvtaget i skolegården, mens man frysede og trippende pakke smørrebrødspapiret op ind til ostemadderne og æggemadderne og leverpostej, og drak den kvarte liter mælk, som blev

leveret gennem en mælkeordning. Andre foretrak at spise på lokummet, hvor der var lidt lunt, men til gengæld stank af lort og især pis. Jeg foretrak den friske luft udenfor, men havde i øvrigt ikke længere, end at jeg kunne tage cyklen og suse hjem og spise i køkkenet. Dér stod den varme mad frisklavet, eller den blev opbevaret i hækassen, pakket ned i en pude for at holde på varmen.

Over 6000 skoletimer blev det til gennem de syv år. Hvad er blevet tilbage af den endeløse række af minutter og timer og dage – udover hvad man lærte af lyst og ved terperi?

Små og tilfældige glimt. Ligegyldige episoder. Men ikke kun det. Samtidig dukker ud af det grå mørke en lille dreng frem, og den lille dreng er mig. Og der dukker navne op, og ansigter og

Konfirmandholdet foråret 1962

Undervisningen foregik i præstegårdens konfirmandstue, og startede altid med morgensang, som mor og den unge tjenestepige og vi smådrenge deltog i. Mor spillede til på et lille pedalorgel.

Kort før konfirmationen blev hele holdet opstillet til fotografering i præstegårdens gårdsplads.

Jeg står i næstøverste række som nummer to fra venstre.

kroppe og lugte. Og stemmer og stemninger. Og Helge dukker op i tre minutter og medbringer endnu flere glimt.

Man var meget lille, og lærerne var store og skolen var stor. Umærkeligt gik tiden. Og lærerne blev mindre og skolen blev mindre, og en dag var de syv år forbi, og heldigvis for det!

Men en stor arv bar man med. Og en taknemmelighed, trods alt.

Kunne man blot få lov at genopleve en enkelt af disse grå dage!

Jul

Ved siden af fødselsdagen var juleaften den anden store fest, man kunne glæde sig til i årets løb.

Første bud om den forestående jul kom, når lærer Andersen i en skoletime uddelte bestillingslisten til årets julebøger og hefter fra *Grønvald-Fynbos Forlag*. Priserne varierede i 1958 fra 1 krone og 75 øre for den billigste og op til 4 kroner og 50 øre for den dyreste. Jeg selv fik lov at sætte kryds ved *Historiebogen*, *Børnenes Julebog*, som var en indbunden sag på halvanden hundrede sider med omkring 15 små historier i spændingsgenren og en påmindelse om, at ærlighed og hjælpsomhed og pligttrøskab og udholdenhed lønner sig i sidste ende. En dag hen i december kom lærer Andersen bærende med den høje stak af nyduftende læsestof, som de efterfølgende dage slugtes ved julelampens skær hjemme i privaten.

Mor bandt selv adventskransen. Der hørte til præstegården et stykke skov med blandet bevoksning i bakkerne mellem Stubbæk og Styrtom. Der tog vi alle ud kort før advent og hentede stedsegrønt og mos og kristtorn til kransen og dekorationerne. Engang var der faldet sne, og brugsuddeler Busted var med, og trak slæden med mig og min lillebror bagpå. Jeg lærte ved den lejlighed noget, der var totalt nyt: at der fandtes flødekarامل-træer. Brugsuddeleren kunne plukke flødekarاملer direkte fra grenene. Og karamellerne var netop af den gode slags, jeg selv kendte fra Brugsen. Han havde en evne til at spotte træerne på afstand. Jeg selv stirrede så øjnene var ved at trille ud af hovedet. Men hver gang jeg mente at øjne en karamel på en gren, var det kun et krøllet, brunt blad. Senere viste han, hvordan der også groede pengetræer. Specielt femører og tiører kunne plukkes af den, der havde øjne at se med. I lang tid beundrede jeg brugsuddeleren for hans fantastiske evner.

Til december blev julekalenderne fundet frem og hængt op. Hvert år øgedes beholdningen med en helt ny. Men ellers blev de gamle kalendere genbrugt fra år til år. Mor pakkede dem efter juletid væk sammen med det øvrige julestads. Og gensynsglæden var stor.

Særlig én kalender stod hjertet nær. Det var den mindste af

Juleudstilling i Storegade

Ramshered og Storegade blev først gågade, efter at jeg havde forladt landsdelen. Men billedet giver et fint indtryk af julehandel og decemberstemning midt i Aabenraa. For en dreng, som kom ind lige fra det mørke Stubbæk, var det stort og eventyrligt at sluge guirlanderne og alle lysene og vinduerne og de travle mennesker. Som regel var vi også på juleindkøbstur til Flensborg for at handle marzipan og mandler og rødvin. Det var mindst lige så spændende. Foto i Institut for Sønderjysk lokalhistorie.

dem alle. Men hvor var den eventyrlig! I et vinterligt landskab med den nydeligste sne pudret udover marker og træer og i baggrunden et lille bondehus med røg op fra skorstenen, og under nattehimlen med de glimtende stjerner hvoraf én lyste særlig klart, dér kiggede man i den tyste stilhed direkte ind i en stald med halvtag til Josef og Maria og det lille Jesusbarn, omgivet af dyr og engle. Og sølvglimmer var drysset ud over sceneriet.

I årevis stod dét for den indre skærm, når juleevangeliet blev læst op.

I december oprandt store juleudstillingsdag, hvor vi tog til Aabenraa i den hvide Opel Olympia. Butikkerne lå i rad og række under granguirlanderne i Storegade og bød glade kunder indendøre. Vi handlede altid bestemte steder. Hos Bukse-Jakob-

sen købtes det tøj, som mor ikke selv syede eller fik skræddersyet hos hjemmesyersken i Lundsbjerg. Drejede det sig om årets bognyheder, var det Bo Bojesens velforsynede butik. Potter og pander og isenkram handledes hos Lorenz Jessen med de mange bugnende baglokaler. Kunsthåndværk købte mor i Julie Finks lille fine butik. Den sønderjyske spegepølse var uovertruffen hos slagtermester Hilbig. Og når alle langt om længe var godt udmattede og mætte af indtryk efter den endeløse traven omkring, var det tradition at synke sammen ved et bord i den julepyntede Thaysens Café, og få serveret den fineste konditor-kage udpeget fra butikken foran, og med en stor kop chokolade til med flødeskum.

En aften i Aabenraa tæt ind under jul, hvor mor sad ved rattet og jeg ved siden af, smadrede en taxi ind i siden af vores bil i en af de smalle gyder ned mod havnen. Der skete kun materiel skade, men mange folk stimlede sammen og gloede og gjorde sig kloge, taximanden skældte ud, og mor græd og var bleg. Politiet kom, og vi blev bedt om at følge med hen på stationen. Det var en stor rød murstenskolos, og bagved lå arresten. Jeg havde tit stået udenfor og kigget over den høje mur ind på tremmevinduerne og gysed ved tanken om at være spærret inde sådan et sted. Politimanden, som skulle skrive rapporten, var venlig. Og der var selvfølgelig ingen fare for, at vi blev buret inde. Mor fik vistnok senere en bøde. Men dén jul var ikke helt så sorgløs som ellers. Man blev mindet om, at ulykken altid lurede, og på et sekund kunne forvandle det lyse til noget mørkt. Lykken og altings gode skæbne var ingen selvfølge.

Sådan lærte man også en anden juleaften. Vi var lige kommet hjem fra kirke, og det var den gode time i mørkningen, hvor alle glæder endnu ventede forude. Da lød med ét den uhyggelige og gennemtrængende hylen fra brandsirenen, som varslede ulykke et sted i sognet. Vi vidste, at mænd fra mange hjem nu måtte give møde ufortøvet. Næste dag hørtes det, at et hus vi kendte var brændt ned til grunden – selveste juleaften.

Juleaftensdag var i næsten alle henseender eventyrlig og dejlig. Dog med dén pestilens, at jeg og min bror gerne skulle sove mindst halvanden time for at være udhvilede til juleaftens program. Vi blev følgelig lagt i seng lige efter frokost med påbud om at blive der foreløbig og ikke forstyrre hinanden. Rullegardinet blev trukket for og døren lukket i. Jeg prøvede vitterligt at tvin-

ge øjnene sammen, men aldrig nogensinde lykkedes det at fremmane mindste trang til slummer. I hele årets løb var det dé par timer, vi allermindst var plagede af søvnighed. Det var derfor en befrielse, da vi blev lidt ældre, og påbudet om middagssøvn opløstes af sig selv.

Juleaften var kirken stuvende fuld. Feststemte folk kom til gudstjeneste i den begyndende skumring og tog derfra igen i det begyndende mørke. Dén aften var der trængsel og rift om parkeringspladser og bænkepladser. I dén henseende har intet ændret sig! Vi kom altid ret sent, for præsten *skulle* der jo være plads til, og vi andre fik os som regel skubbet ind et sted. Eller vi sad oppe i koret, hvor det dén ene aften var fuldt ud legalt at sidde. Og det var ikke det ringeste sted, for lige foran stod juletræerne med sølvglimmer og hvide lys, og der lugtede af gran. Det var som at være på teaterscenen midt under forestillingen. Sad man på knæfaldet, var der fint udsyn ned mod kendte og ukendte ansigter tilhørende folk, som mestendels aldrig kom i kirke. Men denne særlige aften udstrålede de en tilpashed over at være til stede, og der var mildhed i blikkene. Og trængselen og folkeligheden og lysene og det hele smeltede sammen til den særlige stemning af julehøjtid. Det vidste folk, det var jo derfor de kom! Og man kunne være nær ved at få gåsehud eller ligefrem knibe en tåre af ren og skær lykke, når orgelet tonede i med Grundtvigs *Det kimer nu til julefest*, og salmesangen i langsomt kirketempo satte sig tungt i bevægelse gennem de mange vers om *den høje gæst, som steg til lave hytter ned*. Og man kunne undre sig over dengang og idag, hvorfor sådan noget åbenbart kun lader sig gøre denne ene dag i hele det lange kirkeår.

Men julen var ikke kun kirkelig og kristelig, den var rummelig og tolerant. Den havde plads til både Gud og julemanden, og til Jesusbarnet og alle nisserne. Og alle parter trivedes fordrageligt side om side.

I mange år fik vi besøg af julemanden. Nogle gange havde han uheldigvis lige været ved døren, før vi nåede hjem fra kirke. Mormor, som altid blev tilbage og passede på anden og huset, når vi andre var til gudstjeneste, kunne berette om sælsomme puslerier ved hoveddøren. Men når hun kom derud, var der ingenting, undtagen nogle pakker med netop vores navne på. En detalje, der naturligvis ikke var uvæsentlig!

Andre gange kom julemanden lige midt i den gode aften, når

vi var samlede. Det skete specielt de år, hvor vi havde besøg af mors tante Gudrun fra Hornbæk. Men også hun var uheldig. For hun fik hver eneste juleaften et ildebefindende kort efter middagen og måtte gå ovenpå for at lægge sig lidt på sengen. Og præcis mens hun var væk, kom den rare gamle julemand og ringede på med sin sæk med dejlige gaver. Jeg foreslog engang, om jeg ikke skulle gå op og hente tante Gudrun, så hun dog kunne få denne oplevelse med. Men mor forsikrede, at tante Gudrun ikke ville forstyrres. Og kort efter fik hun det bedre, og kom ned i stuen igen, og kunne så høre om, hvad hun var gået glip af.

Hvornår troen på julemanden hørte op, er svær at sige. Overgangen var vel glidende. Men pludselig var det flovt. Måske var det kammeraterne, som pillede julemanden fra hinanden, så han langsomt mistede sin overnaturlige aura. Måske var det en snigende tvivl inde i én selv. I hvert fald var det sådan, at ved juletræsfesten i forsamlingshuset mindede julemanden alt for meget om vores nabo Jens Kjær, som bare havde klædt sig ud i kostume og fyldt sækken med poser fra købmanden.

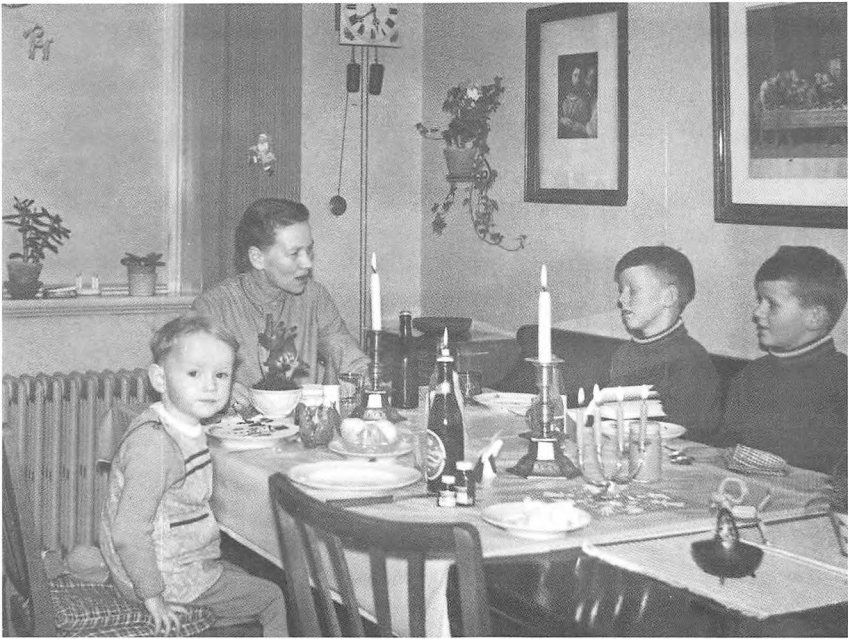
Men ikke desto mindre blev julemanden ved med at høre til julens univers, også for den lidt ældre dreng. Det var helt utænkeligt at skulle undvære den rare mand og hans røde farve.

Juletræet åbenbarede sig i al sin strålende glans juleaften. Det var pyntet med kunstfærdige engle, skåret ud i karton af far, og rundt om hang de sædvanlige hjemmegjorte kræmmerhuse og hjerter og hvide stjerner. Der var et par trompeter af samme skrøbelige materiale som de kulørte kugler. Samt et par trommer til ære for *Peter*, der i sangen *har den gren så kær, hvorpå trommen hænger*. Og der var glimmer og dannebrogsglag ikke at forglemme.

Da jeg senere selv stiftede hjem, opstod der næsten en ægte-skabelig krise på grund af uenighed om juletræets udseende. To juletræskulturer stødte sammen, så det slog gnister. I min kones familie brugte man ikke glimmer og dannebrog. Jeg kæmpede i årevis for retten til glimmer og dannebrogsglag på juletræet, men tabte.

Så enhver, der tror, at juletræ og pynt er en latterlig og harm-løs sag, bliver klogere. Det er en hjertesag.

Efter juleaften fulgte juledage med opslugthed af gaver og gæsteri. Men snart rettede fokus sig mod næste højdepunkt, nytåret, som var et slags julens andendagsgilde. I købmand

Nytårsaften 1958

Klokken viser 20 minutter i seks, men billedet er kun til ære for fotografen! Ritualer bød, at vi først satte os til bords og spiste efter kong Frederik den 9.s nytårstale. Nytårsmenuen var alle årene helt fast: kogt torsk med sennepssovs. Senere fulgte timer med knald og endnu mere konfekt og juletræ. Overordnet havde mor og far holdningen, at nytårsaften var højtidelig. Det var jo et gammelt år, der rindede ud, og et nyt, der lå foran. Derfor skulle vi alle være samlede, når rådhusklokken slog 12.

Hamers butik blev juletræspynten udskiftet med krudt og knald. Der var alt fra små uskyldige knaldperler til kæmpe kanonslag. Raketter og andet lavtlydsfyrværkeri fandtes ikke i nævneværdigt omfang. Det handlede om noget, der kunne sige *bang*. Nytåret skulle *skydes* ind – uden hensyn til byens stakkels hunde, som hylede og gemte sig væk og havde en frygtelig aften.

For nogle er nytårsaften vild og løssluppen, for andre er den højtidelig. Hos os var den det sidste. Den startede med kong Frederik den 9.s nytårstale. Derefter bød mor til bords, vi fik altid kogt torsk med sennepssovs. Foran mors og fars tallerken stod en øl. Rundt om i nabolaget stod menuen på grønlangkål med kålpølser, og øl og snaps.

Efter spisningen blev juletræet tændt og sangene sunget endnu en gang. Børn fra landsbyen kom forbi og skød nytåret ind, og vi sluttede os til deres selskab.

Senere på aftenen var det tradition, at også de voksne gik på nabovisit. Der blev nogle steder budt på æbleskiver med svesker indeni, og der skåledes godt nytår i kaffepuncher og toddyer.

Hen mod midnat tog skyderiet til i omfang. Høje drøn lød fra alle sider. Nu var det ikke længere kun børn, nu tog de voksne fat med det tungere skyts. I præstegården blev vi inden døre og samledes foran radioen for at være til stede, når rådhusuret i København slog 12 og årsskiftet var en realitet. Og bagefter sang radiokoret nationalsangen og *Vær velkommen, Herrens år*.

Hermed var præstegårdens nytårsaften tæt ved at være forbi. Næste morgen skulle far og mor være friske til gudstjenesten. Men rundt i sognet og natten fortsatte knaldene og den højroste-festivitas mange timer endnu.

Dengang der rigtig var sne!

Godt røde i kinderne hviles ud efter veludført snehulearbejde i en ordentlig drive i præstegårdens gårdsplads. De tilisede vinduer vidner om, at det var klingrende frost. Lige overfor præstegården lå tilmed landsbyens kælkebakke, og på storedammen og lilledammen kunne løbes på skøjter. Kort sagt et rigt udvalg af vinterherligheder for en rask dreng.

Henad mod nytårmorgen kunne det ske, at et par kæmpe drøn flængede luften, så vinduer klirrede i husene og mennesker forstyrredes brutalt i deres senge. Det var *Thomas Dynamit*, som trådte i karakter. Thomas Dynamit var normalt en forsagt og tynd mand, som gik rundt med sort kasket og passede sig selv. Tilnavnet *Dynamit* skyldtes, at han arbejdede i grusgravene og sprængte store sten i stykker med høje brag. Og nytårsnat følte han åbenbart en stor trang til at gøre opmærksom på sig selv og de kræfter, han rådede over. Nu skulle det nye år fandengaleme skydes ind, så det battede noget, og det var ikke det rene pjat, forstod man. Næste gang man mødte ham på gaden, var det med en blanding af beundring og respekt, at man så til hans side.

Teløk

En drengefødselsdag har en særlig glans, uanset det regner. Dagen rummer en mild regn af fordele. Ikke alene bliver man fejret, men man er også fredet for at bestille noget, og får sine livretter. I det mindste ideelt set.

I præstegårdskvarteret i Stubbæk sidst i 1950'erne var en drengefødselsdag skåret omtrent ud fra følgende skabelon:

Fødselaren var i centrum fra morgenstunden. Hos os i præstegården hejste far flaget, og mor dækkede et festligt morgenbord med blomster rundt om tallerkenen. Gaver lå klar til at blive

*Og når han hjem fra skole går,
Hurra! Hurra! Hurra!
så skal han hjem og holde fest,
og hvem der kommer med som gæst,
får dejlig chokolade med kager til.*

pakket op. En af dem kom helt fast fra Lizzy, vores trofaste gamle tjenestepige fra Grindsted, som arbejdede på Lego og sendte Lego-ting. Tit var også mormor og morfar kommet rejsende fra Vestjylland.

Fejringen fortsatte i skolen, med at der blev sunget fødselsdagssang, og læreren læste en historie, eller der blev på anden måde afvejet lidt fra den daglige rutine.

Men først efter skoletid begyndte den egentlige fejring, som man havde set frem til, og den varede eftermiddagen ud. Snart kom de inviterede gæster, nabodrenge og udvalgte kammerater fra skolen: *Johan, Dasan, Busse, Helge, Arne Dyddendé, Jø'n å Paul Slawte', Jekke*, med flere. Ingen piger. Gæsterne indfandt sig nyvaskede og nyfriserede og med instrukser hjemmefra om at bukke pænt og huske at sige tak for kage. Førstelærer Kristensens børn kom altid i skinnende hvide skjorter. Det blev de nu sjældent ved med at være ret længe! Alene indtagelsen af den røde sodavand og den brune kakao var et nåleøje at komme igennem uden uheld.

Første vigtige punkt var gaven. Den blev afleveret med et *teløk'* og eventuelt en fremstrakt hånd i dagens anledning. Gaven kunne være et indpakket stykke legetøj eller en foldekniv eller noget andet, man havde ønsket. Men mere og mere gik det over til at være penge. Og taksten var i mange år én krone. Det var på den ene side ikke så spændende, indpakningsmulighederne begrænsede, glæden ved at pakke op til at overse. På den anden side var det heller ikke dårligt med klingende mønt. Bare var der problemet, at penge let kom til at fungere som en form for entré. Engang havde *Jekke* været så uheldig at glemme kronen hjemme. Det var til *Paul Slawte's* fødselsdag, og der var ingen nåde. Omgående blev *Jekke* sendt hjem igen med besked om først at vise sig, når pengene var skaffet. Omvendt huskes en episode, hvor en dreng hen mod slutningen krævede pengene tilbagebetalt, fordi det var den mest ringe fødselsdag, han nogensinde havde været med til. Dét fik han dog at vide, at han godt kunne glemme alt om! Det var i øvrigt også for sent at klage! Den slags episoder løftede ikke ligefrem stemningen.

Det næste var, at der blev budt til bords og gode ting som wienbrød og negerkys og lagkage kom på tallerkenen. Hjemme hos os var der kikskage. Ikke én eneste drengefødselsdag uden mors chokoladebrune kikskage.

I præstegården var både mor og far med ved bordet noget af tiden, og vi sang fødselsdagsange. Far kunne én med trompeter og violiner og fløjter. For hvert vers blev udvidet med endnu et instrument. Og alle ved bordet skulle agere musikere til de forskellige instrumenter og huske den rigtige rækkefølge. Det kunne blive et ganske broget orkester. Sangen selv blev derved til en slags harmonika, der kunne trækkes langt ud. I andre hjem blev der ikke sunget og de voksne var mindre synlige. Det sidste havde betydning for støjniveauet.

Oppe hos *Jø'n å Paul Slawte'* plejede det at gå livligt til. De boede lige ovenfor præstegårdsbakken, og hed sådan, fordi deres far var slagter. Det store scoop var pølseorgiet lige inden, vi skulle hjem. Der var bayerske pølser i rå mængder, og vi måtte spise, til vi revnede. Engang endte det i regulært pøslerslagsmål, hvor pølser og ketchup og sennep bogstaveligt talt røg gennem luften, indtil slagterkonen viste sig i døren – bred og stram i masken – og fik det stoppet. En anden gang havde nogle af os taget lovlig meget op på tallerkenen. Vi var nærmest gået i stå, maden sad op i halsen, indtil slagterkonen kom og sagde, at de, der levnede, skulle blive og sove hos hende om natten. Dét satte gang i processen igen.

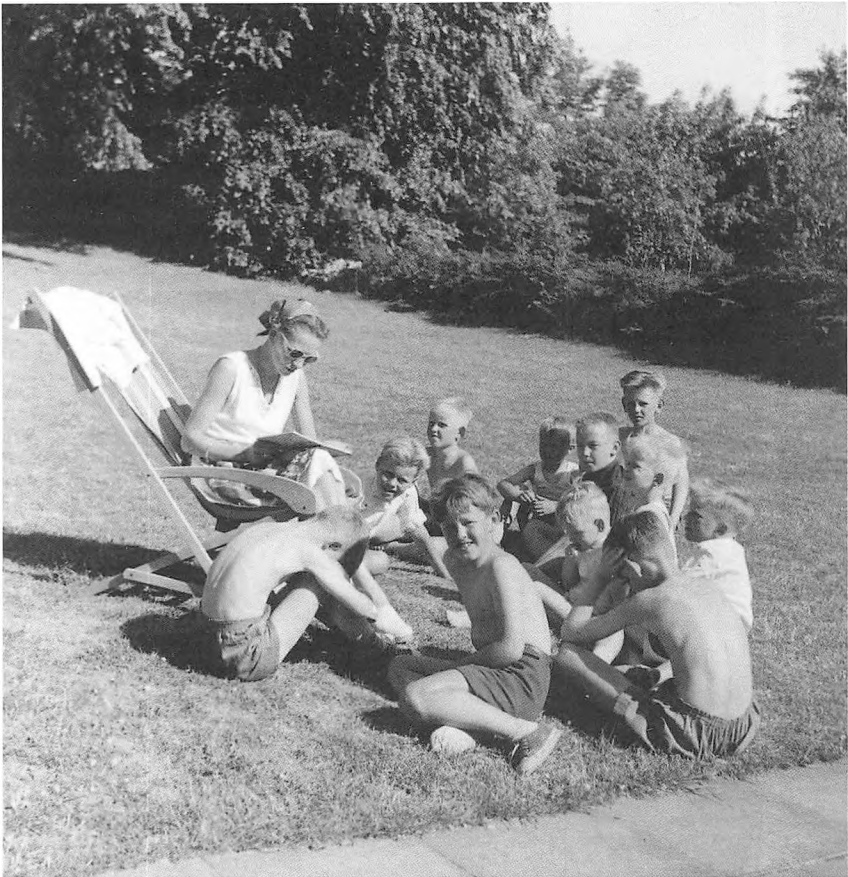
Men vi kom hellere end gerne til disse fødselsdage hos slagterens.

Efter kagerne kom næste punkt, som foregik udendørs, så vidt muligt. Værtsfamilien havde brug for et pusterum, og de unge mennesker havde brug for at komme ud og løbe vildskab af sig.

I præstegården var der rige muligheder med buskadser og høje træer og udhuse. Og dejlige store plæner bød sig til.

Far havde et ærligt legehjerte og deltog sommetider med bidrag fra sin egen drengetid. En af dem gik ud på at slå en urtekrukke i stykker med en kroketskølle. Det var i sig selv lidt spændende, hvornår havde man ellers chancen for at smadre lertøj helt legalt og under klapsalver! Den udvalgte startede med at orientere sig om, hvor krukken stod. Dernæst fik han bind for øjnene og blev drejet nogle gange rundt. Så skulle han tage nogle skridt og slå med køllen, hvor han mente, den stod. Ramtes plet, var der gevinst. Men lettest blev der slået gevaldige huller i luften.

Eller vi legede hund efter harer, eller forskellige former for handicap-tik, eller noget hvor cykler indgik.

Mor læser højt til drengefødselsdag

Alle drengefødselsdage i præstegården faldt om sommeren. Derfor var vi udendørs det meste af tiden og kunne boltre os i den store have. Først skulle den værste vildskab løbes af kroppen. Når det var sket, var stemningen moden til at mor kunne sætte sig midt i kredsen og læse en historie, mens der blev lyttet intenst. Også far legede med os – ikke af sur pligt, men fordi han havde et legehjerte.

Fodbold var og blev dog nummer ét. Og dét var perfekt for de af os, der var gode til fodbold. De, der ikke var, blev ikke spurgt. Der var også mindreårige med, som nærmest stod i vejen og måtte finde sig i at blive tromlet af de store. Deres eneste trøst var, at de engang selv blev store. I billedalbummet er der et par fødselsdage, hvor mor er kommet med kameraet lige midt i fod-

boldkampen, og vi står svedige og varme, og på spring til at fortsætte sekundet efter.

Oppe hos slagterens var der ingen græsplæne af betydning, og dermed ingen fodbold. Men hvad betød det, når opfindsomheden var stor, mulighederne mange, og fordringerne små. Vi legede bare *dåus* i stedet for ude på grusvejen, hvor der sjældent kom bil. Eneste nødvendige effekt var en bulet konservesdåse. En dreng blev udpeget til at *å stå o æ dåus*, som vi kaldte det. Han skulle allerførst lukke øjnene og tælle til hundrede med høj røst, mens de andre gemte sig. Ve ham, hvis han snød, hvad han selvfølgelig prøvede på, og under alle omstændigheder blev beskyldt for! Ved *hunne* skulle han begynde at lede efter de andre, og blev nødt til at bevæge sig omkring i en større og større radius. Men ikke længere end at han lynhurtigt kunne styrte tilbage og være først til at træde på dåsen og sige *jen-to-træj-dåus for Jekke om bach æ hau'lâch*. Hvorefter den opdagede var ude af legen, med mindre han blev befriet! Det var nemlig risikoen ved at fjerne sig for langt væk fra dåsen: én kunne pludselig dukke frem fra sit gemmested og drøne hen og sparke dåsen langt væk. Så var alle dåsefangerne frie, og det hele måtte starte forfra!

De færreste fødselsdage forløb uden dramaer i en eller anden form.

Det kunne være blodet, som løb i stridende strømme fra et sår på knæet, fordi én var faldet, og nu kom grædende ind og havde brug for plaster og et trøstende ord. Eller der var kommet en ordentlig bule i panden, fordi hovedet var knaldet imod noget hårdt, så det sortnede i et væld af stjerner, og bulen voksede, og hovedet blev asymmetrisk, og en kold ske måtte presses mod bulen. Eller bukserne var revet eller skjorten flænget i legens hede, og hvad ville der ikke ske, når drengen kom hjem med ødelagt tøj.

Eller der opstod skænderier eller ligefrem slagsmål, og luften var tyk af svovlende eder og forbandelser. Og de, som ikke kunne klare sig, truede med at deres far eller storebror nok skulle komme og sætte tingene på plads. Og de ku' bare vente sig!

Den yderste sanktion, som en fødselar kunne gribe til i sin enorme éndagsmagt, var at jage en gæst hjem. Det var en trussel, som blev luftet adskillige gange i løbet af en eftermiddag, men kun sjældent effektueret. Det indebar nemlig problemer efterfølgende. Moderen ville finde ud af, at en dreng manglede, når der

skulle siges farvel, og kræve én til regnskab for, hvad der var sket. Og dét kunne være svært at forklare overbevisende. Og det var måske heller ikke så rart at tænke på at møde den anden drengs far næste dag på vejen. Man kunne hurtigt blive den lille.

Desuden var der noget, der hed gengæld. Man kunne risikere selv at blive smidt hjem, når den anden engang havde fødselsdag. Der var alt i alt flere ting, det var klogt at tænke på.

Når der var spist is og sagt farvel, sivede dagen lige så stille ud. Alt det intense var overstået, og der foregik ikke så meget mere. Men så var der jo stadig gaverne at lune sig ved. Det gjaldt også dét år, jeg fik den første drengcykel, som godt nok var brugt, men dog en rigtig cykel.

Om den husker jeg mest, at jeg engang ind under aften kom cyklende hjemad grusvejen oppe fra byen. Nede ved slagteren holdt en politibil, og en betjent stod og snakkede med slagteren. Jeg tænkte: nu gælder det om at køre fuldstændig korrekt. For var der nogen, så godt som alle drenge havde respekt for, var det politiet. Personligt satte jeg dem i forbindelse med de uhyggelige tremmer, som man kunne se i arrestbygningen bag politigården i Aabenraa. Jeg sad derfor stiv og rank i sadlen og ønskede bare at komme hurtigt forbi den farlige mand forude. Men der var noget, jeg havde fuldstændigt glemt.

Derfor blev det mit livs første møde med ordensmagten. Betjenten stillede sig ud på vejen og holdt fat i mit styr og så mig i øjnene og spurgte strengt, hvorfor jeg ikke kørte med lys, og at det skulle man! Jeg fik lov til at trække hjem, men var rystet i flere dage efter.

Til jul samme år fik jeg en rigtig lygte med dynamo, som blev installeret hos cykelsmeden, som hed Fidder.

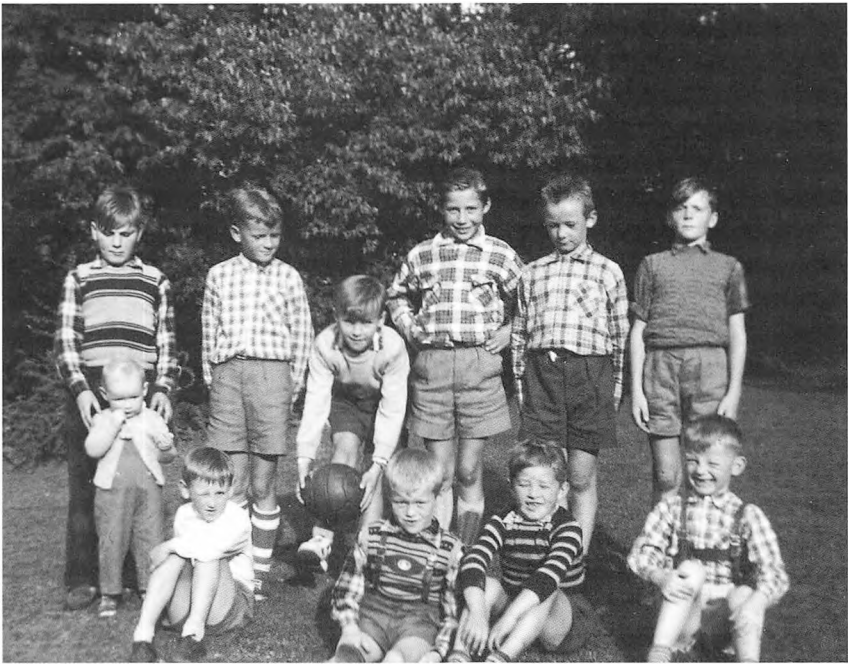
Pele og Harald

Den eneste sport, der for alvor talte i min drengetid, var *fu'bul'*. Vel spillede håndbold og badminton og dyrkedes atletik, og vel kendtes til cykelløb og boksning og svømning og gymnastik. Men fodbold var og blev sporten, som langt overgik de andre i betydning.

Jeg fik min første rigtige læderfodbold til 7 års fødselsdagen. To dage forinden havde min yngste lillebror Ole set dagens lys, derfor huskes specielt denne fødselsdag. Og selvfølgelig var jeg glad for min lillebror, men jeg var bestemt ikke mindre glad for fodbolden. Den var brun og lugtede af læder. Den var håndsyet med en slange indeni, som skulle pumpes med en håndpumpe. Derefter skulle den bindes med lædersnøre. Resultatet blev en bold, som i ingen henseender levede op til moderne standarder. Det værste var, at den var umulig at få ordentlig rund. Den var ligeså ujævn som de plæner vi spillede på, og foretog løjerlige opspring. Blev den våd, sugede den vand og blev tung som en sæk. At få sådan en klam klump sparket direkte op i skridtet eller ind på det bare lår var ingen spøg. Men pyt! En rigtig fodbold var og blev det, og jeg var den lykkelige ejer og soledede mig i prestigen, der fulgte.

Kort efter fik jeg de første fodboldstøvler. De var om muligt endnu længere fra moderne standarder. Også de var af læder, men ikke af den smidige og bløde type, som kendetegner nutidens fodboldstøvler. Fejlen var, at de havde for meget med støvler at gøre, og for lidt med fodbold. Desuden var de alt for lange, tærne nåede slet ikke ud i nærheden af støvlesnuderne. Man følte sig handicappet med disse stiverikker på. Lidt ligesom, hvis en gymnast skal lave opvisning i jakkesæt. De var desuden farlige for modstanderne, når et søm stak ud fra dupperne under bunden. Bedst følte det at spille i gummisko, hvor fødderne havde nærkontakt med bolden og kunne kæle for læderet og lave raffinerede spark og skruninger. Men var der rigtig fodboldkamp mod et udenbys hold, var der ingen vej udenom støvlerne. Og om ikke andet *lignede* man en rigtig fodboldspiller.

Fodbold blev spillet ved enhver lejlighed. I gymnastiktimerne gav lærer Andersen lov til at klæde om til fodbold, så snart vej-

Fu'bul'

Fra min 10 års fødselsdag. Fodbold var obligatorisk, uanset man elskede den runde bold eller ej.

Stående fra venstre: Arne med lillebror Ole, jeg selv, Dasan, Johan, Jø'n og Busse. Siddende: Jekke, Hans Kristian, Paul, Sven.

ret tillod. Og i frikvartererne fortsatte dysterne i skolegården med en tennisbold eller tøjbold, eller hvad der lod sig sparke til. Efter skoletid var der hjemmets græsplæne, eller gårdspladsen. Eller man cyklede til træning om aftenen henne på sportspladsen. Og indimellem fik den mindste sten på vejen et ordentligt los mod et imaginært mål.

Var det vinter, spillede jeg og min bror indendørs i stueetagens lange gang i præstegården. I hver ende var en dør, som fungerede som mål. Væggene fungerede som bande. Egentlig var det forbudt på grund af spejl og lamper og støv og larm, og en gang smadrede jeg en vase. Derfor blev kampene henlagt til tider, hvor vi var alene hjemme! Alligevel kunne mors følsomme instinkt bagefter registrere, at ulovligheder havde fundet sted.

Det er svært at sige, hvad der gav fodbold dén aura af fortryllelse og besættelse, der gjorde, at jeg og mine kammerater hele tiden drømte og fantaserede om fodbold. Måske det er en verden, der slet ikke er tilgængelig for alle, især skabninger af hun-køn – sammen med enkelte underlige eksemplarer af hankøn. Måske fodboldgalskab heller slet ikke er til at forklare, fordi den ikke har med fornuft at gøre, men med fascination og lidenskab. Der knytter sig drenge- og mandehørm til fodbold. Der hører sure sokker og klumre omklædningsrum til. Og sjofle vittigheder. Men én gang grebet af fortryllelsen, er man bundet livslangt, og glemmer aldrig den intense stemning omkring en kamp, den vidunderlige duft af nyslået græs, den indbydende plæne med de afkridtede linier, synet af et fodboldmål, og den fantastiske betagelse, når et gennemført angreb resulterer i, at bolden bankes i netmaskerne. Og man går urimeligt og barnligt grassat i jubel, fordi det er det rigtige hold, som scorer.

Fodbold fyldte ganske enkelt utroligt meget. Naturligvis fyldte også skolen meget. Men skolen var pligt. Fodbold var henrykkelse og lyst.

Nu havde vi ingen store hold i Sønderjylland. De nærmeste storhold fandtes i Esbjerg og Vejle. Og aldrig kom det på tale at køre den lange vej til storkamp for at se fodbold og opleve stemningen, endside landskamp i København. Selvom også far var bidt, om end mindre alvorligt.

Til gengæld *hørte* vi landskamp, i radioen. Jeg stammer fra generationen, der er vokset op med Gunnar Nu's stemme i æteren. Den var som skabt til sport. Han var formidabel som stemningsskaber, og med ham som formidler bølgede kampen frem og tilbage, og spillerne *stormede frem på banen og vendte sig om og så op og fandt hinanden* og var i det hele taget sympatiske, hvis de var rød-hvide. Og man så det hele lyslevende for sig. Der var intensitet og nærvær omkring dramaet. Heltene bar navne som Jørgen Olesen og Hans Christian Nielsen og Henning Enoksen og Tommy Troelsen og Henry From.

Man kunne gå i dagevis og lade op og glæde sig til søndagens landskamp. Og når dagen oprandt, var radioerne tændte i det ganske land. Engang spillede de mod et miniputland, som hed Curacao. Ingen i Stubbæk og omegn havde nogensinde hørt om et land med dét navn. Og spillerne var da også negre og kom fra en lille ø helt ovre ved Amerika, fortalte Gunnar Nu. Og han for-

talte, at de så ud til at fryse her oppe i det kolde nord. Det skulle være til Danmarks fordel, lød den skarpe analyse. Og Danmark vandt selvfølgelig, og det var godt at varme sig ved nogle sejre. Andre gange var modstanderne mere seriøse, og så var det sværere. Var modstanderen Sverige, var der en helt særlig intensitet omkring kampen. Ingen ville vi hellere slå, end netop Sverige. Desværre tabte Danmark som regel. Men hver gang levede håbet om overraskelsen.

Landskampene var venskabskampe. Det var æren og nationalstoltheden, som stod på spil. I modsætning til i dag, hvor kun de landskampe tæller, som drejer sig om VM og EM.

Radioen stod på fars kontor, ved siden af divanen. Radioen var et ordentligt monstrum beklædt med træ, og en glasplade foran med stationerne påtrykte, og en lang række knapper og kontakter til at trykke og dreje på. Kort efter søndagsmiddagen samlede vi omkring apparatet, far liggende, og min bror og jeg sidende på gulvet foran.

Skete det, at Danmark fik mål, lød jubelen højt og larmende. Og far måtte veltilpas og småklukkende op at gå en runde i køretoret, og tænde piben. Og alt var såre godt.

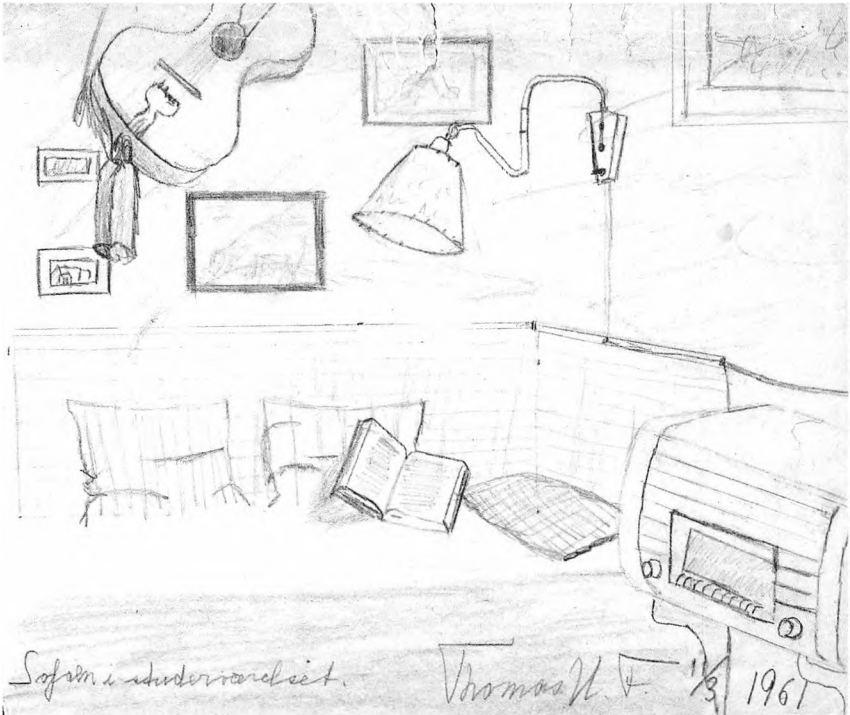
Og skete det ligefrem, at Danmark vandt, var det ned på plænen bagefter og banke til bolden i ét væk, og forestille sig, at det var mig, der var dagens succesombruste målscorer og nationale helt, til lyden af Gunnar Nu's begejstrede stemme, og tilskuernes larmende jubel.

Tabte Danmark derimod, mistede dagen noget af sin glans. Men Gunnar Nu trøstede sig selv og nationen med, at spillerne jo var ægte amatører, og Danmark havde haft ære af kampen.

Jeg voksede op i brydningstiden mellem radioen og fjernsynet.

I 1958 var der VM i Sverige, og da var fjernsyn begyndt at dukke op i enkelte hjem. Far og mor hørte ikke til de første med fjernsyn. Det gjorde til gengæld købmand Hamer. Og han åbnede gæstfrit og måske med tanke på omsætningen sin stue for Stubbæks fodboldhungrende mandfolk. Vi i præstegården var gode kunder hos købmanden, og far havde derfor ingen blusel ved at møde op, og jeg fulgte med.

Det var en revolution, vi var vidner til. For mange af os var det første gang, vi så levende billeder fra en stor fodboldbegivenhed, som foregik samtidig. Til finalen sad vi som sild i en tønde i købmandens stue og oplevede Brasilien slå Sverige med 5-2.

Kig ind i pastorens hule

Jeg var ikke god til tegning. Her er dog en nogenlunde heldig blyantstegning fra 1961 af fars divan med radioapparatet. Studereværelset var fars domæne, hvor vi drenge normalt ikke havde meget at gøre. Dog undtaget de søndage, hvor der spilles landskamp. Sven og jeg sad på gulvet foran, mens Gunnar Nu maledede stemningen med ordbilleder, der rullede forbi fantasiens indre lærred, og man så det hele for sig. Senere kom fjernsynet med virkelige billeder. Men det blev oplevelsen egentlig fattigere af!

Også dét var en revolution. Brasilien kom ind på alle fodboldskeres verdenskort. Og navnene på de berømte brasilianere brændte sig ind i bevidstheden: Gylmar, Santos, Vava, Didi, Garrincha. Og ikke at forglemme: Pele.

Efter VM i Sverige blev det udtryk for noget sublimt og elegant at *spille brasiliansk*. Brasilianerne lærte verden at lege fodbold. Og vi knoklede på efter bedste beskab til træningen, for at lege fodbold som de store forbilleder. Den største var nok Pele.

To år efter, i 1960, var der Olympiske Lege i Rom. Og dér

vandt Danmark sølv. Særlig semifinalen mod Ungarn var eminent. Danmark vandt 2-0, og en af målscorene var en stor 18-årig dreng fra Frederikshavn, Harald Nielsen. Han var charmerende, flot, og yderst målfarlig. I mange år var han stjernen over alle på landsholdet, og det store forbillede for titusindvis af drenge, som jeg selv. Hans eventyrlige karriere førte ham til Italien som en af de første professionelle. Endog på filmplakaterne kom han. Han spillede med i Lille-Per, og blev gift med Mie.

I 1960 havde fjernsynet i øvrigt holdt sit indtog i præstegården. Og netop til Ungarnkampen var der en gruppe soldater, der på en øvelse havde slået lejr lige udenfor Stubbæk. Jeg gik ud til soldaterne og tilbød dem at komme hjem til fodbold. Stuen i præstegården var derfor besat af væbnede styrker, som så kampen i fjernsynet og blev budt på kaffe bagefter.

Men jeg spillede også selv.

Min plads på Stubbæks drengehold var helt fremme på banen. Jeg spillede forward – ligesom Harald Nielsen – og var sat på holdet for at score. Jeg løb konstant rundt blandt modstandernes bagerste folk og havde til opgave at *fiske*, det vil sige opsnappe løse bolde samt løbe i position til en hurtig stikning fra en medspiller. Til plussiden talte min sans for boldføling og boldforståelse og en vis beherskelse af tekniske færdigheder. Til minus-siden talte, at jeg var ret doven og i udpræget grad ikke nogen arbejdstype på banen. Desuden var jeg bange for saftige tacklinger fra store tunge backs, samt umulig til hovedspil. Der var derfor klare grænser for karrieremulighederne. Nogen stor profil blev jeg i sandhedens interesse aldrig. Men lige meget for det – jeg bøvlede ufortrødent løs!

Var jeg i Lyne, spillede Søren Peter og jeg fodbold ved enhver mulig lejlighed. Søren Peter boede nabo til mormor og morfar på en gård, og så snart han havde fri fra pligter med at køre foder til den ene ende af kørerne og lort fra den anden ende af dem, løb vi sammen og bankede til bolden og pralede over vores holds resultater. Søren Peter var målmand. Engang i en ferie skulle Lyne spille mod en naboby. Man stod da pludselig og manglede en angriber. Jeg fik chancen og blev sat på holdet. Desværre var der ikke dén dag meget angreb over Lynes spil. Til gengæld havde Søren Peter travlt. Lyne tabte 16-1. Og modstanderne scorede alle målene. Inklusive et selvmål. Det var i alle henseender noget skidt.

Fodbold handlede også om at gøre sig overfor pigerne. Engang til en karlekamp i Stubbæk stod jeg bag modstandernes mål. Målmanden havde nogle spektakulære og dristige redninger. Desuden var han en flot fyr, som havde kæresten stående lige ved stolpen. Efter en aktion havde han fået en blødende skramme og en del mudder i hovedet. Straks trådte kvinden til og tørrede skidt af og tog sig overordentlig kærligt af såret. Sluttede endog med et kys på munden, så jeg rent ud sagt måtte misunde den blødende og heltmodige målmand.

Senere skulle jeg selv opleve, at fodbold kunne føre til en plads i solen hos pigerne. Det var, da jeg gik i 2.G på Aabenraa Stats-skole, og klassen var på udvekslingsbesøg hos den tilsvarende klasse i Aabenraas finske venskabsby, Lojo. En af dagene skulle der spilles *landskamp*. Hele den finske skole var med som heppere og tilskuere, og det samme pigerne fra vores egen klasse.

Vi vandt kampen 2-1, ikke fordi vi spillede godt, men fordi de spillede endnu ringere. Jeg scorede begge målene og var dagens uden sammenligning store helt. Det mærkedes om aftenen, hvor der var skolefest med rockorkester og kulørt dansebelysning. Aldrig hverken før eller siden har jeg vadet rundt i en sådan grad af kvindelig tække. Specielt fra de finske piger – de danske kendte mig jo!

Jo, fodbold betød meget på livets områder.

Engelsk vals

Der var om foråret tre begivenheder, som trak mennesker ud af vinterhiet og skabte trængsel i forsamlingshusets store sal. Det var den årlige dilettantforestilling, hvor trækplasteret mere var de lokale amatørers optræden, end selve stykkets temmeligt ligegyldige indhold. Dernæst var det gymnastikopvisningen. Og endelig var det afdansningsballet. Meningen var, at vinterhalvårets anstrengelser blev fremvist til fornøjelse og applaus fra et veloplagt og positivt publikum.

Det var i 50'erne og 60'erne en selvfølge at gå til dans. Så at sige alle børn og unge gjorde det. Det var næsten ligeså obligatorisk som koppevaccination og skolegang.

Dans hørte til det elementære, hvis man skulle begå sig i tilværelsen og få sin andel i livets glæder. Det vidste de voksne, som jo selv kunne danse og tog sig en munter svingom i festligt lag. Og det var nu engang de voksne, der bestemte, hvad børnene havde godt af at lære.

Det betød i den forbindelse også noget, at dans og dannelse hørte sammen. Dans gav de udøvende et minimum af gode manerer. Selv rødderne fra skolegården blev forvandlede til det lidt bedre, når de kom ind på et dansegulv udstyret med vandkæmmet hår og rent tøj og trusler hjemmefra om tæsk, hvis de ikke opførte sig ordentligt. Situationens uvanthed påførte dem en vis ydmyghed og lagde en dæmper på de værste platheder.

Selvfølgelig spillede det også en rolle, at dans jo indebar nærkontakt til det andet køn. Måske endda til den pige, man i det skjulte stjal sig til at kigge på. Dans var en kontrolleret og nænsom måde at lade de to køn mærke hinanden på i en tid, hvor seksualforskrækkelsen rådede, og kønnene holdtes skarpt adskilte. Og den lod ane kommende lyksaligheder, når ens arm strejfede det spæde pigebryst, eller man mærkede pigens ben mellem sine, eller hendes lille hjerte slå. Dansen åbnede den første adgang ind i et højspændingsfelt.

Danseskolen, som den kaldtes, havde bortset fra navnet intet med skolen at gøre. Undervisningen foregik om eftermiddagen i

Butterfly, korte bukser og tungen lige i munden

Hvad var det nu lige, man skulle huske? Koncentrationen lyser ud af ansigterne, mens de svære trin udføres, og forældre og små søskende sidder i en kødrand bagved og kigger på. Ude til højre er det lillebror Sven med en prinsesse i nylon. I midten er det Jørgen Hansen og Karen Fohlmann. Billedet er fra 1958.

forsamlingshuset, til forældrebetaling, og på store hold.

Og så foregik den i vinterhalvåret, hvor de udendørs aktiviteter alligevel var droslet ned.

Der var to hold, ét for *de små* samt ét for *de store*. Fast partner var der – bortset fra afdansningsballet – ikke noget af, selvom det kunne have stabiliseret indsatsen. Man måtte i stedet kæmpe om sin kvinde. Systemet byggede på, at pigerne stillede sig op langs salens ene side, og drengene langs den anden. På et tidspunkt fik drengene besked på at *byde pigerne op*. Udtrykket kunne lede tanken hen på en galant adfærd. Men tværtimod var det signal til et nådesløst kapløb over det glatte bonede gulv, hvor alle tricks gjaldt, og der var akut fare for at blive væltet omkuld eller knalde hovederne sammen i kampen om at bukke for den rigtige pige. Der dannede sig flaskehalse ud for de særligt attraktive. Disse havde dog også noget at skulle have sagt. Dels kunne pigen afvise en dreng, eller hun kunne træde et skridt til siden

og plukke en anden.

Nogle drenge blev på den måde valgt fra. Det kunne skabe ondt blod. Men mere åbenlyst gik det ud over bestemte piger, som altid stod tilbage, og måtte tage til takke med en tiloversbleven partner af samme køn, som så skulle danse mand. Det var ydmygende, men på den anden side ikke værre end så meget andet i en barsk alder, hvor hakkeorden og jalousi drev sit spil og gav ar på sårbare sjæle.

Danselærerinden kom udensogns fra og var en speciel dame, der fyldte salen med en markant parfume og en syngende stemme opøvet til under musik at instruere dansende. Hun optrådte i farverige kjoler og højhælede dansesko, og dirigerede slagets gang inde fra gulvets midte, mens vi cirklede i en stor kreds rundt om.

Hun medbragte fremmedartede og fine navne på de danse, vi skulle lære. Det var stilige konkurrencedanse som *quickstep* og *engelsk vals*. Eller det var højmoderne rytmer som *cha-cha-cha*. Danseskolen gik simpelthen ud på at bringe disse elegante og komplicerede voksendanse ud til os børn og unge fra syvende kartoffelrække i Ensted sogn. Det var et stort og ambitiøst projekt, i betragtning af, at vi kom forudsætningsløse, og mest var hjemme i genren med *Ris-ras-filiongong-gong*, og *Totur fra Vejle* og *Gå så og gå så og gå så din vej*, hvor dans og sang hørte sammen, og der blev skrålet og trampet af hjertens lyst.

Danseskolen hævdede sig over dette niveau. Men den hævdede sig også over det sjove og sprudlende. Der var ikke plads til megen løsslupenhed, dertil var danseundervisningen alt for alvorlig en sag. Man måtte bestandigt holde ørerne stive og tungen lige i munden og huske på de svære trin, samtidig med at takten skulle holdes, og partneren føres med både lethed og fasthed, og der ikke måtte ske sammenstød med parret foran.

Særlig den engelske vals havde danselærerindens hjerte. Vi forstod, at denne var kronjuvelen. Den engelske vals var lakmusprøven på, om man dueede til dans eller ej. Og flot så det ud, når hun selv førte sig frem og demonstrerede trinene og lod ane det glidende svæv over gulvet og det elegante svaj i ryggen. For straks derefter at være tilbage i middelmådigheden og det tunge og stive tramp, når vi selv gik i gang. Men der bøvledes på af et ukueligt hjerte, og lige siden har engelsk vals haft en klang af noget stort og smukt, og uopnåeligt!

Cha-cha-cha

Med denne dans holdt latinamerikanske rytmer deres forsigtige indtog i Ensted sogns forsamlingshus. Naturligvis uendeligt langt fra den sprudlende musikalitet og livsglæde i dansens hjemland, Cuba. På scenen sidder musikken. Klaveret er i aftenens festlige anledning suppleret med nogle trommer. Og fra væggen følger gamle kong Christian 10. og dronning Alexandrine med i slagets gang. Billedet er fra perioden, hvor Sven var omsværmnet af piger et hoved højere end han selv.

Musikken kom fra et gammelt klaver, der stod på scenen. Her var en medfølgende musiker installeret, som med apatisk mine hamrede løs på tangenterne med en tændt cigar hængende i læberne eller liggende ved siden af. Han sagde aldrig noget, eller gav udtryk for en mening om noget af det, der foregik.

Han spillede forudsigeligt og uden variation de stykker, han skulle, og udfyldte dermed sin rolle. Han kunne garanteret til enhver til have ladet sig vække midt om natten og fyret repertoire af. Egentlig så han ud, som om det kedede ham. Men der var alligevel noget fascinerende over de to. En ordløs indforståethed mellem musiker og instruktør, som mellem et gammelt ægtepar. Han læste hendes mindste vink og vidste per intuition, hvornår han skulle sætte ind, og med hvad. Og det fejlede ikke.

De ugentlige øvetimer havde deres rutiner og mønstre. Rundt

fra hele sognet kom småfolk og unge cyklende og til fods, og det var de samme, som hver gang mødte op i god tid og var omklædte og parate til tiden, og de samme, som hver gang kom halssende i sidste øjeblik eller for sent og med skjorten udenfor bukserne. Det var også de samme, som hver gang var på forkant med indlæringen, og de samme, som hver gang dannede bagtrop. I starten af sæsonen frådsedes i tid. Men langsomt og sikkert nærmede afdansningsballet sig som en slags eksamen, hvor man skulle bestå for publikums blikke, og det skulle bevises for mor og far, at pengene var givet ud til gavn.

Det hørte sig til at stille nyklippet til afdansningsbal. Mor kørte os til damefrisøren i nabolandsbyen, som meget passende hed Kliplev. På alle afdansningsbilleder har jeg vældig fritstående ører. Det med de fritstående ører var gennemgående for samtlige frisurer, der var oppe i tiden. Variationsmulighederne bestod i, hvordan det øvrige hår ovenpå selve issen var klippet. En overgang havde jeg skilning som kong Konstantin. Det var én, mange mødre og særlig mor beundrede. Andre gange havde jeg bare en enorm midterskilning. Eller en fuldstændig neutral kortklipning med et lille elegant vip i det forreste pandehår.

Selve drengetøjet til afdansningsbal byggede på princippet om hvidt foroven og mørkt forneden. Ligesom til konfirmation. Egentlig modetøj var der ikke tale om, idet samme princip gjaldt uændret fra år til år. *Uniformen* bestod af hvid skjorte, gerne med opsmøgede ærmer signalerende friskhed, og som sidegevinst kunne man få luftet sit nye armbåndsurs fra konfirmationen. Øverst oppe i halsen sad en butterfly. Et enkelt år havde min bror og jeg fået et lille snydeslips, fastgjort om kraven med elastik. Det så voksent ud, men appellerede hos dårlige drenge til primitive tilbøjeligheder. De kunne finde på at trække i slipset og derefter give slip, så det svirpede tilbage på halsen.

Bukserne var mørke, og med livrem. Der dansedes også i korte bukser. Nogle dansede i gummisko. Til korte bukser hørte lange knæstrømper. Ud fra en nutidig betragtning så vi herrens ud.

Modsat skjorterne, som blev købt i herremagasinerne i Aabenraa, var bukserne tit hjemmesyede. Der boede koner rundt i sognet, som levede af at sy for andre. Hjemmesyersker kaldtes de. Særligt i de første år i Ensted tog mor os med til en syerske, når vi skulle have nyt tøj, eller noget aflagt tøj skulle syes om. Så blev der taget mål, og med nåle markeret bredder og vidder. Det

var almindeligt, at tøj gik i arv fra de ældre til de yngre.

Det var praktisk og også besparende, at *Kong Mode* ikke regerede. Man lå ikke under for dens tyranni. Det betød noget ligestillingsmæssigt, blandt drenge: alle havde råd til en hvid skjorte og et par mørke bukser. Man kunne ikke udaf påklædningen aflæse social rang.

Hvad kom der så ud af danseskolen? Fik den blivende betydning?

Både nej og ja.

Selve dansene, der blev indøvede, gik snart i glemmebogen. De var til fint brug, og egnede sig ikke til skolefester og teenagealder. Desuden lå tiden foran opbrud. Snart overtog andre hårdtslående rytmer scenen, da pigtråd og rock og twist og jazz kom frem med deres helt andre kulturer omkring udseende og bevægelse. Den klassiske findans skubbedes ud på et sidespor, så også danseskolen efterhånden mistede sin sikre position i ungdommens opvækst.

På den anden side fik den blivende betydning. Selve mødet med findansen lærte én respekt for den elegante og flotte udførelse. Dans var ikke bare at hoppe planløst omkring som en overgang i hippietiden. Danseundervisningen skabte sans for kropslighed og musik og rytme. Og man blev selv voksen og fik glæde af at mestre en svingom i et festligt lag. Det viste sig, at den engelske vals alligevel havde lært fra sig, og givet én nogle teknikker og en danseforståelse, som kastede munterhed af sig i en moden alder. Så måske det slet ikke var så dårligt, hvad vi lærte dengang!

Pot

Nogle undrer sig sikkert over, hvad *pot* egentlig er. Bortset fra, hvis man kommer fra Sønderjylland. Så véd man, at pot har med banko at gøre. Pot er nemlig dét ord der råbes eller gispes, når det forløsende tal er råbt op, og rækken eller pladen er fuld, og man har vundet. Medmindre man da er så befippet og nærmest lammet af spænding og ophidselse, at det er umuligt at få et ord frem over sine læber! Engang sad jeg overfor en kone, som potten momentant havde gjort helt stum, så manden måtte træde til og sikre gevinsten til familien. Normalt var der ellers ikke det mindste i vejen med konens mundtøj. Tværtimod!

Pot er således blandt de mest vidunderlige ord, man kan være berettiget til at tage i sin mund, hvis man altså kan få det ud. Pot er den store forløsning for den heldige, og det dybe skuffelsens suk ned gennem forsamlingen for alle andre, som har siddet længe og ventet på ét eneste tal – og været tæt på og lige ved!

Nu hed det slet ikke bankospil eller potspil eller den slags i min barndom, men altid gåsespil eller andespil. Også selvom gevinsten ikke var gås eller and, men en købmandskurv eller et stykke gris eller en lagkage eller en sæk gulerødder. Men ofte var der gås og and som gevinst. Og tit var den stadig levende, når den blev vundet. Der kunne for eksempel blive annonceret: *Næst' gevinst æ en levende and fra Skau, Lillehav*. Den heldige måtte så senere henvende sig til gårdejer Skau på gården Lillehave for at aftale gevinstens slagtning og udlevering. Det var jo endnu en tid, hvor de færreste havde dybfryser.

Andespillene foregik i forsamlingshuset og var tilløbsstykker. Det var en tid, hvor vore dages overvældende tilbud af lotto og quiz'er ikke fandtes. Man kunne aflevere tipskuponen inde i Aabenraa og håbe på en tolv'er. Eller man kunne blive hjemme i sognet og gå til andespil. Det var de forskellige foreninger, som tyede til andespil for at få penge i kassen. Også mor og far tropede op med jævne mellemrum, og jeg var tit med. Vi må jo støtte dem, sagde de. Men jeg tror nu, at de samtidigt hyggede sig.

Der var en forventningens stemning som forud for en vigtig fodboldkamp. Folk kom rustede med søde drømme om vingede væsner i ovnen. Og i det sene efterår var det dejligt at tænke på,

hvis julegåsen eller juleanden på den måde kom i hus. Men for de fleste blev det ved de søde drømme! Man sad på bænke ved lange borde med hvide papirduge. Og snart lagde en stikkende tobaksrøg sig som et bølgende slør i rummet. Foran hver enkelt lå spillepladerne, nøje anbragte under hinanden, så den øvede hurtig kunne lade blikket glide op og ned over rækkerne og lægge glasstykkerne på de rigtige numre. Det gjaldt om at have en bunke glasstykker lige ved hånden, når spillet gik i gang. Og man forstod, at plader var ikke bare plader, – de var omhyggeligt udvalgte i henseende til særlige lykketal eller andre egenskaber.

Jeg selv fik kun lov til at passe én eller højst to plader. Men rundt om sad garvede spillere med ansvar for op til det tredobbelte. Det gav prestige i en drengebevidsthed. Og man tænkte på den dag, man selv nåede så vidt i livet. Til gengæld havde de pågældende også mere end nok at bestille, når opråberen tog fat. De havde nærmest travlt. Og kom man da til at forstyrre ved for eksempel at spørge ud over bordet om det sidst opråbte tal, lød det vrissent – *Ssssh!*

Opråberen var i det hele taget en vigtig person i salen, for ikke at sige i sognet. Det var bageren fra Styrtom, der i mange år havde dén betroede post. Han var en lille tyk mand, værdsat for sine ualmindeligt gode kager, og sit friske humør. Han talte sønderjysk med en høj og velegnet stemme. Undervejs i spillet havde han slagfærdige bemærkninger. I hånden holdt han posen med numrene, som blev trukket frem. Ved siden af sad hjælperen med et stort bræt, hvor de udråbte numre blev lagt. Så kunne man bagefter kontrollere, om potten var korrekt.

Selvom bageren var flittig til at ryste posen, blev han alligevel mødt med tilråb som: *Røst æ pous!*, hvis man ved en bordende ikke syntes om dé tal, som kom. Eller jeg sad engang sammen med nogle fjantede kammerater, som lavmælt spurgte: *Hva' nummer bruche do i sko?* 57 sagde bageren intetanende. *Hvo' manne u-æcht bør'n har do?* 24 sagde den stakkels bager.

Hver gang et nummer blev råbt op, lød udover salen den småklaprende summen af glas lagt mod pap. Bageren havde mange års erfaring i at vide præcist, hvornår næste tal skulle udråbes. Det gjaldt jo om ikke at stresser folk unødigt, ligeså vel som det gjaldt om at holde et nogenlunde kvikt tempo. Hvis et tal havde været råbt op mange gange i løbet af aftenen, kunne man mumlende høre: *Næj, no igæn!* rundt ved bordene. Eller hvis

et tal kom første gang efter mange spil, eller det var et tal man havde ventet længe på: *Nå, endle'!*

Nogle gange kom potten usædvanligt hurtigt, så man næsten blev lidt forarget, fordi man først lige var begyndt at lægge på. Andre gange trak det usædvanligt længe ud, så der bredte sig en spændt og nervøs stemning over, at potten ikke snart kom. Mange sad derfor på nåle og manglede et enkelt tal, og der blev hvisket: *Kom no mæ'n!* I sådanne situationer kunne det rigtige tal udløse en hel masse potter på én gang. Og sådan en pot, der skulle deles med tre andre, var naturligvis ikke så meget værd, som hvis man var ene om potten. Når aftenen var færdig, måtte de mødes i døren og afhandle gevinsten.

Når potten lød, forløstes mundtøjet i salen, og man indledte en snak med sidemanden og dem overfor om, hvor tæt på eller langt fra man selv havde været denne gang. Alt imens hurtige folk kontrollerede spillepladen hos den heldige og uddelte gevinsten. Hændte det, at potten var forkert, gav det til gengæld anledning til en del frustrerede bemærkninger hos dem, som havde været for hurtige til at rydde pladerne.

Midt i forløbet blev pladerne lagt til side, og kaffeservice og kander og kagetallerkener båret ind. En portionsanretning bød på et stykke wienerbrød og en flødeskumskage. Efter fortæringen gik forsamlingshusforpagteren rundt med en tallerken og opkrævede penge. Derefter fortsatte opråbningen.

Hen i spillet kunne et nyt samtaleemne komme på bane, nemlig hvis en person sad i held og vandt indtil flere gange. Det undtes gerne en person at vinde én eller to gange. Men hvis det overskred denne rimelige grænse, kunne det være svært at skjule en lille misundelse. Nogle gange var det både manden og konen, som sad i held. Sådanne aftener kunne der være nok at snakke om og undres over på hjemvejen bagefter. Det blev husket, hvem der havde siddet i held.

Ældst

På et billede fra treårsalderen er jeg udstyret med stor prinsessekrølle. Moden var ret populær, om end ikke særlig drenget. Men den fortæller noget om tidens prinsessedyrkelse, som mor var helt på linie med, samt at hendes egen drøm var at få i det mindste en enkelt datter. Dét skulle ikke lykkes, selv om hun prøvede alle gode gange tre. Der var åbenbart kun drenge i lykkeposen. Jeg var den ældste. Derefter kom Sven og Ole, henholdsvis tre og otte år under mig.

Hos de kongelige var det lige omvendt – kun piger i lykkeposen. Hele landet sukkede ellers efter en enkelt lille prins til at overtage efter kong Frederik. Sådan var goderne så ulige fordelt.

Prinsesserne ledsagede min barndom.

Det var fast tradition, at hele vores kongetro familie med mor i spidsen kørte til Gråsten dén sommerdag, hvor kongeskibet ankom, og kong Frederik i sort uniform og hvid kasket gik fra borde sammen med dronning Ingrid og de tre prinsesser, og de kørte i den åbne skinnende bil ind på Gråsten slot. Kongefamilien smilende og vinkende, og det samme den flagsmykkede og pyntede by. Sønderjyderne elskede deres konge af gammel og urustet kærlighed. Der var trængsel langs ruten, og det gjaldt om at være ekstremt klar med alle sanser spændte lige i dét korte øjeblik, de eventyrlige mennesker kørte forbi i få meters nærhed. Det var før, det lod sig gøre ordentligt at fotografere begivenheder i bevægelse. Vi havde kun øjnene. Men dét var også nok til, at synet brændte sig ind.

Især prinsesserne tryllebandt. På den ene side var de hævet over os almindelige. På den anden side var de noget så almindeligt som søstre. Mon de aldrig råbte højt og skændtes og rev hinanden? Mon de aldrig drillede og blev sure og misundelige? For det gjorde vi hos os!

De havde en klar rangorden. Margrethe stod højest som den ældste, og tronfølgeren. Men jeg kiggede mere efter Anne-Marie. Vi var jævnaldrende.

Nogle gange trængte billeder af prinsesserne frem fra det ubevindste, i natlige drømme. Mangen sød drøm har handlet om, at jeg befandt mig inde bag den høje mur, som afgrænsede slotsha-

Kongeskibet på sommertogt

I årevis var vi på pletten for at hylde den sympatiske kongefamilie, når den ankom til Sønderjylland for at tage ophold på Gråsten slot. Jeg kiggede især efter prinsesse Anne-Marie. Engang fik Ensted sogn besøg af dronning Ingrid i forbindelse med en tøjuddeling. Ved den lejlighed opnåede far den ære at sidde til bords med dronningen, og et billede kom endda i avisen. Foto i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

ven mod Aabenraa-landevejen udenfor. Derinde bag muren lå prinsessernes eventyrlige legehuse, som man lige kunne skimte taget af ude fra vejen, med gynger og alle mulige herligheder. Det var som at være i det forjættede land, med Anne-Marie som det dejlige midtpunkt. Vi kom ualmindeligt godt ud af det med hinanden. Det lå næsten i luften, at det måtte være os to. Det havde sine fordele at være storebror! Sven og Ole var også med et eller andet sted i udkanten. Vores liv hørte jo sammen. Men

det var mit lod at være i lykkens midte. – Indtil pladask drømmen og eventyret stoppede, og jeg lå i min helt almindelige præstegårdsseng og det var morgen og snart skoletid. Sådanne gange var det trist at vågne. Men andre gange, når drømmene var grimme, var det godt at vende hjem til vågenheden – og præstegården, som med lidt god vilje havde noget slotsagtigt over sig.

Hvordan numrene falder ud i det store søskendelotteri, om jeg kommer til verden som dreng eller pige eller først eller sidst i søskendeflokken, og hvem mine søskende bliver, hører til det, jeg af gode grunde ikke selv bestemmer. Det er noget, man fødes til, ligesom de kongelige. Det er kort sagt *skæbne*.

Det blev min skæbne at være storebror, hvilket jeg har haft det godt med. Jeg har heller aldrig prøvet andet, og kan derfor ikke vide, hvad det vil sige at være forskellige grader af lillebror. For slet ikke at tale om søsterforhold, som ligger endnu fjernere.

Den indbyrdes aldersforskel betyder naturligvis en del.

Sven og jeg var næsten jævnaldrende. Han var den, jeg elskede mest og hadede mest. Engang på en skoleudflugt til Ballebro havde han tabt pengene til sin sodavand. Det var jo katastrofe. Jeg havde allerede drukket min. Jeg var oprigtig beklemmt og kunne i lang tid ikke udviske hans bedrøvede ansigt. Jeg tænkte på med ømhed, når jeg engang kunne forære ham en hel kasse af slagsen. Aldrig skulle min kære lillebror mangle sodavand.

Andre gange skulle der kun en bagatel til, at jeg blev besat af ondt sind og slog løs i vildskab, så han græd og blødte. Straffen var, at jeg engang brækkede tommelfingeren, og opdagede det for sent. Den dag i dag minder en fortykkelse i knoglen om min fordums hidsighed og Svens benhårde skrog.

De få år betød, at Sven og jeg næsten fulgtes ad i udvikling, som et par synkronsvømmere. Op gennem barndommens ældre mødte vi den samme verden og de samme mennesker og de samme begivenheder. Meget af, hvad vi husker, er sammenfaldende.

Samtidig var der også forhold, der forrykkede sig. De faste principper, som jeg blev opdraget efter, slappedes. Sven fik lov til mere, end jeg havde fået lov til, og han tog sig friheder, som jeg ikke drømte om. Han havde også et andet gemyt. Engang kom han hjem fra den lokale frisør og var klippet helt beebobbet. Det var en mode, der lige var kommet til landet efter inspiration fra

det amerikanske militær. Det var en ren hovsa-beslutning, da han sad i stolen, viste det sig. Mor græd, da han kom ind ad døren. Men sket var sket, og Sven blev beundret i skolegården. En anden dag faldt han ned fra et træ og fik hjernerystelse og rev tøj. Jeg stod ved siden af, og hørte faldet gennem grenværket og den dumpe lyd mod jorden. Sådan gik det slag i slag. Eller han var med til at smide sort jord ind af vinduet til en gammel kone, så han bagefter måtte gå den tunge bodsgang sammen med far ind til konen og sige undskyld. Man vænnede sig til dramatik. Sven var, hvad man dengang kaldte *en frisk dreng*, som boltrede sig i bandekrige og hulebyggeri. Han flyttede grænser og kom godt af sted med det, så det var til at blive misundelig over.

En del ting var anderledes med Ole. Ned til Ole var der et spring i alder og en deraf følgende mangel på sammenfald i erfaringer. De otte år betyder ikke meget senere hen i livet. Men dengang betød de enormt. Meget havde flyttet sig, da Ole kom til. Alle var blevet ældre.

I mine tanker var Ole altid den lille. Og han vedblev at være for lille til at komme ind i mine cirkler. Da jeg gik i 4. klasse, var han først ved at lære at tale rent. Da jeg blev konfirmeret, var han i gang med at sige farvel til den trehjulede. Og da familien flyttede fra Ensted kort inden studentereksamen, var Ole bare 11 år. Han var naturligvis stadig min uundværlige og dyrebare bror. Men det var på en anden måde end med Sven.

Når Ole skulle pirres, var metoden at hovre over alt det, han desværre var gået glip af ved at være ikke-eksisterende i så mange år. Der var simpelthen fantastisk meget, der var foregået netop i dé sprudlende år, lige inden Ole kom. Hvor uheldig kunne man være? Vi tilbød gerne at remse alt op. Ole var ulykkelig og protesterede, men til ingen nytte. Han var oppe imod fakta og store brødres morskab.

Ellers levede Ole i sin lilleverden og generede ingen. Men det kan være svært at leve i fred og hygge sig i smug, hvis de store strides og verden brænder om vuggen. Tidligt opstod et behov for alliancer. Mønstret var, at Sven og jeg kom i klammeri – med Sven som den forudsigelige taber. Sven vendte dernæst sin arrigskab nedefter og jagtede Ole, som klynkende løb videre til mig om hjælp. På dén måde kørte rouletten og den onde spiral med gengældelse på bedste mellemøstlig vis.

Men kun indtil der blev kaldt til spisning eller vi forglemte os selv og begyndte at lave noget sammen. Tugt og kærlighed fulgte ad. Men min beskytterrolle overfor Ole varede mange år.

Der fulgte sure pligter med at være den ældste, men også søde fordele.

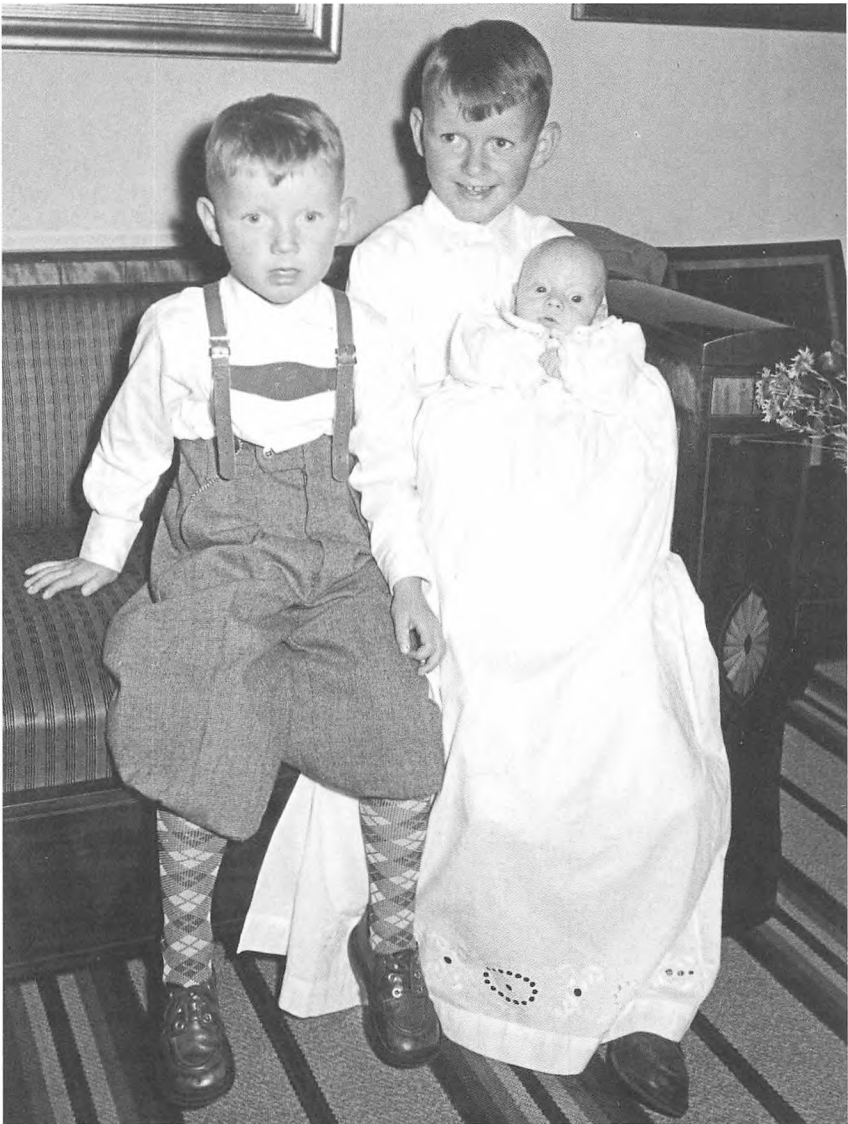
Jeg var den, det blev pålagt at løbe ærinder og feje fliser og rive gårdsplads, og i det skjulte bandede det langt væk. *Hvorfor altid mig? – lød spørgsmålet. Fordi du er ældst – lød svaret.*

Jeg var den, der sad den af i kirken søndag formiddag for fars og mors skyld og overholdt døgnets sengetider og spisetider og i det hele taget opførte mig velopdraget og lydigt uden ret megen spræl og vildskab. Genkendeligt for mange ældstesøsken-de, er jeg sikker på! Jeg var sent udviklet, også hvad angik ungdomsoprør. Jeg glemte nærmest at gøre oprør.

Det hørte også med i rollen at tjene som forbillede, og være den fornuftige. *Husk, det er jo dig, der er den ældste*, lød det i en blanding af anerkendelse og løftet pegefinger, når det i virkeligheden drejede sig om at bide urimeligheder i sig fra de mindreårige. Det kunne ske, at selveste Jesus blev bragt på banen. Han havde i forvejen en stor stjerne i huset og havde sagt mange kloge ting. Noget af det kunne bruges i opdragelsens hellige navn. Blandt andet om at vende den anden kind til i stedet for at slå igen på sin irriterende lillebror. Også arbejderne i vingården blev ret jævnlige trukket af stalden. Det skete i situationer, hvor jeg havde lavet mest og fortjent mest, og alligevel fik vi samme belønning. Ville jeg virkelig sættes i bås med de utilfredse daglejere? Ja, sagde hjertet. Nej, sagde munden.

Mindre surt og mere sødt var det at blive betroet ansvar.

Hvis mor og far en aften skulle i byen, og tjenestepigen tilfældigvis havde fri, var jeg den, som stod for ro og orden og truede med at sladre, hvis de ikke makkede ret. Positionen indebar to fordele. Den ene var administration af kanden med saftvand og det bevilgede antal småkager, som blev fordelt, så de andre troede, det var retfærdigt. Den anden var tilladelse til at bruge telefonen og ringe til mor, hvis huset brændte eller noget lignende. Dette blev der strammet op på, efter at jeg nogle gange havde ringet helt unødvendigt. Blandt andet en aften, hvor de var inviteret til stor spisning i forsamlingshuset. En serveringsdame tog telefonen i skænkestuen. Rundt om var der tydeligvis travlt. Jo, nu skulle hun hente mor. Klip-klap-klip-klap hørtes hen ad

Dregeflokken endelig i hus

Fra Oles barnedåb efteråret 1955. Han skulle vise sig at blive den sidste i søskendeflokken. Mor lagde aldrig skjul på, at hun til det sidste havde håbet at få blot en enkelt datter. Hun mente, at et mor-sønneforhold aldrig kunne blive så nært som et mor-datterforhold. Ole er iført familiens rummelige dåbskjole. Sven og jeg er iført et par ligeledes rummelige knickersbukser, som mors hjemmesyerske havde lavet af noget fint stof fra en forretning i Aabenraa.

trægulvene, og i det fjerne damens høje stemme udover hele salen: *Telefon til fru Fenger*. Og så mors hurtige klip-klap tilbage bare for at svare på, om vi ikke nok måtte tage en enkelt småkage til!

Der hørte andre privilegier til at være ældst. I mange år var det mig, der fik det nye tøj, som senere gik i arv til Sven og måske Ole. Senere var jeg den, der først fik en rigtig voksenjakke og først fik lov til at drikke en øl i de voksnes selskab. Og på et tidspunkt var det ikke længere mig, der skulle springe, når noget skulle hentes. Det kom endda dertil, at jeg selv stak ordrer nedad i systemet, og fik Ole til at gøre tjenester, eller den unge pige i huset. Dette sidste er ikke noget, jeg husker med stolthed. Men det var en side af hierarkiet. Det var jo behageligt at have kulier til sin rådighed.

Jeg var også den første, der fik lov til at rejse ud i den vide verden på næsten egen hånd, sammen med en skolekammerat. Rejsen gik nu kun til Bornholm, men dét var alligevel langt væk forbi København og ude i havet. Jeg havde meget passende fået et kamera til konfirmation. Men mor og far havde investeret endnu mere i fremtiden med et smalfilmkamera og levende billeder og fremviserapparat og lærred. Vi blev som små skuespillere i egen biograf, og optrin blev arrangeret. Ved hjemkomsten fra Bornholm hentede far mig i Aabenraa, men nu skulle genseynet med familien jo filmes, derfor måtte Opel Kaptajnen køre et vend ud af gårdspladsen og ind ad indkørslen endnu engang, mens apparatet snurrede, og det skulle forestille at være autentisk, hvad enhver kunne se, det overhovedet ikke var. Men familien var genforenet, storebror var kommet hjem, og Sven og Ole blev kysset med stor hjertelighed og fik deres gaver, og jeg selv luftede min nyerhvervede tyrolerhat.

En situation var forbundet med privilegier uanset position i øvrigt. Det var, når vi blev syge. Normalt var det jo kun harmløse småting, der kastede os til sengs: forkølelse eller ondt i halsen eller mild influenza. Og normalt var det et bekvemt og tiltrængt afbræk i skolehverdagen, med ret til at sove længe og få maden serveret på sengen i bedste hotelstil. Der hørte desuden en daglig sodavand til, som kunne lukkes med plastprop, og en æske pastiller til halsen. Mor kom dagligt og luftede ud og redte seng, og der var tid til at læse og høre radio og spille kort. Det var råhygge og rekreation og passende i alle henseender, bare det

ikke varede over en uge og ikke ramte ferierne. Der står en særlig glans over disse dejlige liggedage.

Derimod var der ingen glans over at blive sat i skammekrogen. Vi havde en skammekrog i køkkenet. Det var hovedsageligt i spisesituationer, vi blev sendt til afskimming. Så kunne man så stå dér med hovedet ind i krogen og være til udstilling, mens de andre spiste videre og maden blev kold. Egentlig er det ikke så dårligt at lære at skamme sig! Det er en dyd, som desværre er gået noget af mode.

En type forseelse krævede øjeblikkelig bortvisning fra rummet. Det var, når en af os havde slået en regulær fis, og det ikke var til at bortforklare. Så måtte han ud i gangen og *ryste sig*. Og så stod man dér lidt og hoppede rundt, indtil der blev råbt indefra, at man godt kunne komme tilbage, hvis man fra nu af passede på!

Så længe man er lille, er storebror noget, man bare *er*. Senere bliver det mere reflekteret. I dag kan jeg sætte ord på. At være storebror vil sige at have en bestemt rolle og selvforståelse i forhold til forældre og mindre søskende, og indgå i et kompliceret net af forventninger og modenhed og magtudøvelse.

Længe troede jeg, at storebrorrollen var tidsbegrænset og hørte barndommen og ungdommen til, og kun varede så længe, vi brødre var en uadskillelig del af hinandens liv. Og at det ville ændre sig, og tavlen blive vasket ren, når vi blev ældre, og vejene skiltes. Jeg troede, vi som voksne ville møde hinanden i en ny jævnbyrdighed frie af gamle rangforhold.

Først sent i livet er jeg blevet klar over, at jeg aldrig vokser fra at være storebror. Man er fra fødslen placeret i et søskendehierarki på godt og ondt, som nok ændrer karakter undervejs, men det forsvinder aldrig.

Måske er der i den forbindelse meget, en storebror ikke forstår. For eksempel, at det betyder mere end som så at leve under én, der er ældst. Positivt set kan en storebror yde beskyttelse og læ, og være den, der går forrest. Negativt kan han fylde og dominere, så det kaster skygge over de andre.

Tomsen

Vi var tre, som kom en del sammen i de sene drengear. De to andre var *Tomsen* og *Dasan*.

Tomsen var ældst og blev konfirmeret tre år før mig. Han havde naturligvis et helt almindeligt fornavn, men vi kaldte ham mest ved det sønderjyske *Tomsen*, med o'et udtalt som i tallet 2. Også Dasan havde et almindeligt borgerligt navn, som ad uforklarlige veje var erstattet af dette mærkelige ord. Han gik årgangen over mig.

Dasan og jeg fortsatte efter 7. klasse i Aabenraa og endte på Statsskolen som studenter. Tomsen kom derimod i lære hos købmand Hamer som kommis. Senere var han på kontor i Aabenraa. Havde det været i dag, havde han måske fortsat i skolen ligesom Dasan og jeg. Hovedet fejlede ingenting.

Det var ingen dans på roser at være kommis. Tomsen var yngste mand i butikken og hundset med af de ældre. Han cyklede ærinder og slæbte flasker og tumlede med kasser i bagbutikken. Eller han stod ved disken i sin kaki kittel og ekspederede kunder og var hjælpsom og uddelte friske bemærkninger. Bortset fra når han blev ydmyget. Det var ikke ualmindeligt dengang, at en kommis blev skældt ud i kundernes påhør. Var gamle Hamer i dårligt lune, skulle der ikke meget til, før der faldt brænde ned over Tomsen. Rød i hovedet måtte han finde sig i nedgøring og urimeligheder, uden mulighed for at svare igen. Det var lavt og uværdigt. Også mor talte om, at det var grimt at overvære. Sådan havde livet i *den gamle købmandsgård* sine bagsider! Det var ikke kun på Statsskolen, at det kunne være barskt for unge mennesker.

Tomsen fik kørekort, og ærindecyklen blev skiftet ud med varevognen. Jeg var af og til passager, når det gik over stok og sten rundt i folkevognsrugbrødet, og der var en grinen og en snakken og ingen striks stemme at frygte i baggrunden. Han kørte frisk til, men jeg var ikke passager den vinterdag med glat føre, hvor han lod sig snyde af bremselængden og gled ligeså stille og uafvendeligt ind i en parkeret bil og forsynede både den og Hamers varevogn med en ordentlig bule. Det havde efterfølgende ikke været nogen lystig dag i Tomsens liv: *Di wå fanne hel*

tombe da æ kom te'bach! Mens bilen var på værksted, så man igen Tomsen på varecyklen.

Men det var fritiden og hans legesyge og drengede væsen, der bandt os sammen.

En eftermiddag, hvor han kom på knallerten, lød der larmende lyde af pigtrådsmusik fra et rum i præstegårdens udhus. Det var lillebror Sven og hans venner, som var i gang med el-guitarer og trommer.

Tomsen og jeg havde ikke noget fornuftigt at lave, og blev enige om at se, hvad der skete, hvis vi tog haveslangen og stak den gennem et hul i ruden og tændte for strålen, og sprøjtede godt og grundigt rundt til alle sider. Om ikke andet, kunne det sikkert peppe lidt op på en halvdød dag. Som tænkt, så gjort. Og der skete selvfølgelig det, at musikken druknede øjeblikkeligt, og der lød en masse plask og tumult. Men der var ikke tid til at nyde øjeblikket. Vi spurtede ud bag træerne i læbæltet og fandt et rigtigt godt sted med fint udsyn, og var muntre. Og ventede så i øvrigt på, at en horde af småunger ville styrte larmende på jagt for at finde os.

Men snart blev det foruroligende, fordi der faktisk ikke skete noget som helst. Der var helt usædvanligt stille. Og da stilheden blev ved, kom Tomsen pludselig til at tænke på sin knallert, som stod på gårdspladsen og var hans stolthed. De havde da vel ikke taget hans knallert?

Og det var præcist, hvad de havde! De havde trillet knallerten ind i udhuset og piftet dækkene og skruet nogle dele af, som lå ved siden af. Og selv var de væk.

Sådan går det op og ned her i verden, og lykken skifter. Tomsen måtte trække den tunge knallert hele vejen hjem til Lundsbjerg, mens små drenge sikkert lå i hegnet og nød synet.

Tomsen og jeg havde én stor fælles lidenskab: sport og konkurrence. Vi passede simpelthen perfekt til hinanden, hvad dét angik. Sport var i mange år vigtigere end piger, selvom piger naturligvis begyndte at trække. Men skulle der skæres ind til benet, var rangfølgen klar. Pigerne var nummer to. Jeg tror også, vi lignede hinanden i en vis grad af generthed og kejtethed. Overfor det andet køn befandt vi os på udebane!

Så var sport helt anderledes hjemmebane Og Tomsen var for alvor bidt. Det var utroligt, hvad han vidste. Intet var for småt til at være stort. Den lokale avis og tysk TV blev støvsuget, og

vi konkurrerede i paratviden. I princippet interesserede al sport, men tyngden lå på fodbold, og han satte mig til vægs i det meste. Selvom jeg fik *Fodbold-jul* hvert år og læste den forfra og bagfra.

Tomsen kunne selvfølgelig det danske, men også det tyske og brasilianske landshold på fingrene. Han huskede resultater og hvem der scorede i fjerne landskampe. Han kendte rytterne på det olympiske cykelhold og Erland Kops' bedrifter i badminton, og vidste over et bredt spektrum, hvad der var værd at vide om discipliner og præstationer. Han kunne være blevet en habil sportsjournalist.

Men teorien var én side, legen en anden. Øjeblikket efter var vi i gang ude på gårdspladsen med en konkurrence om, hvem der kunne holde fodbolden i luften flest gange, uden at den rørte jorden, eller hvem der havde flest træffere i pilekast, eller hvem der var bedst til at kaste med en bold og ramme ned i en spand, så spanden blev stående. Eller der blev lavet turneringer med et ishockey-spil, som han havde hjemme på værelset, hvor spillerne kunne skubbes frem og tilbage og skyde med pucken ved hjælp af små håndtag i siderne, og man skulle være hurtig på fingrene. I enhver situation var der mindst ét eller andet, vi kunne konkurrere i. Ellers opfandt vi noget. Og det gjaldt om at vinde.

Som et krydderi til at øge indsatsen kom også penge i spil. Vi havde store regnskaber kørende.

Bordtennis lå på grænsen mellem leg og rigtig sport. En overgang blussede interessen voldsomt op, og mange ville spille, også Dasan. Vi fik lov til at bruge forsamlingshuset, og lavede en slags klub med bordtennisbord i de rigtige mål og klubturnering og en rigtig pokal. Og det var sjovt, så længe det varede. For snart var bordtennisfeberen igen forbi.

Sådan gik det også med så meget andet, specielt for Tomsen. Han var en talentfuld fodboldspiller på Stubbæks hold og headedede bedre end de fleste. Og seriøs, som han var med sporten, havde han ambitioner. Stubbæk blev for småt. Han prøvede lykken i den store klub i Aabenraa og gav den en ordentlig en med forhammeren, men uden at komme til tops. Og pludselig var fodbolden nede i en dal, og det var en hel anden sportsgren, der var inde i varmen. Han begyndte at cykle og anskaffede sig racerudstyr og kom i cykelklub, også i Aabenraa. En anden gang var det tennis og tennisudstyr og tennisklub. En tredje gang var

det boksehandsker. Han zappede rundt og fik prøvet meget, men nåede aldrig at toppe overskrifterne på *Hejmdals* sportssider.

Dasan var ikke på samme måde ramt af sportsvirus.

Vi havde kendt hinanden og gået til hinandens fødselsdage længe før, Tomsen kom ind i billedet. Vi byttede blade. Blandt andre de populære *Illustrerede klassikere*. Men også nogle specielle tegneseriehefter, man kunne få og samle på dengang. De var ikke større, end at de kunne ligge i bukselommen og let tages med i skoletimerne og læses i det skjulte. De handlede om *Davy Crocket*, præriens helt. Og om wing-commander *Battler Britton*, som ene mand vandt over *Luftwaffe*.

Det var også hos Dasan, jeg første gang hørte en *Beatles*-plade, og mærkede suset af en helt ny musikstil.

En vigtig sport var vi fælles om alle tre, og det var badminton. I begyndelsen foregik det i skolens lavloftede gymnastiksal, hvor et net blev spændt op, og vi havde vores hjemmelavede regler, når fjerbolden ramte bommene, som hang ned. Der blev dannet hold, og vintermørke aftener kørte vi ud i landsdelen for at spille turneringskamp mod andre små klubber i andre lavloftede gymnastiksale med andre specielle bomregler.

Men Aabenraa lå kun syv kilometer væk og fristede. En aften tog vi skridtet væk fra de hjemlige indeklemte forhold og ud i den enorme Sønderjyllandshal, hvor banerne lå i en lang række, og loftet var udenfor skydehøjde. Vi meldte os hos en træner, der hed Larsen, som med det samme prøvede at få os til at blive. Det var en let opgave, og de følgende år spillede vi i Aabenraa. Jeg nåede andetholdet, og Dasan og Tomsen smagte sødmen på førsteholdet. Der var også indtagende piger, som det absolut var værd at komme på hold med i mixed-double.

Tomsen havde på dét tidspunkt fået egen bil, en lille sort sag, som havde set sine bedste dage og bestemt ikke var nogen fartdævel. Det var for eksempel risikabelt at lægge sig ud i overhalingen på ad bakkerne mod Lundsberg, når det efter træning i Aabenraa gik hjemad. Nogle gange måtte han simpelthen trække ind igen, fordi vi ikke kom forbi. Viljen og håbet strandede på accelerationskraften.

Men en bil var en bil, og Tomsen var bilejer til forskel fra os andre fattigrøve. Og det var stort lige at dreje skarpt ind og bremse hårdt op ved *Fleppes* pølsevogn overfor rutebilstationen og få et par hurtige hotdogs med det hele og et par cocio-mælk,

mens håret endnu var vådt efter brusebadet.

Noget andet, vi alle tre kunne være fælles om, var *femhundrede*. Der var perioder, det næsten rasede som en epidemi. Hele dage kunne gå med at tæske i kortene, mens penge vandrede frem og tilbage over bordet. Det foregik tit ude hos Tomsen. En typisk kortdag kunne starte hen på søndag formiddag og vare til ud på eftermiddagen. Så var man til sidst også helt svimmel af at kigge på de fedtede kort, og træet i hovedet af den ledsagende tomgangssnak om de andres urimelige held og gode kort modsat ens egne elendige. Og der stank surt af karlekammer og trængte i dén grad til at blive luftet ud. Men ved først givne lejlighed var vi igen klar til en frisk indsats ved spillebordet.

Jeg vil karakterisere Tomsen som min bedste kammerat fra den periode. Vi lignede hinanden så meget. Men vores liv var også langsomt på vej i forskellige retninger. Tomsen stod udenfor livet på Statsskolen med dets nederlag og sejre og fester og fremtidsplaner. Og jeg stod udenfor hans karriere og visioner om fremtiden. Det har konsekvenser, hvilke veje vi kommer ind på. Vi kunne stadig være sammen om ting i fritiden. Men umærkeligt begyndte vejene at skilles.

Da vi flyttede fra Ensted, ophørte også forbindelsen til Tomsen.

Men i begyndelsen af 1980'erne krydsedes vejene tilfældigt. Jeg boede da en kort periode i Svendborg. En dag med torvetravlhed og et mylder af mennesker hørte jeg i nærheden en stemme der sagde: *To'mas*. Jeg kiggede rundt, men så i førstningen ingen, og troede, det gjaldt en anden. Men så dukkede Tomsen storsmilende op. Han havde ikke været helt sikker, og havde så stukket denne føler ud. Og da jeg reagerede, var han klar over, at jeg var den rigtige.

Vi mødtes nogle gange, men havde kun fortiden at deles om. Hvilket heller ikke var så ringe!

Forsømte forår på Statsskolen

Jeg blev student i 1967. Men først flere år senere dukkede romanen *Det forsømte forår* af Hans Scherfig op i mit liv. Den var ellers yderst relevant læsning netop for gymnasieelever, tilmed vittig og satirisk. Men den hørte ikke til det obligatoriske pensum i dansk på Aabenraa Statsskole. Det havde måske sine gode grunde. For romanen var et angreb på et autoritært og gammeldags skolesystem, som dengang stadig rådede på Statsskolen.

Det forsømte forår har baggrund i forfatterens egen mellemskole- og gymnasietid på Metropolitanskolen i København først i 1920'erne. En mareridtsid, hvor lærerne var lunefulde plageånder, og terperi og ydmygelser var pædagogiske principper. Og hvert forår var et helvede. Denne dejligste tid på året blev forsømt, fordi eksamen nærmede sig med nattelæsning og onde drømme og nervøsitet og karakterer.

Mødet med den roman var et møde med min egen skoletid på Statsskolen, selvom mere end fire årtier skilte!

I *Det forsømte forår* er handlingens krumtap mordet på den forhadte lektor Blomme. Morderen er den pæne dreng Edvard Ellerstrøm, som forgifter en af lektor Blommes maltbolcher. Forbrydelsen forbliver uopklaret. Og bagefter føler han lettelse snarere end skyld.

Jeg havde det ikke selv sådan, at jeg drømte om at slå nogen lærer på Statsskolen ihjel. Men jævnligt håbede jeg, at en plageånd lagde sig syg, eller for den sags skyld gerne forsvandt totalt fra skolen eller jordens overflade. Jeg ville ikke savne den pågældende!

En dag var virkelig en af lærerne omkommet ved et trafikuheld. Han var vistnok kørt ind i en ko! Straks om morgenen blev alle kaldt ind i aulaen, og rektor gav den triste besked, hvorefter den afdøde blev mindet, og alle fik fri dén dag. Jeg havde ikke denne lærer til noget, men kendte hans udseende og stemme. Man var trykkede og tavse, men jeg mindes ikke, at nogle elever græd.

Lærerne blev aldrig ens venner eller medspillere. De oplevedes ikke som allierede i en læringsproces. De tilhørte et andet hold og var og blev modspillere. Grænsen mellem dem og os var

Aabenraa Statsskole

Det var en stor omvæltning at komme fra landsbyskolen hjemme i Stubbæk og ud til Statsskolen med dens tunge bygninger og traditioner. I lange perioder stod den for noget truende i bevidstheden. Langsomt tilpassede man sig, men jeg kom aldrig til at elske skolen. Billedet viser facadepartiet ud mod Forstallé. Sådan omtrent mødte synet mig, da jeg i august 1962 ankom og trådte ind ad hovedindgangen for at starte i 1. realklasse. Foto i Institut for Sønderjysk lokalhistorie.

skarp. Lærerne udgjorde indbyrdes en broget og forskellig flok, og man kendte ikke dem alle. Men fælles var, at de rådede over en kolossal og farlig magt. Enkelte var berygtede for en særlig grusomhed overfor ofre, som var faldet i unåde. Man hørte om elever, for hvem tiden på Statsskolen var et rent helvede. Sådanne lærere var frygtede. Men også de flinke og ufarlige lærere blev let trukket ind i et modsætningsforhold, og behandlet som modstandere. Som elev brugtes alle kneb for at stå sig godt med de magtfulde lærere. Det kaldte mildt sagt ikke de bedste egenskaber frem hos den opvoksende ungdom! Man lærte at bukke og skrabe, og jeg holdt mig ikke tilbage. Det var ikke noget kønt syn.

En stor part af lærerne nærmede sig pensionsalderen. De tilhørte generationen, der var blevet ansat efter Genforeningen i 1920 og havde viet deres liv til en pionergerning i det genvundne land. De medbragte en gammel tids indstilling til pædagogik og disciplin.

Retfærdigvis skal siges, at nogle af lærerne havde format og vid. Samt at vi ved enkelte lejligheder mødte undervisningsstof og kultur, der modnede. Men generelt set var det mistrøstigt og pauvert, hvad disse år gav. Vi voksede ikke som mennesker. Man gjorde os mindre, end vi var. Det var en flok uselvstændige børn, der første skoledag proppedes ind i Statsskolens ene ende, og næsten ligeså uselvstændige unge, der et antal år senere kom ud i den anden ende med mørkt jakkesæt og studenterhue.

Kort efter studentereksamen fortsatte jeg over i militæret med hierarki og kadaverdisciplin. Det var egentlig ikke det store spring! Det oplevedes nærmest som en fortsættelse.

Det regnedes ellers for fint at komme på Aabenraa Statsskole! Og stoltheden var stor, da der en april dag i 1962 kom et vigtigt brev med posten stilet til far, hvor rektor Buchreitz meddelte, at *»Deres søn Thomas Uhre efter ansøgning er optaget i Aabenraa Statsskoles 1. realklasse fra næste skoleårs begyndelse«*. Samt at jeg skulle *»møde til første skoledag mandag den 13/8, kl. 9«*.

Jeg var den eneste ude fra Stubbæk skole, som havde fået sådan et brev og den pågældende mandag mødte op på Forstallé og benovet gik ind ad hovedindgangen sammen med andre sønner og døtre af læger og ingeniører og velstillede borgerfolk fra Aabenraa og opland. Der var ikke mange arbejderbørn og husmandsbørn iblandt. For første gang oplevede jeg, at det ikke læn-

gere var noget særligt at være præstens søn. Jeg nød, at det var slut med at blive kaldt *præst*.

Statsskolens hovedbygning var en enorm murstenskolos, synlig på lang afstand den dag i dag. Skræmmende i sin massive vælde, i hvert fald for en nykonfirmeret grønskolling. At træde indenfor disse tunge mure var at træde ind i en anden verden, det skulle man hurtigt lære. Langsomt omformedes ens personlighed til livet indenfor murene. Der var en særlig lugt i gangene og lokalerne af rengøringsmidler og tunge traditioner, som med tiden forbandt sig med beklemmende sindsstemninger af dårlig samvittighed over manglende lektieforberedelse og hektisk sidsteøjeblikslæsning i frikvartererne. Der var en atmosfære af ældgammelt hierarki, hvor alle havde sin plads i systemet, og elevindflydelse endnu var utænkelig, og oprør og protest endnu mere.

Verden indenfor murene var vidt forskellig fra den udenfor. Indenfor murene kunne ældre skikkelige mennesker forvandle sig til rå diktatorer, med ret til at ydmyge deres undersåtter. Mens unge mennesker, som lige havde taget kørekort og ude i samfundet virkede voksne, rystede i bukserne og havde tyndskid og hakkede og stammede under forhørene ved tavlen.

Ikke desto mindre sagde flere lærere *De* til eleverne. Det oplevedes på den ene side voksent i en tid, hvor alle og enhver endnu ikke var blevet *dus*. På den anden side devalueredes det noget af, at også en helt ordinær skideballe foregik i *De*-form.

Men livet indenfor murene var vejen til et privilegeret liv udenfor murene. Det vidste alle, og derfor tåltes meget. Og ved en bestemt lejlighed viste rektor Buchreitz sit format og satte ord og ansvar på disse privilegier. Det var, da han ved oprykningen i gymnasiet bød velkommen til det nye hold, og pålagde os at huske på, at vi fik adgang til et liv i bøgernes verden. Og at dette liv rummede fantastiske og store indsigter og muligheder, som andre ikke fik. Og at det var samfundet og dets borgere, som betalte for, at vi kunne sole os i sådant et liv. Han håbede derfor, at vi ville være ydmyge i vores tanker om os selv, og bruge vores viden til at tjene de mennesker, som arbejdede for, at vi kunne få lov at læse.

Det var kloge og socialdemokratiske ord, som jeg siden hen har tænkt på mange gange og været rektor taknemmelig for.

Rektor Buchreitz underviste i øvrigt i historie og dansk. Han

udstrålede autoritet, men autoriteten beroede også på viden og kompetence. Hans timer hørte til de gode. Han var ifølge fars udsagn ateist. Måske netop derfor interesserede kristendommen ham. Engang blev far inviteret til at tale ved en juleafslutning på Statsskolen. Han og far respekterede hinanden trods deres vidt forskellige ståsted.

I alt fem år blev det til på Statsskolen. De to første i realklasserne, de tre sidste i gymnasiet på den matematiske linie. Desværre var jeg på intet tidspunkt særlig flittig og engageret. Kun op til eksamen læste jeg som en gal for at indhente lidt af det forsømte. Til daglig gemte jeg mig i hovedfeltet og valgte konsekvent det nemme og bekvemme. Min manglende udvikling skyldtes derfor også en sløv indstilling hos mig selv.

At jeg blev matematiker, var dog helt galt! Det skyldtes egen fejlvurdering forårsaget af en matematiklærers inkompetente bedømmelse, som betød topkarakterer hele vejen igennem. Da sandhedens time endelig slog med eksamen og fremmed censor i 2. real, røg karakteren i bund, fuldt fortjent. Men da var det for sent, bordet fangede, og jeg var indskrevet som matematiker. Og rektor måtte i brevet om min optagelse i gymnasiet tilføje, at eksamen havde vist, at *»Thomas ikke er så sikker i matematik, som man har troet. Jeg må derfor bede ham vise særlig påpasselighed på dette felt«*.

Jeg fik frøken Lindballe til matematik. Ældre elever talte om hende med gru i stemmen. Det havde undret mig, for hun lignede ikke noget monster, når hun kom gående på gangen med sin håndtaske og lignede en fredelig ældre dame. Senere skulle jeg blive klogere.

Man blev hurtigt sat i bås af frøken Lindballe. Hun havde gode evner til at kigge igennem én, om man duede til matematik eller ej efter hendes regimente. Duede man, var man én gang for alle i kridtuset og blev behandlet med venlighed. Duede man ikke, var man ude i kulden uden returbillet. Hun var derefter konsekvent negativt forudindtaget og lod én mærke sin irritation. Luntten var kort til vrede udfald og giftigheder om ens evner. Og præstationen blev naturligvis derefter, selvom man hjemmefra havde læst grundigt på lektien.

Frøken Lindballe kunne også have valgt at hjælpe netop dé, der havde det lidt svært, i stedet for at jorde de pågældende. Det havde ikke blot været smukt, men også naturligt. Men sådan spillede klaveret ikke.

Jeg hørte til dem, der ikke duede til matematik, og fik mange minusser i den lille sorte notesbog, som hun startede hver time med at trække op af tasken. Dette skete under total stilhed. Hvem ville hun i dag kalde op på skafottet? Man dukkede sig. Blev ens navn nævnt, sortnede det. Der var stor risiko for, at denne dag var ødelagt. Altid kunne hun fange én i et eller andet, som endte blindt, så man endnu engang havde spildt hendes og klassens tid og måtte sendes tilbage på sin plads. Måske med en bemærkning om, hvad man overhovedet ville på denne skole!

Det samme mønster var nær ved at udspille sig til selve den mundtlige studentereksamen. Jeg havde ellers været heldig og trukket et godt emne. Og alt startede planmæssigt og fint, – formentligt også lidt for fint! Frøken Lindballe kendte jo mit niveau og brød ind, og med det samme tabte jeg tråden og kom på glatis. Heldigvis var der fremmed censor på, som kom til undsætning og bad mig fortsætte i det gamle spor. Det blev redningen. Frøken Lindballe havde forstået irettesættelsen og var tam i mælet hele resten af eksaminationen. Og det endte med en god karakter.

Men frøken Lindballe lod mig ikke i fred, selv da jeg blev student og rejste langt væk fra matematikken og Statsskolen. I årevis vendte hun tilbage i natlige mareridt. Helt op i halvtredårsalderen kunne jeg have onde matematikdrømme. Senere i livet var jeg oppe til større og langt vigtigere eksaminer. Men om dem drømte jeg aldrig ondt.

Jeg har desværre ikke noget formildende at huske om lærertyper som frøken Lindballe. Hvordan de var som private, véd jeg ikke. Livet har lært, at ingen mennesker kun er onde og ingen kun gode. Et eller andet sted gemmer sig en djævel i de gode og en engel i de onde. Men jeg står ved, at for mig og mine lidelsesfæller var det en forbandelse at måtte døje lærere som hende.

Men lærerne er ikke de eneste, der fylder i baklysets skær, selvom de fylder meget. Der melder sig også kærester og klassefester og ekskursioner og 4. maj-kollegiet, hvor jeg boede det sidste år. Der melder sig jazz og madpakker i kantinen og mørke vintermorgener i tavs og frysende hurtiggang nede fra rutebilstationen og om til Statsskolen. Der melder sig lange, gode ferier. Og ikke at forglemme den store befrielse, da sidste eksamen var overstået, og Sven Erik hentede studentershuen, og mor og far var kommet fra Skjern og smalfilmene, mens han satte den på mit

Endelig færdig med eksamen juni 1967

Nyudsprungne studenter i hestevogn med balloner, dannebrogflag og bøgegrene gennem Aabenraas gader. Synligt befriede og løsslupne. Farvel til nervøse timer og forsømte forår. Og goddag til fest og ballade og åbne fremtidsmuligheder. De tre ansigter tilhører fra højre Kirsten Hahne Christensen, Ebbe Ross og mig.

hoved, og jeg var stolt og glad. Og al festivitassen de følgende dage med hestevogn og bøgegrene i Aabenraas gader, som om alt handlede om os, og vi ejede ikke bare hele Aabenraa, men hele den vide verden.

Der er også klassekammeraterne, som fylder meget. Bestemte navne dukker op.

Allan var en stille og arbejdsom fyr. Han var typen, der selv løste sine matematikopgaver og var inde i stoffet. At spørge ham var som at spørge facitlisten. Ikke at han var noget geni eller nogen morakker, han var bare bundsolid, og tilmed hjælpsom og tålmodig. Jeg opsøgte ham tidligt og sent. Han tog det altid pænt og forklarede endnu engang det svære stof for den tungnemme. Vi havde sporten og fodbolden fælles. Dér var vi mere på lige fod.

Allan kom fra et ikke-akademisk hjem på Rugkobbøl og havde nogle hjertelige forældre. Jeg beholdt forbindelsen til Allan og forældrene de første år efter studentereksamen. Det var blandt

Den unge student med
»møts«

At blive student var en stor begivenhed, som krævede et besøg hos fotografen iført slips og mørkt jakkesæt, og et alvorligt og tænksomt udtryk i ansigtet. Det var ikke i det sønderjyske, at jeg mest luftede huen dén sommer. Men derimod i Skjern og omegn, hvortil familien var flyttet, mens jeg gik i 3.G.

andet dér, jeg sad i stuen to somre senere og så de sort-hvide fjernsynsbilleder fra menneskets første skridt på månen.

Niels var enebarn af en højtstående officer. Så højtstående, at der var en vagtsoldat, der gjorde honnør, engang jeg besøgte ham i tjenesteboligen. Niels var tiltænkt noget stort. Han var begavet og veltalende og nød kammeraternes respekt. Skulle der siges noget på klassens vegne i en presset situation, var det Niels, der roligt og modigt kunne stå frem og med sin dybe bas forklare sig overfor en ophidset lærer. Samme dybe bas gjorde, at han ikke kunne hviske. Når han alligevel havde brug for at meddele sig lavmælt, lød den dæmpede brummen henne fra hans plads.

Da vi forlod hinanden efter 3.G, var vi mange, der forventede at støde på Niels' navn i forbindelse med en lysende karriere. Allerede et par år efter stod hans navn i avisen, men da var det i en dødsannonce. Han døde pludseligt af meningitis. Det gjorde et dybt indtryk, så man spurgte sig: Hvorfor er det de døde fra klassen, man husker særlig stærkt?

Arne døde også alt for tidligt, mens han endnu læste i Århus. Han og Per kom begge fra Aabenraa og fulgtes ad gennem Statsskolen. Altid sås de sammen. Der var noget Fyr og Bi over dem – Arne rund og bamset, Per lige modsat, tynd som en pibe-rensers. Og netop piber betød en del for deres studentikose fremtoning i perioder. De købte dyr tobak og indhyllede sig i røg og læste livstrætte bøger af Sartre. Indfandt man sig på deres røgfyldte kamre, var piger et fast tilbagevendende emne. Også her plagede livstrætheden. Piger var dybest set til for at blive bollet, men orkede man egentlig det? Orkede man i det hele taget noget?

Vi var naturligvis borgerlige, ligesom vores borgerlige forældre. Vi var jo studerende og kommende akademikere! Arnes far var tillige en kendt konservativ i byen. Og i engelsktimerne tordnede lektor Klinkby mod kommunisterne – og især kineserne, som snart oversvømmede verden. Engang var jeg sammen med Arne og Per til socialdemokratisk stormøde i en stopfyldt Sønderjyllandshal. Der var en fantastisk stemning. Blandt talerne var Jens Otto Krag og den stærke smed Hans Rasmussen, og der var røde fagforeningsbannere. Vi sad ude på sidegangen, og Arne kom med provokerende tilråb mod talerne, så folk vendte sig vredt. Og vi blev demonstrativt siddende, da alle andre rejste sig i hyldest og klappede. Vi var imod de primitive arbejdere og socialister, som kun forstod sig på at knokle og råbe op.

Var man til det sjove og dristige i disse år, var det nærliggende at holde sig til Arne og Per. De havde ustandseligt noget kørende, også med hinanden. Blev en af dem kaldt op til tavlen og hylet igennem af frøken Lindballe, kunne man være sikker på, at den anden sad nede og gemte sig bag en bog og var ved at gå til af grin, selvom vennen stod og led. Og måske det ikke var den værste måde at tackle frøken Lindballes metoder på!

Dog – set i den større sammenhæng var en epoke ved at løbe ud, tiden stod foran oprud. Allerede få år efter, at vi havde forladt Statsskolen, lød døds melodien over det gamle system med dets autoritære former. De ældste af lærerne takkede af, og nye trådte til. Jeg hørte tilfældigt og på afstand om, at omvæltninger var i gang i Aabenraa såvel som andre læreanstalter i kølvandet på *68-oprøret* og den almindelige tidsånd. Det var med nød og næppe, at jeg kunne genkende min gamle skole, når jeg talte med studenter, som havde forladt Statsskolen 10 år senere.

Per og jeg sås igen til 25-års jubilæet, sammen med Allan og 30 andre fra årgangen. Det var en solrig forsommerdag i 1992. Vi var kommet sammen for at møde de andre. Der var arrangeret rundvisning på skolen og rundtur med bus i byen, og festspisning. Men ikke en eneste rejste sig ved dén lejlighed og udbragte et leve for den gamle skole.

Aftenen sluttede med dans og øl til ud på de små timer. Og man fik danset med koner, som engang var piger, og genopfrisket hændelser, man havde glemt. Og i øjeblikkes forglemmelser var man tilbage i gamle roller og mønstre. Og man havde ikke travlt med at få sluttet af og komme hjem. For næste gang, vi skulle være sammen, var først om 15 år. Måske!

Men til sidst gik man jo ud i sommernatten, lettere svimmel, og lod en omtåget tanke falde på Hans Scherfig og de forsømte forår på Aabenraa statsskole på netop denne dejligste tid af året: *»Verden var ung og grøn og saftig. Og man lod alle sine forår gå til spilde. Og det er blevet sent nu.«*

Aabenraaer

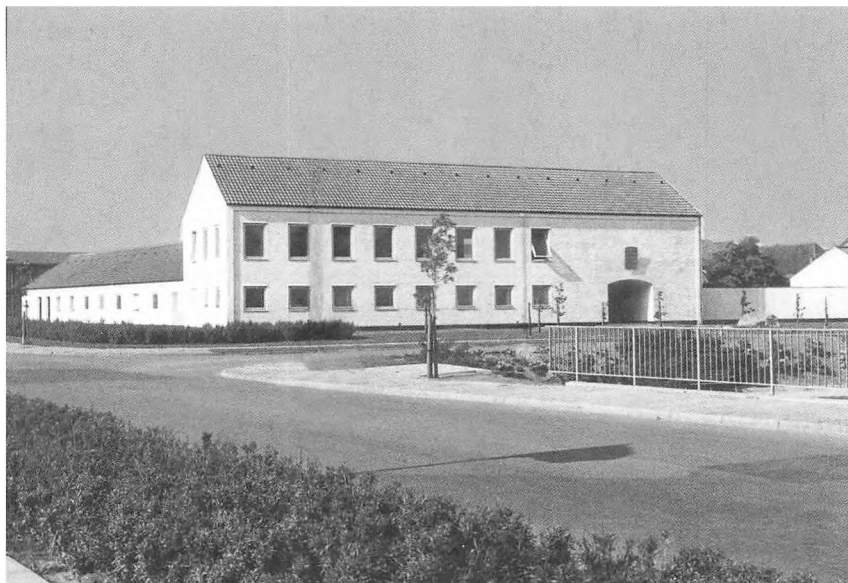
Efteråret 1966 var det slut i Ensted. Familien satte kurs mod nye græsgange – uden mig! Jeg var startet i sidste gymnasieklasse og skulle nødtig flytte skole blot for ét år. Men hvor var der chance for at bo? En overgang blev muligheden diskuteret, at jeg kunne rykke ind og blive logerende hos Rektor i tjenesteboligen på selve Statsskolen. I dag kan dette lyde absurd, men Rektor må ved en lejlighed have luftet dén tanke overfor mine forældre, hvilket var generøst og fint af ham. Heldigvis blev det ikke til noget. Der var i forvejen nok, der var kompliceret og kunstigt ved at gå på Statsskolen. Der behøvede ikke at føjes mere oveni.

Til alt held viste sig en anden mulighed. Dronning Ingrid indviede samme år det splinternye 4. maj kollegium, bygget for skænkede midler til minde om frihedskampen under besættelsen. Dér blev jeg installeret. Med ét slag blev jeg rigtig aabenraaer med postadresse og foden under eget skrivebord.

Egentlig glædede jeg mig rigtig meget til det nye liv. Glæden var dog svær at finde dén dag, de andre kørte nordpå for altid. Om aftenen græd den unge mand sig i søvn. En epoke var slut. Dén by, der førhen smilede så fortroligt, forvandlede. Aabenraa var pludselig ikke længere den lidt spændende naboby med butikkerne og mulighederne, som havde sin plads i dét verdensbillede, hvor Ensted var centrum. Aabenraa trak i hverdagstøjet og blev fra nu af den by, jeg vågnede op i hver morgen. Det blev både Ensted og Aabenraa fremmede af.

Men ikke længe lå verden i sammenbrud. En ny hjemlighed voksede op omkring Brundlund slot og Mølleåen med de lange rækker af træer og Slotsgade med de gamle gavlhuse og bagerforretningen og købmanden på hjørnet og de skovklædte bakker i horisonten. Sideløbende med at en masse ting begyndte at ske, som fik safterne til at stige og ugerne og månederne til at flyve af sted, og livet – førend nogen anede – var fremme ved dén solfyldte junidag trekvart år senere, hvor det allerede igen var slut med at være aabenraaer. Havde det ikke været for studentertuen og festivitassen, havde denne sidste dag været lige så trist som den første.

Det var et blandet klientel, der boede rundt på de 35 små

4. maj kollegiet i Aabenraa

Kollegiet var fra begyndelsen præget af, at uddannelsessøgende af alle slags boede der: statsskoleelever, børnehavepædagoger, butikslærlinge. Det blandede klientel modvirkede indspished. Desuden var det indrettet med fælles aftensmad og rengøring, så det på nogle områder mindede om et pensionat. Det var en fordel i en tid, hvor unge mænd ikke tog sig af husligt arbejde. Øverste etage med de store vinduer var spise- og festsal. Foto i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

værelser. Det spændte lige fra andre skolesøgende af forskellig slags og til butikslærlinge. Naturligvis havde ingen af os unge et direkte forhold til besættelsesårene. Men vores forældre havde muligvis. Ifølge bestemmelserne havde børn og børnebørn fra modstandshjem fortrinsret i tildelingen af værelser.

Til hvert værelse var knyttet et navn fra frihedskampen. Et af dem var Knud Andersen, som jeg havde lært at ære fra Ensted. Jeg boede selv på værelsesnummer 34 med Hermann Boye's navn. Det sagde mig ikke noget. Men også han var fra landsdelen og blev skudt.

Selvom vi næppe gik til daglig og tænkte på 4. maj kollegiet som et mindesmærke, betød det alligevel noget at bo på et værelse, som var tilegnet mindet om en frihedskæmper. Og den enlige

4. maj, jeg nåede at opleve på kollegiet, gjorde indtryk. I skumringen sås levende lys rundt i bygningens mange vinduer. Det var smukt.

Det var ellers sin sag at flytte fra mors kødgryder ud på eget værelse i de år, hvis man var mandkøn. Vi var stort set hjælpeløse. Værelserne kom hurtigt til at ligne karlekamre, hygge var en by i Rusland. Ingen havde nogensinde afkrævet os huslige færdigheder. Det lå i luften, at mænds huslighed var imod skabesordenen og den sunde fornuft. Der var taget højde for dette, ved at kollegiet på nogle områder mindede om et pensio-nat. Der blev sørget for rengøring på værelserne og vask af sengelinned. En dame var ansat i køkkenet til at servere varm aftensmad i spisesalen. Modydelsen var, at vi på skift skrællede kartofler og dækkede borde og vaskede op.

Til morgenmad og mellemmåltider var der et par tekøkkener på gangene. Alle havde her et lille madskab med lås. Dér lå oste og pølser og pålæg og svedte i stuetemperatur og bevirkede en fornemmelse af skolemadpakke. Madskabet var i perioder min sorte samvittighed. Det var så uhumsk, at jeg ikke vovede at åbne lågen, hvad det selvfølgelig ikke blev spor bedre af. Engang kom mor og krævede adgang til skabet. Jeg turde knap følge med derud. Kort efter lugtede der skarpt af rengøring, der var brugt stærke midler. Mor havde gjort kort proces med en sæk og raget ned i den rub og stub. Det var som at rense wc, kom hun og sagde. Det var voldsomme ord i hendes mund.

I øvrigt var det ikke mandlige, men kvindelige beboere, som var i overtal. Det skyldtes børnehaveseminariet, som lå tæt ved. Og dé havde styr på det huslige, med udluftning og vellugt og orden i tøjvask og hyggenyggeindretning med nips og stearinlys og blomster i vinduet. Jeg havde et lidt anstrengt forhold til visse af dem, blandt andet på grund af madskabet. De kraftigt antydede, at jeg var et svin, mens jeg omvendt syntes dé var nogle stramtandede, overfølsomme madammer.

Der var bestemt også andre piger, men kærester blev det ikke til. Det sidste hang sammen med, at jeg lærte Jens Erik at kende. Vi havde en del fælles. Også han gik på Statsskolen og var præstesøn – fra Valsbøl syd for grænsen. Flere af kollegianerne kom i øvrigt fra Sydslesvig.

Jens Erik var typen, der satte kulør og spræl på 4. maj livet. Og det til trods for, at han ikke i det ydre så spor sprælsk ud, men

klædte sig nobelt og farveløst og allerede lignede en skoleinspektør. Selv de stramtandede madammer havde han krammet på. Jens Erik var som en hane i hønsegården. Når han viste sig, blev der en kaglen og gokken. Han vadede ind i fruentimmer-værelser og kom godt fra de utroligste ting, som en anden ikke kunne tillade sig. Ja, han blev nærmest populær på det. Han var et velgørende og muntert indslag i kollegielivet, og vi løb sammen tidligt og sent.

En lørdag inviterede han mig med sig hjem til forældrene. Samme aften var vi på Jaruplund højskole. Skuespilleren Preben Neergaard underholdt, og bagefter gik dansen lystigt. Dér fik jeg øje på hans søster. Og dermed var grunden lagt til endnu flere ture sydpå med og uden Jens Erik. En ny dimension åbnede sig med rockkoncerter i Flensborg og festlige træf i de nationale foreninger og bagved et hjem, der tog hjerteligt imod den forelskede student.

Det var ikke første gang, at ture sydpå trak i disse år. I løbet af gymnasietiden rullede fyldte biler fra tid til anden afsted mod Kollund. Dér lagde spritbådene til, som sejlede frem og tilbage over fjorden til Flensborg. Det var nærmest en folkeforlystelse *à la 'taj en tur mæ æ spritte'*. Eventuelt kunne man stå af på havnekajen i Flensborg og gå et mandevend op og ned ad *Oluf Samsonstrasse* og kigge på de hårdt pumpede ludere, som sad til udstilling i vinduerne. Men tiest blev vi bare siddende sammenklemte ved de smalle borde i salonen og sejlede retur med det samme og drak billig sprut, mens røgen fra de ligeså billige cigaretter rev og sved i øjnene. Af og til slog den uhyggelige tanke én, hvad der ville ske, hvis brand eller noget andet katastrofalt opstod ude på åbent hav med den stopfyldte båd og de berusede mennesker. Der var jo katastrofen på Haderslev Dam en sommerdag i 1959, hvor en udflugtsbåd brød i brand, og der opstod panik, og 54 omkom. Men dén slags grimme tanker trængtes væk i takt med, at endnu en billig romgrog blev serveret, og der skåltes med vennerne.

Det handlede i høj grad om at opsøge netop de billige fornøjelser. Jeg havde kun få penge. Alt hvad der var til husleje og tøj og mad og fryns, kom fra fars pung. Det betød afhængighed af hjemmet, og økonomien var konstant under pres. Man kom let til at skylde væk. Lignende gjaldt for mine venner på Stats-skolen. Mig bekendt havde ingen fast fritidsjob efter skoletid for

Kollegieaften i muntert lag

Navnene på personerne er gået i glemmebogen. Men billedet taler for sig selv om liv og glade kollegiefester. Hurtigt lærte man andre at kende, samt hvad en kasse Tuborg kunne udvirke med hensyn til at løfte stemningen. Snart var det slut med at savne at bo hjemme. Jeg var flyttet fra reden for altid.

at tjene penge. At gå i skole var fuldtidsbeskæftigelse. Sådan var vilkårene for alle, og ingen gav ondt af sig eller forestillede sig, det skulle være anderledes.

Vore dages pengerigelighed blandt uddannelsessøgende var ukendt i 60'erne. Der var ingen ungdomskultur baseret på massivt forbrug med modebutikker og caféliv og værtshusbesøg. Den slags etablissementer henvendt på de unge ledte man forgæves efter i Aabenraas gadebillede. Alt lå på et lavere niveau hele vejen rundt. Den luksus, man tillod sig, var at hente en lækker konditorkage fra bageren, eller gå en tur i biografen til den sidste nye *Dirch Passer* eller *James Bond*. Eller pengene rakte til at samles på et værelse og drikke en håndfuld høkerbajere. Bortset fra de sjældne ture en gang imellem hvor man lod pokker i fornuften og alligevel gik i byen og pungede ud.

Den trængte økonomi var med til at bestemme, hvem der dengang læste videre, og hvem der gik ud af skolen for at komme i

gang med at tjene penge. Ikke alle havde en far, der kunne og ville betale.

For mig var der aldrig noget valg. Det lå i luften, at der kun var den boglige vej. Og dér var de beskedne forhold i Aabenraa-tiden en lærerig mellemstation videre frem mod de næsten ligeså magre studieår i Århus.

Den akademiske løbebane lå således fast. Det stod bøjet i neonrør over min fremtid, at hinsides Statsskolen ventede mange års læsning forude ved et universitet. Dét var ligeså selvfølgelig for mig, som det modsatte var selvfølgelig for andre. Social arv kalder man den slags.

Men hvad jeg mere præcist drømte om og styrede efter denne sidste tid i Aabenraa, var uklart. Et eller andet sted i baghovedet rumsterede teologien. Det havde elevbladets *Blå bog* fra Statsskolen fundet ud af, dén spåede en fremtid som *først udsvævende stud. teol., senere sjælesørger*. Begge dele kom til at passe! Men først efter en del mellemregninger.

Det med teologien skyldtes ikke, at jeg var særlig from eller sulten efter åndelig føde. Heller ikke at jeg var det modsatte! Jeg var bare vokset op i en præstegård, med den inert, der fulgte heraf.

Først ventede dog et par sabbatsår, som dengang ikke bestod i eksotiske rygsækrejser til Fjernøsten eller Sydamerika, men i 14 måneders værnepligt med kæft, trit og retning.

Det kom underligt nok aldrig på tale at skulle på højskole, heller ikke for mine brødre senere hen. Dét havde ellers været nærliggende, når tanken var på social arv. Mor havde gået på højskole og far havde undervist på højskole. Slægten stod i den grundtvigske tradition og havde rødder i højskolebyen Askov. Nede ved Flensborg fjord lå Rønshoved, hvor mor og far kendte højskolen. Det kan kun skyldes, at højskolen allerede i 60'erne var på vej til at blive irrelevant for dén voksende gruppe af unge, som fulgte en længevarende uddannelse. Højskolen blev klemt mellem studentereksamen og værnepligt og mange års uddannelse bagefter. Man skulle jo også helst være færdig engang, inden man blev alt for gammel.

Aabenraa fyldte meget i bevidstheden alle årene i Ensted. At bo i Ensted var ensbetydende med et forhold til Aabenraa. Det vil være fremgået af denne bogs afsnit, at Aabenraa hele tiden spillede ind. De andre sønderjyske byer – Haderslev og Søn-

derborg og Tønder – havde også en rolle på sidelinien. Men det var Aabenraa, der uden konkurrence blev byen i min opvækst. Og det forstærkedes kun, da jeg endte med at blive aabenraaer til sidst.

Aabenraa er som en gammel kæreste. Man kendte hende engang ud og ind, også bumserne og den skæve næse. Og indimellem tottedes man. Men under det hele beholdt hun sin skønhed og charme, også da vi til sidst skiltes. Hun forblev en kær ven. Og jeg spidser stadig ører, hver gang kærestens navn bliver nævnt. Og jeg har nære venner i Aabenraa, som jeg besøger. Og det hører med at skulle en tur op gennem den bakkede gågade og lige checke, at alt er ved det gamle, hvad det selvfølgelig ikke længere er. Og ind gennem Store Pottergade og Persillegade forbi Statsskolen, og runde af med en tur hen omkring 4. maj kollegiet, som i mellemtiden er bygget ud.

Gammel kærlighed ruster ikke, siger man. Og det er sandt nok.

Efterårsgensyn

*Hvad var vel i verden det fattige liv
med al dets fortærende tant,
om ikke en plet med en dal og lidt siv
vort hjerte i skælvinger bandt!
Om ikke vi drog fra det yderste hav
for bøjet og rynket at stå
og høre de kluk,
de mindernes suk
fra bækken, vi kyssed som små!*
(Jeppe Aakjær)

Torsdag den 13. november 2003 har jeg valgt til et gensyn med det gamle sogn. Dagen starter hjemmefra med blå himmel og det smukkeste solskin. Men allerede på motorvejen ved Christiansfeld kommer grå skyer ind fra vest. Og da jeg på kystvejen syd for Aabenraa drejer ind på den gamle hovedvej gennem Styrptom mod Kruså, er vejret gråt i gråt. Resten af dagen driver småbyer ind over, og vinden er kold. Jeg er glad for, at jeg huskede at pakke de lange underbukser i bilen for en sikkerheds skyld.

Vejret er altid en væsentlig faktor i oplevelsen. Vejret slår bestemte toner an i sindet. Vejret fremkalder mindelser og stemninger. Skolen har ringet ud, og jeg haster hjemad sådan en grå og frysende efterårsdag langs stien bagom Brugsen og videre ad grusvejen ned forbi Laurids og hjem i køkkenet, hvor en kop kakao venter, og mor og far er i huset, og det er godt at være inden døre med varmeapparatet tændt.

Det er gennem årene blevet til mange pilgrimsture til Ensted, helst helt alene. Det er jo hjertets sted, og da må man vende tilbage med mellemrum for at gense de fortrolige steder og dvæle lidt ved de vigtige år, da ens liv tog form. Og hver gang erfarede det, at noget var sket siden sidst. En vej var nyanlagt, nye huse og virksomheder skudt op, gamle huse blevet næsten ukendelige, store slægtsgårde helt forsvundet. Forandringerne skete i små ryk og uden drastiske omvæltninger fra gang til gang. Men nu er det 37 år siden, at far flyttede fra sognet og vi flyttede med.

Ak hvor forandret!

Oppe på Lundsberg bakke drejer vejen ind mod Stubbæk. Og straks begynder bebyggelsen med veje og store erhvervsbygninger og parcelhuse. I min barndom lå her åbne marker, og der var frit udsyn mod skovene i det fjerne. Også inde i Stubbæk er meget forandret og blevet fremmed med årene. Alligevel er det hjertets sted for den, der engang slog sine rødder her.

Og nu kan det ses, at de små forandringer sammenlagt har haft en voldsom virkning.

Især i Stubbæk. Det er et andet og større Stubbæk, jeg kører ind i denne formiddag. Allerede ved Lundsberg begynder nu bygrænsen. En stor lastbilvirksomhed med haller har etableret sig her. Der er ikke længere åbne marker og frit udsyn. Straks begynder de nye parcelhuskvarterer. Hele området mod nord omkring *Buen* er kommet til, siden vi flyttede. Også mod øst nybygges, i nærheden af Tage Albertsens hus. Og inde omkring *storedammen* ligger små moderne boliger, hvor før Rossens og Plums og Mathiesens gårde lå. Byen har renoveret sig og ændret udseende, og egentlig ikke til det pænere, forekommer det en gammel stubbækker, som synes, at meget af det gamle og nye er blandet sammen på en uskøn måde, og med for lidt ærbødighed for de oprindelige huse og deres stil.

Der må bo en del flere mennesker i Stubbæk nu. Og i hvert

fald er der flere biler. Men købmand Hamers forretning er et trist syn. *Lukket* står der udenpå. Det var den sidste dagligvarebutik. Der er bygget stor sportshal, og skolen og børneinstitutioner findes, men ellers virker Stubbæk temmelig udslukt sådan en grå dag.

Jeg færdes med en dobbelt oplevelse. På den ene side fortæller øjnene: Du er blevet en fremmed her. Du kender ikke længere huse og mennesker og omgivelser. Engang var det din verden. Nu genkender du kun spredte stumper.

På den anden side har øjnene et røntgenblik, som ser bagom nutiden og den ydre fremmedhed og lader en fjern tid genopstå. Og da ligger markerne igen frie, og træerne står langs vejen, og i husene lever kendte ansigter. Intimiteten kommer tilbage. Du er alligevel ikke en fremmed her.

Jeg parkerer ved noget genkendeligt: *Forsamlingshuset*, – *Æ saft*. Det ligger solidt og velholdt på sin plads og udtrykker kontinuitet midt i omskiftelserne. Her har huset ligget i mands minde, og her er der vilje til at det skal blive liggende og forene fortid og nutid. En kreds af aktive mennesker står sammen om at bevare Forsamlingshuset som et folkeligt samlingssted. Hvis Stubbæk kan siges at have et centrum, er det Forsamlingshuset.

Jeg er endda rigtig heldig. Netop denne dag er der liv i den ene ende af bygningen, hvor en lille stue tilhører lokalhistorisk arkiv. Der er et godt fremmøde og en gemytlig stemning. De er på min alder og ældre. Jeg husker nogle af de fremmødte – Ingeborg Staugaard og Frede Petersen og Niels Rossen. Ingen af dem havde jeg noget at gøre med dengang. Nu taler vi sammen som gamle bekendte. De fortæller om mennesker og skæbner. Vi kommer for at være sammen, fortæller de, og sortere billeder og gennemgå indleveret materiale. Et årsskrift er netop udgivet. Deres indsats er med til at sikre sognehistorien for eftertiden.

Midt i bliver der kaldt til kaffe i krostuen ved siden af. I alt 14 er samlet om bordet denne eftermiddag, mens snakken og historierne går på rendyrket sønderjysk.

Bagefter et kig ind i den store sal, hvor fastelavnsfester og dilettantforestillinger og andespil og meget andet blev holdt. Og den lille sal med den tunge egetræs-talerstol, hvor et utal af foredragsholdere har stået gennem tiderne, og billederne af sognets store skikkelser hænger på væggene. Deriblandt frihedskæmperen Knud Andersen og hans far.

Der studeres billeder i lokalarkivet

Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening holder til i et hyggeligt lokale i Forsamlingshuset.

Fra venstre: Eyvín Teisner-Kjær, Frederik Daabeck, Gerhardt Jensen og Niels Rossen.

Nede ved præstegården er garagen tom. Den unge kvindelige præst åbner da heller ikke døren, da jeg ringer på. Men i gårdspladsen færdes en ældre mand med redskaber og trillebør. Han er havemanden. Jeg kender ham ikke, han fortæller, at han dengang boede i Aabenraa. Men han husker far. Han har passet haven i en årrække, og beretter med stolthed om indsatsen for at genoprette haven, som var groet fuldstændigt til under fars efterfølger, pastor Bondesen.

Han byder mig på rundtur på udearealerne. Og det er muligt at se, hvor græsset gik til i gamle dage, og hvor buskadset begyndte. Der stod fodboldmålene, og dér sådan cirka eksploderede motorplæneklipperen, og propellen fór til himmels. Store træer, som skjulte himlen, er væk, men det flotteste med de sammengroede stammer, som skiftevis var sørøverskib og kirkeskib,

er fortsat havens vartegn. Meget er genkendeligt, og meget er forandret. Staudebedet, hvor Anne Johansen efterårsgravede tjept med spaden, findes ikke, og det er der meget andet, som heller ikke gør. Men kvædetræet er blevet stående, og de flotte gule frugter er tjenlige til høst, hvis man véd, hvad de skal bruges til. Det vidste mor. Hun lavede kvædekonfekt til jul.

Og rundt i læbæltet, som stadig er vildnis, anes hemmelige stier og gamle klatretræer. Måske de nuværende præstebørn leger her. Ja måske det for dem engang bliver Edens have.

Tit er der fra barneverden til voksenverden kludder i dimensionerne. Tingene huskes større, end de er. Det er logisk nok. Barnet er lille og omverdenen tilsvarende stor. Man vokser, og størrelsesforholdene ændres. Men selv som voksen forekommer Ensted præstegård mig kæmpestor med en overflødighed af plads, utidssvarende for en ung og travl familie. Men stadig lidt eventyrlig i sin frådsen med areal.

Omvendt er udhuset skrumpet ind. Hestestalden, hvor cyklerne stod, har båse og stenbelægning som dengang. I et andet rum holdt Bondesen ølstue under stort postyr og pressedækning. Med ham kom nye tider så sandelig til præstegården! De sidste øslatter er for længst tørret ind. Ved siden af det lille vaskerum, hvor mor og den unge pige holdt storvask i røg og damp. For gavlen var der i min drengetid et redskabsrum, med en ekstra lille dør ind til et mørkt uhyggeligt rum inde bagved. Der holdt vi fangekælder. Og gruscenariet var, hvis man blev glemt dérinde og døren var låst.

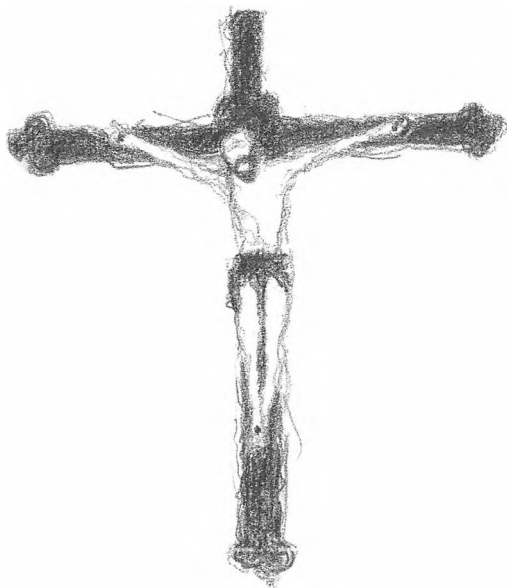
Stubbæk har fået fine nye fodboldbaner. Men de siger mig ikke noget. Jeg kører i stedet hen på den gamle sportsplads lidt vest for præstegården og går en tur på den knoldede mark. Hvilke kampe der her blev udspillet! Lokale stjerner foldede sig ud. *Gysse* og Erling Knudsen og Tomsen og *Stoue-Bent* og *Lille-Bent*, og i mål *Jakobi achtundachtzig*. Og ude på sidelinien var Flemming Hamer fast forhepper. Man kæmpede for Stubbæks og holdets ære, og det var alt nok. Og sødest var det at sende arvefjenderne fra Styrtom hjem med noget at tænke over. Der blev tacklet igennem og sparket, og det så voldsomt ud, når de store karle gik til makronerne en søndag eftermiddag. Og jeg var stolt over at være den, der løb og ledte efter bolden i hegnet, når den var skudt væk. Hegnet er i mellemtiden vokset og nærmest blevet små træer, som ikke længere har til formål at indhegne noget. Og

i baggrunden lyder en vedvarende summen fra de store veje ud af Aabenraa.

Men det er også muligt at finde lommer af uberørt natur langs mindre veje, hvor freden råder, og tiden næsten har stået stille. En af dem går fra Lundsbjerg om forbi Lillehave og Begyndt. Det var vores cykelvej til stranden på varme sommerdage. Den er storslået og idyllisk, med den flotteste udsigt ned over de bakkede marker mod fjorden. Senere går den selv stejlt nedad omgivet af skrænter med høje, slanke bøgestammer. I bunden ligger Agsø. Derfra bugter vejen sig videre om forbi Krusmølle og bliver til grusvej, som munder ud ovenfor Festersens gård.

Nedenfor ligger den strand, vi altid brugte til badeture. Det er første gang, jeg er her i snart fyrré år. Stranden ligner sig selv, men alting virker mindre. Aabenraa inde i bunden lå længere væk. I vandkanten står en tysk lystfisker i waders, og en pensionist går hurtigt forbi med sin hund. Det slår mig, at jeg aldrig har været på stranden en novemberdag. Det var altid i højsommeren. Jeg burde komme tilbage engang en varm sommerdag!

Inde i kirken hilser jeg på graveren. Han virker rar og tillidsvækkende, velorienteret om kirken. Én man gerne udveksler ord med, men som også kan lade én være i fred. Kvaliteter, som den kirkebesøgende sætter pris på.

Helt aktuelt hjælper han mig ud af en pinlig misforståelse. Jeg har lige hørt kort forinden, at en mand fra sognet, som jeg kender, skulle være død, endda for nogen tid siden. Graveren kan ikke hjælpe mig med et gravsted, men oplyser, at den pågældende sad i kirken sidste søndag og i øvrigt virkede vældig levende!

Graveren må være altmuligmand. Bedst som vi snakker, flyver en fugl ind af det åbne vindue og basker imod glas og loft. Det viser sig ikke at være helligåndsduen. De næste minutter går jagen med spindelvævskest for at befri både kirken og fuglen.

Ude på kirkegården. Turen rundt i de dødes have er en vandring blandt navne fra min barndom. Glemte skikkelser blusser op og får ansigter og liv. Den smilende gamle kone, der bød på småkager og sad inde i sin lille tætte stue med kaminild. Johan Ley, – hans ansigt huskes fra skolen, han omkom ved et trafikuheld. Ester Skau fra Lillehave, som talte en anden dialekt og sad i menighedsrådet og var en stor støtte for mor og far, indtil hun visnede hen. Naboerne Viggo og Grete og Jens og Riise. Og Anton og Kirstine Sørensen, det sidste lærerpar ved Hostrupskov gamle skole, statelige mennesker, som betød meget i lokalområdet. De kom altid til gule ærter på fars fødselsdag 1. februar, og havde populære gaver med. En gang fik far en flaske snaps pakket ind i vat og lakrids, så det forestillede en snemand.

Og tankerne forlader efteråret og døden og flyver om på den anden side vinteren.

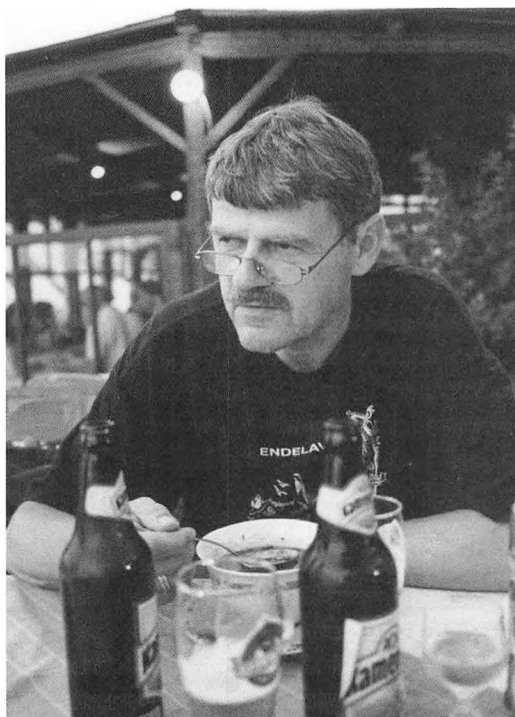
Påskemorgen.....

Sol og mild blæst. Flagene hejst ved mange huse i sognet, en skik fra gammel tid. Påsken var højtid.

Haverne klædt i gult, det samme gravene på kirkegården. Og kirken pyntet i gult. Påskeliljer. Kirken ikke fyldt, som juleaften. Men en særlig stemning alligevel af noget glædeligt.

Naturen vågner, det grønne pibler frem. Solen varmer, det damper fra jorden, mulden kan lugtes. Det trækker i landmanden. Livet rejser sig efter frostens søvn. Opstandelse.

Klokkekimen udover markerne. Far læser påskeevangeliet om den tomme grav og englen, der fortæller kvinderne, at Kristus er opstanden fra de døde. Og far prædiker om opstandelsens trøst for dét menneske, som har mistet og nu har en frisk grav at besøge. Og ude på kirkegården er der friske grave. Og lærer Jørgensen slår orgeltoner an til frydesang af påskens store salme-

skat. Og man glemmer ikke disse påskemorgener i det tidlige forår i Ensted kirke.

Mørket falder tidligt på. På vej igen i bilen, hjemad mod Vestjylland. Tilbage til nutiden og familien og arbejdet og mit eget efterår. Fyldt endnu engang af indtryk kredsende mellem død og opstandelse fra de frodige år, da jeg voksede op.

Hvor længe vil det være nødvendigt med disse ture til Ensted? Kan man nå et mæthedspunkt? Eller er det en livslang bundethed?

Efterårsgensyn er Thomas Uhre Fengers erindringer fra drenge- og ungdomsårene på Aabenraaegnen i 1950'erne og 1960'erne. I en række tidsbilleder fortæller han medrivende om sin opvækst i Ensted sogn og præstegård. Fenger tegner fine portrætter af de mennesker, som prægede ham, voksne såvel som børn. Hans beretning om så forskellige emner som lystfiskeri, ferier, det andet køn, drengefødselsdage, fodbold, danseskole og bankospil fremkalder mangt et genkendelsens smil hos læseren. Bogen slutter med forfatterens tid på Statskolen og 4. Maj Kollegiet i Aabenraa.

Omslagets forside viser Ensted kirke, bagsiden Ensted præstegård i Lone Sarus Essendrops penselstrøg.

ISBN 87-7406-087-2

ISSN 0109-7199

Danskernes Historie Online
Danske Slægtesforskere Bibliotek